

Arkeologisk förundersökning

Norrortsleden

Genom Täby – arbetsmoment 3

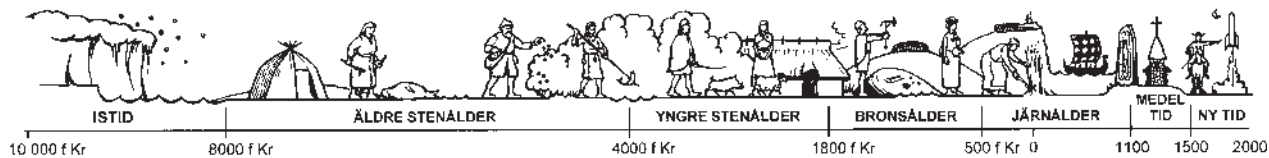
Uppland, Täby socken och kommun. RAÄ 228:4,
347:3, 409, 71, 387:1+3, 66, 411, 415, 313:2, 414,
416, 70, obj. F + kvarnlämning, 57 och 421

*Richard Grönwall och Göran Werthwein,
Stockholms läns museum*

John Hamilton, RAÄt, UV Mitt

Rapport 2002:22

Rapporten finns i PDF-format på adressen
www.lansmuseum.a.se/

Tidaxel: Mats Vänehem

Stockholms läns museum

Box 6176
 102 33 Stockholm
 Tel 08-690 69 60
 Fax 08-32 32 72
 Besöksadress: Klarahuset, Sabbatsbergsvägen 6
www.lansmuseum.a.se
museet@lansmuseum.a.se

Riksantikvarieämbetet

**Avdelningen för arkeologiska undersökningar
 UV Mitt**

Instrumentvägen 19
 126 53 HÄGERSTEN
 Tel. 08-5191 8200
 Fax 08-5191 8459
www.raa.se/uv
uvmitt@raa.se

© Stockholms läns museum

Produktion: Stockholms läns museum

Redaktionell bearbetning: Åsa Lundström

Kart och ritmaterial (fig 1-3) Karlis Graufelds, RAÄ, UV Mitt

Produktion av planer och profiler: Göran Werthwein, Stockholms läns museum (RAÄ 228:4, 347:3,
 409, 71, 387:1+3, 66, 411, 415, 313:2, 414, 416, 70, obj. F + kvarnlämning, 57 och 421)
 John Hamilton, RAÄ, UV Mitt (411, 313:2, 414, 415)

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133
 Stockholm 2002

Innehåll

Inledning

Lars Andersson, Stockholms läns museum 1

Bakgrund 1

Övergripande topografi och fornlämningsmiljö 2

Metod 3

Övergripande målsättningar och frågeställningar 3

Äldre järnålder 4

Yngre järnålder och medeltid 4

Rapportvolymens upplägg 4

RAÄ 228;4, gravfält

Göran Werthwein och Richard Grönwall

Stockholms läns museum 9

Sammanfattning 9

Bakgrund 9

Topografi och fornlämningsmiljö 9

Målsättning och metod 10

Resultat 10

Schakten och dess fynd 10

Anläggningarna och dess fynd 11

Analys 11

Vedartsanalys 11

¹⁴C-analys 12

Diskussion och tolkning 12

RAÄ 347:3, fångstrop

Göran Werthwein och Richard Grönwall

Stockholms läns museum 13

Sammanfattning 13

Bakgrund 14

Topografi och fornlämningsmiljö 14

Syfte och metod 14

Resultat 15

Schakt 15

Anläggningar, provruta och analyser 15

Diskussion och tolkning 16

RAÄ 71, 387:1+3 och 409, gravfält, bytomter och boplats

Göran Werthwein och Richard Grönwall

Stockholms läns museum 18

Sammanfattning 18

Bakgrund 19

Topografi och fornlämningsmiljö 19

De berörda fornlämningarna 19

Målsättning och metod 20

Resultat 21

Schakten och dess fynd 21

Anläggningarna och dess fynd 22

Provrutorna och dess fynd 23

Analys 24

Vedartsanalys 24

¹⁴C-analys 24

Osteologisk analys 24

Kartstudie 25

Diskussion och tolkning 25

RAÄ 66, stensättningar

Göran Werthwein och Richard Grönwall

Stockholms läns museum 27

Sammanfattning 27

Bakgrund 27

Topografi och fornlämningsmiljö 27

Målsättning och metod 28

Resultat 28

Ytinventeringen 28

Schakten och dess fynd 28

Anläggningarna och dess fynd 29

Osteologisk analys 29

Diskussion och tolkning 30

RAÄ 411, boplats

John Hamilton, RAÄ, UV Mitt 31

Sammanfattning 31

Bakgrund 31

Målsättning och metod 31

Resultat och utvärdering 31

¹⁴C-analys 33

Vedartsanalys

Ulf Strucke, RAÄ, UV Mitt 33

RAÄ 313:2 och 415, gravfält och vägbank

John Hamilton, RAÄ, UV Mitt 34

Sammanfattning 34

RAÄ 313:2, gravfält

Bakgrund 34

Målsättning och metod 34

Resultat och utvärdering 34

¹⁴C-analys 35

RAÄ 415, vägbank

Bakgrund 35

Målsättning och metod 35

Resultat och utvärdering 36

RAÄ 414, gravar

John Hamilton, RAÄ, UV Mitt 37

Sammanfattning 37

Bakgrund 37

Målsättning och metod	37
Resultat och utvärdering	37
¹⁴ C-analys	38
Osteologisk rapport,	
RAÄ 411, 313:2, 414 och 415	
<i>Berit Sigvallius, RAÄ, UV Mitt</i>	38

RAÄ 416, Karby bytomt

<i>Göran Werthwein och Richard Grönwall</i>	
<i>Stockholms läns museum</i>	40
Sammanfattning	40
Bakgrund	40
Topografi och fornlämningsmiljö	40
Målsättning och metod	41
Resultat	41
De historiska kartorna	41
Specialinventeringen	42
Schakten och dess fynd	42
Anläggningarna och dess fynd	42
Diskussion och tolkning	43

RAÄ 70, gravfält och hålvägar

<i>Göran Werthwein och Richard Grönwall</i>	
<i>Stockholms läns museum</i>	44
Sammanfattning	44
Bakgrund	44
Topografi och fornlämningsmiljö	44
Resultat	45
Schakten	45
Anläggningar, fynd och provruta	46
Hålvägarna	47
Diskussion och tolkning	47

Objekt F, torplämning, hålvägar samt kvarnlämning

<i>Göran Werthwein och Richard Grönwall</i>	
<i>Stockholms läns museum</i>	49
Sammanfattning	49
Bakgrund	50
Topografi och fornlämningsmiljö	50
Målsättning och metod	50
Resultat	51
Schakten	51
Anläggningar och fynd	51
Torpgrunden	52
Kulturlagret och provrutorna	52
Hålvägarna	53
Kvarnlämningen	53
Objekt X	54
Diskussion och tolkning	54

RAÄ 57, gravfält och husgrundsterrass

<i>Göran Werthwein och Richard Grönwall</i>	
<i>Stockholms läns museum</i>	55
Sammanfattning	55
Bakgrund	56
Topografi och fornlämningsmiljö	56
Målsättning och metod	56
Resultat	57
Ytinventeringen	57
Schakten och dess fynd	57
Anläggningarna och dess fynd	58
Provrutorna och dess fynd	60
Diskussion och tolkning	61

RAÄ 421, gravfält

<i>Göran Werthwein och Richard Grönwall</i>	
<i>Stockholms läns museum</i>	62
Sammanfattning	62
Bakgrund	62
Topografi och fornlämningsmiljö	63
Målsättning och metod	63
Resultat	64
Ytinventeringen	64
Schakten och dess fynd	64
Anläggningarna och dess fynd	65
Kulturlagret, provrutorna, vedarts- och ¹⁴ C-analysen	66
Diskussion och tolkning	5

Referenser 68

Tekniska och administrativa uppgifter 70

Bilagor

Bilaga 1	
RAÄ 228:4	75-77
Schakt- och anläggningsplan	
Schakt-, och anläggningstabeller	
Plan över A7	
Bilaga 2	
RAÄ347:3	78-80
Schakt- och anläggningsplan	
Schakt-, rut- och anläggningstabeller	
Plan över A3	
Bilaga 3	
RAÄ 71, 387:1+3 och 409	81-93
Historiskt kartöverlägg	
Schaktplan	
Schakt-, rut- och anläggningsplaner	
Schakttabell	
Ruttabell	
Anläggningstabell	

Fyndtabell Plan över RAÄ 409, A10		
Bilaga 4		
RAÄ 66	94-96	
Schakt- och anläggningsplan Schakttabell Anläggningstabell Fyndtabell		
Bilaga 5		
RAÄ 411	97-102	
Schaktplaner Anläggningsplan Schakttabeller Anläggningstabell Fyndtabell		
Bilaga 6		
RAÄ 313:2, 415	103-110	
Schaktplan Anläggningsplaner Georadarmätning, A10, RAÄ 415. Utdrag ur rapport samt plan Schakttabell Anläggningstabell Fyndtabeller		
Bilaga 7		
RAÄ 414	111-114	
Schaktplan Anläggningsplan Schakttabell Anläggningstabell		
Bilaga 8		
RAÄ 416	115-118	
Historiskt kartöverlägg Schaktplan Schakt- och anläggningsplan Schakttabell Anläggningstabell		
Bilaga 9		
RAÄ 70	119-123	
Schaktplan Schakt-, rut- och anläggningsplan Schakttabell Ruttabell Anläggningstabell Planer över A3 och A5		
Bilaga 10		
Objekt F och X + kvarnlämning	124-128	
Schaktplan Schakt-, rut- och anläggningsplaner Schakttabell Ruttabell Plan över del av schakt 1 med A1-2 samt provruator Anläggningstabell Fyndtabell		
Bilaga 11		
RAÄ 57	129-134	
Schaktplan Schakt-, rut- och anläggningsplaner Schakttabell Ruttabell Anläggningstabell Plan med A6 och A12 Fyndtabell		
Bilaga 12		
RAÄ 421	135-139	
Schaktplan Schakt-, rut- och anläggningsplaner Schakttabell Ruttabell Anläggningstabell Plan med A5 Fyndtabell		
Figurförteckning		
Fig 1. Planerat vägområde markerat på utdrag ur Blå kartan.		1
Fig 2. Planerat vägområde markerat på utdrag ur Ekonomiska kartan.		5
Fig 3. Planerat vägområde markerat på utdrag ur Vägverkets grundkarta.		6-7
Fig 4. Anläggning 7 efter framrensning.		11
Fig 5. A10 efter framrensning.		23
Fig 6. Foto av stolphålet A274 på boplatsen RAÄ 411.		32
Fig 7. Foto av stolphålet A274 efter sektionsgrävning.		32

Fig 8. Sektion av stenskott stolphål, A848.	32	Fig 15. A3 efter framrensning.	59
Fig 9. Foto av stensättningen A8 i östra delen av gravfältet RAÄ 313:2.	35	Fig 16. A4 och A5 efter framrensning.	59
Fig 10. Foto av en förmodad förhistorisk broläggning (A10) i Broby, sedd från sidan (RAÄ 415).	36	Fig 17. A12 dokumenteras på plan.	59
Fig 11. Foto av stensättningen A2 på gravfältet RAÄ 414 avtorvad.	38	Fig18. Den nylagda grusvägen upp till berget.	63
Fig 12. Anläggning 2, RAÄ 70, delvis avtorvad.	46	Fig 19. Grav A5 efter framrensning.	65
Fig 13. Anläggning 3, RAÄ 70, efter avtorvning.	46	Fig 20. Den vendeltida härden A11.	66
Fig 14. Anläggning 6, RAÄ 70, efter avtorvning.	46	Fig 21. Foto av stolphålet A274 efter sektionsgrävning.	5
		Fig 22. Sektion av stenskott stolphål, A848.	5
		Fig 23. Foto av stensättningen A8 i östra delen av gravfältet RAÄ 313:2.	5

Inledning

Lars Andersson, Stockholms läns museum

Riksantikvarieämbetet UV Mitt (UV) och Stockholms läns museum (SSLM) har under våren och sommaren 2002 i samverkan utfört arkeologiska förundersökningar inför det planerade byggandet av Norrortsleden, norr om Stockholm, Uppland. Förundersökningarna beställdes och bekostades av Vägverket region Stockholm. UV/SSLM har förundersökt samtliga berörda fornlämningar inom Täby socken samt

de agrarhistoriska lämningar vilka är belägna inom hela det planerade vägområdet.

Bakgrund

Norrortsleden är en 16 km lång planerad trafikled med en sträckning från Häggvik i Sollentuna kommun till Rosenkälla i Österåkers kommun (fig 1 och

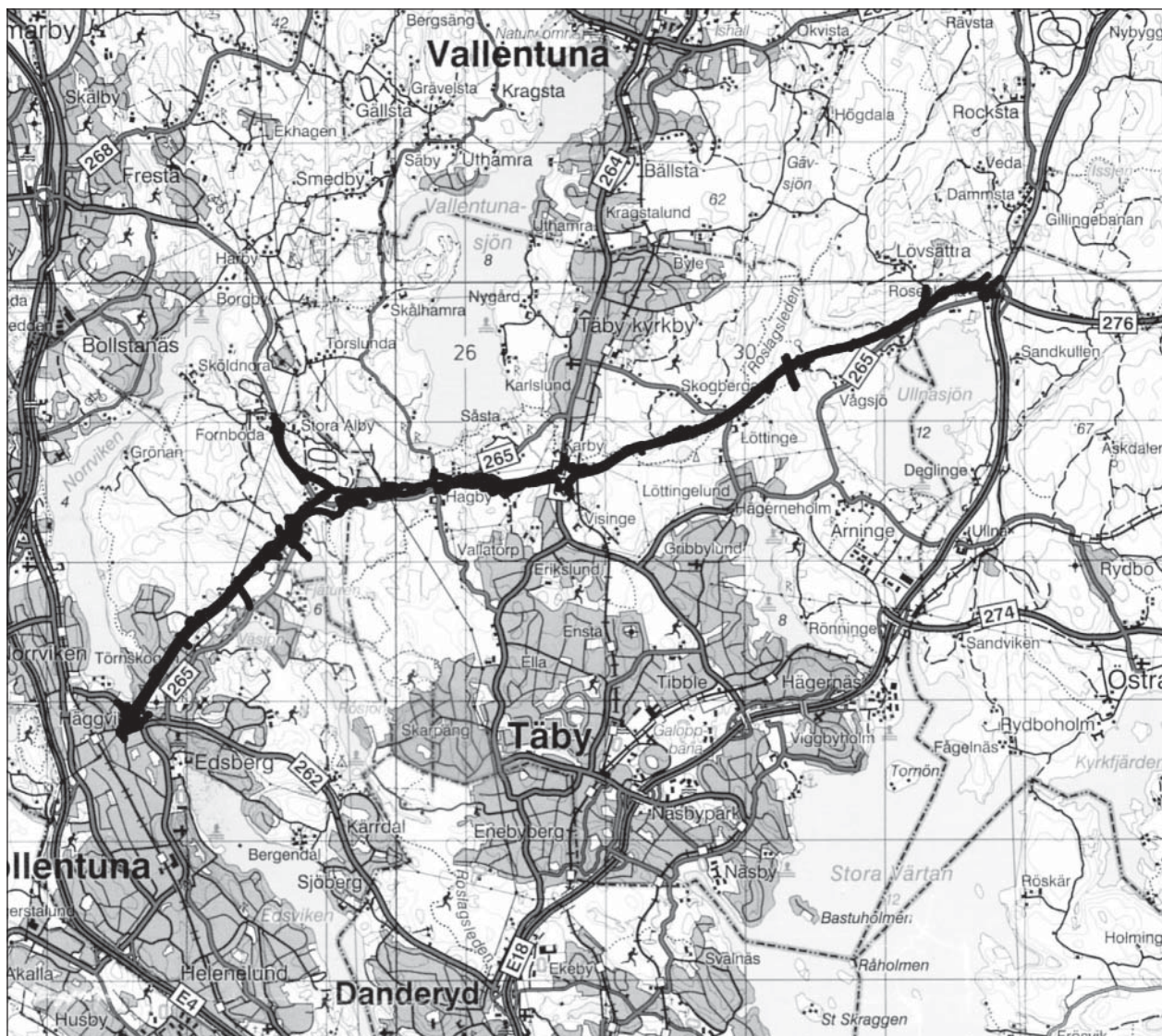

Fig. 1. Planerat vägområde markerat på utdrag ur Blå kartan 106 Stockholm. Skala 1: 100 000.

2). Delar av denna sträcka, Häggviksleden, är redan byggd och öppnades för trafik 1998. Leden kommer att sammanbinda E4 i väster med E18 i öster. Två avsnitt är tänkta att gå i tunnel; en 2,1 kilometer lång tunnel, Tunbergstunneln, byggs från trafikplats Tunberget i väster till Törnaskogen i öster, samt en 1,1 kilometer lång tunnel under Löttingekullen. De kommuner som omfattas av vägplanen är Sollentuna, Upplands Väsby, Täby, Vallentuna och Österåker. De berörda socknarna är Sollentuna, Fresta, Täby, Angarn och Östra Ryds socken. Inom Vallentuna (Angarns sn) och Österåkers (Östra Ryd sn) kommuner kommer inga arkeologiska insatser att göras i föreliggande skede.

Ett stort antal arkeologiska och antikvariska utredningar har utförts inför planeringen av motorleden (Brunstedt 1993a, 1993b, Jakobsson 1995, Backe & Sundberg 1995a och 1995b, Andersson 1999). Vidare har ett stort antal arkeologiska insatser utförts i närheten av leden men utanför dess sträckning och ej i direkt samband med den. En konsekvensutredning för kulturmiljön utfördes av Stockholms läns museum 1992 (Bratt 1992). Det har efter resultaten av utredningarna tidigt stått klart att anläggandet av Norrortsleden skulle komma att kräva stora arkeologiska insatser.

Vägsträckningen var överklagad men länsstyrelsen gjorde bedömningen att de arkeologiska förundersökningarna kunde utföras innan ett formellt vägbeslut fanns. Den 27 juni 2002 avslogs samtliga överklaganden på sträckan mellan Edsberg och Täby kyrkby och arbetsplanerna vann då laga kraft. Sträckan från Täby kyrkby till Rosenkälla saknar för närvarande vägbeslut, men de arkeologiska förundersökningarna anses av länsstyrelsen kunna fortgå.

Länsstyrelsen i Stockholms län beslutade att upphandla de arkeologiska förundersökningarna av de etablerade arkeologiska institutionerna och företagen som var aktiva i Stockholmsregionen. Anbudsförfrågan utgick till Arkeologikonsult AB (AK), UV, Societas Archaeologica Upsaliensis (SAU) och SSLM. Upphandlingen var indelad i fem moment (fortsättningsvis benämnda moment 1-5), som utgjorde socknarna Fresta (moment 1), Sollentuna (moment 2) och Täby (moment 3) samt en agrarhistorisk del (moment 4) och ett samordnande moment (moment 5). Moment 1-3 utgör de berörda fornlämningarna, förutom s.k. fossila odlingspår, i respektive socken. Moment 4 utgör ”fossila odlingspår” d.v.s. främst stensträngar och fossila åkrar som finns längs hela förundersökningsområdet. Moment 5 utgör ett samordnande uppdrag gällandes både fältfasen och rapportarbetet. Samordnaren skulle också stå för den huvudsakliga kontakten med länsstyrelse och upp-

dragsgivare. I kravspecifikationen uppmuntrar länsstyrelsen parterna till samverkan.

UV och SSLM lämnade i samverkan ett gemensamt anbud på samtliga moment. UV/SSLM fick uppdraget gällande moment 3 (Täby socken), 4 (agrarhistoria) och 5 (samordning). AK fick moment 1 (Fresta socken) och SAU blev tilldelade moment 2 (Sollentuna socken). Beslutet överklagades av Riksantikvarieämbetets kulturmiljöavdelning, som bl.a. har till uppgift att granska länsstyrelsebeslut. Överklagan avslogs dock av Länsrätten och länsstyrelsens beslut vann laga kraft.

UV/SSLM uppträder som en part gentemot uppdragsgivare och länsstyrelse. UV/SSLM har också en väl genomarbetad samsyn på såväl fornlämningsmiljö som arkeologisk undersökningsmetodik och ambitionsnivå. De två institutionerna har bidragit med var sin teknologi i både det arkeologiska fältarbetet och i rapportframställandet. Därför kan det i vissa fall finnas smärre olikheter i sättet att presentera arkeologiska data. Detta gäller främst planerna inom moment 3. Inom samma rapportvolym finns även flera författare varför också språket kan innehålla vissa olikheter. Institutionerna anser dock att detta är acceptabelt då olikheterna inte är så stora att det har betydelse för innehållet.

Övergripande topografi och fornlämningsmiljö

Nedan görs en översiktlig beskrivning av områdets topografi och fornlämningsmiljö. En mer detaljerad sådan presenteras dock vid respektive fornlämningskapitel.

Norrortsleden kommer att dras genom en gammal jordbruksbygd, huvudsakligen belägen i området söder om Vallentunasjön. Topografiskt utgörs området av ler- och moränmarker med uppstickande impediment i åkermarken. Landskapet växlar från att vara någorlunda småbrutet i väster till att bli ett slättliknande öppet landskap vid Hagby-Karby. Täby socken delas av ett skogs- och bergsområde i en nordlig och en sydlig del.

Höjdmässigt ligger området mellan 5 och 45 m.ö.h., med en huvudsaklig belägenhet på ca 10-20 m.ö.h. Den planerade sträckningen av Norrortsleden, inom Täby, löper delvis i åkermark men även också i skogsmark. I den östra delen av socknen är fornlämningarna något färre till antalet. Bygden är annars mycket, i det närmaste extremt, fornlämningsrik, med lämningar främst från bronsålder fram till ny tid (fig 3). För närvarande är endast ett fåtal lämningar från stenåldern kända och dessa fyndplatser är då belägna i nordöstra delen av Täby socken.

Den period som främst är företrädd i området är järnåldern, där ett stort antal fornlämningar tillhör den äldre delen. Dessa utgörs av spår efter agrara landskap i form av stensträngar, ett stort antal gravar, gravfält och boplatser. Yngre järnåldern är mycket tydlig i landskapsbilden där periodens gårdar närmast regelmässigt har ett höggravfält knutet till sig. Större delen av de nu verksamma gårdarna och byarna i området kan sannolikt härledas till denna period. Ett antal bytomter berörs också direkt eller indirekt av Norrortsleden såsom de verksamma gårdarna Hagby, Litsby och Karby (fig 3). Indirekt omfattas också Valla och Broby eftersom deras naturliga kontakt norrut respektive söderut skärs av.

En fornlämningskategori som särskiljer Täby är den rikliga förekomsten av runstenar, där en stor del av dessa är resta av den välkända Jarlabankeätten. Runstenarna ger en inblick i 1000-talets storbondemiljö med dess äktenskapskonstellationer och släkt samband. Ytterligare en kategori av lämningar är områdets vägstruktur, där vägarnas sträckning i många fall kan spåras till yngre järnålder. Vägarna markeras inte sällan av just runstenar som i ett antal fall dessutom explicit omtalar väg och brobyggen. Dessa byggen har inte bara haft en funktionell betydelse utan markerar också storböndernas makt och vilja att göra infrastrukturella förändringar i bygden, troligtvis i samarbete med kyrkan och centralmakten.

Vidare finns flera lämningar från sen tid såsom kvarn- och torplämningar, vilka delvis har varit föremål för föreliggande förundersökning. Dateringen på många av dessa torplämningar bör fortfarande anses vara osäker.

Metod

Förundersökningarna har utförts på ett stort antal fornlämningar av varierad typ och art. Detta har gjort att också förundersökningsmetoderna delvis har skiljt sig åt mellan olika lokaler. Dock har vissa övergripande gemensamma metoder använts som utförligt beskrivs i UV/SSLM:s projektplan (Ist dnr 2021-01-37469).

Ett arbetsmoment har varit analysen av det äldre kartmaterialet där samtliga relevanta kartor har rektifierats och analyserats samt bearbetats digitalt. Kartmaterialet har huvudsakligen utgjorts av de äldre kartorna fram till och med häradskartan. Kartorna har analyserats mot ett varierat material som t.ex. jordartsdata, fornminnesregister, flygfoton och resultat från fältundersökningarna. Vissa detaljanalyser har utförts vid de fornlämningar som har förundersökts i avgränsande syfte samt vid fornlämningskomplexet kring Hagby-Litsby bytomter.

Metodikerna som har använts i fältundersökningarna kan generellt beskrivas enligt följande; Sökschakt har maskingrävts ner till kulturlager- eller anläggningsnivå. På vissa ytor har handgrävning skett i delar av påträffat kulturlager. Syftet har då främst varit att fastställa kulturlagrets tjocklek, stratigrafi och karaktär. Vissa objekt har framtagits i sådan omfattning att konstruktion och funktion har blivit tolkningsbara. Vid de objekt som har förundersökts i avgränsande syfte har schaktning skett till en yta där ingen indikation på fornlämning har påträffats. Gränserna till fornlämningarna har satts vid de tomma schakten. Inmätningen har huvudsakligen skett med totalstation.

Vid förundersökningarna av de agrarhistoriska lämningarna har metoderna och analyserna av naturliga skäl avvikit något. De miljöarkeologiska analyserna har haft en i sammanhanget större betydelse. Vidare har dolda anläggningar och konstruktioner eftersökts med georadar. Digital fototeknik har också använts i större utsträckning, främst för att dokumentera anläggningar och konstruktioner i plan. Anläggningar och detaljer har lodfotograferats och sedan bearbetats digitalt där en planritning har varit resultatet.

Övergripande målsättningar och frågeställningar

Den övergripande målsättningen med förundersökningarna har varit att skaffa myndigheter och exploatör ett fullgott arkeologiskt beslutsunderlag inför eventuella fortsatta arbeten i området.

Då uppdraget består av ett antal förundersökningar är de konkreta frågeställningarna givna på förhand. Syftet har varit att fastställa fornlämningarnas art, karaktär och omfattning samt också bevarandegrad. Ett antal objekt har förundersökts i syfte att fastställa en gräns för fornlämningen mot exploateringsområdet. I dessa fall lämnar förundersökningarna ej underlag för beslut gällande borttagande av fornlämningen.

Ett antal frågeställningar har inför förundersökningarna formulerats och presenterats i UV/SSLM:s gemensamma projektplan (Ist dnr 2021-01-37469). Frågeställningarna är delvis formulerade i avsikt att vara förberedande inför eventuella slutundersökningar och samtidigt fungera som ledning för förundersökningarna och vidare för att kunna sätta in de enskilda fornlämningarna i sin miljö. Frågeställningarna är nedan redovisade efter de i området två huvudsakligen förekommande kronologiska perioderna. Givetvis kan vissa frågor också ha relevans inom flera tidsavsnitt.

Äldre järnålder

Inom förundersökningsområdet finns ett stort antal boplatser och till dem relaterade lämningar vilka kan dateras till äldre järnålder. Boplatserna är ofta sammanhållna av stensträngssystem vilka har byggts på och om, och ibland rivits upp ett flertal gånger. En konkret frågeställning rörandes dessa boplatser gäller deras kronologiska sammanhang. Kan boplatserna anses vara samtida med varandra, eller har de avlöst varandra i tid? Med andra ord, är det flera eller enstaka enheter som samverkar samtidigt?

Under det senaste decenniet har flera undersökningar påvisat komplicerade helheter med stensträngssystem, boplatser, gravar och odlingsytor. Som exempel kan nämnas Arlandastad, Gribbylund och Arningeleden (Foghammar 1997, Hamilton 2000, Hamilton 2001). I det här avseendet blir stensträngarna nyckeln för att tolka de lämningar som de länkar ihop och delar in.

Ett annat frågekomplex rör den ekonomiska produktion som framförallt kan belysas med hjälp av fossila agrara lämningar. Ett antal frågeställningar rörande den problematiken framförs i det specifika sammanhanget i moment 4. Det finns dock även annan produktion som inte har en omedelbar koppling till jordbruk och boskapsskötsel. Exempelvis har säkerligen hushållsnära aktiviteter, såsom textilhantverk och keramikframställning, men även metallhanteringen till stora delar skett lokalt. Här bör man anlägga ett övergripande perspektiv och fokusera på sammanhangen och sambanden mellan de olika lokalerna, snarare än enbart på den enskilda lokalen.

Yngre järnålder och medeltid

Området har i vägghistoriska sammanhang en särställning i länet, genom Fresta- och Skålhamravägarnas ovanligt välbevarade vägmiljöer, med många och daterande vägrelaterade objekt, främst runristningar. Här finns bl.a. ristningar efter den omdiskuterade Jarlabanke som ensam ”ägde hela Täby”. Täbys runstenar bör därför ställas i relation till de övriga fornlämningarna (gravfält, gårds/bytomter, väglämningar mm) för att försöka besvara frågor kring samhällsstrukturer och makt.

Inom området har, inom detta uppdrag, ett par gravfält från yngre järnålder förundersökts. Bytomter, som med all sannolikhet har rötter i vikingatid eller äldre tid, har även de berörts. Att få till stånd en jämförelse dessa emellan vad avser framförallt kronologisk ställning kan bidra till en vidare diskussion om bebyggelseutvecklingen.

Frågeställningarna har ambitionen att knyta an till ett helhetsperspektiv. Ett så omfattande projekt som

detta ger möjligheter att djupare gå in på sammanhangen mellan olika fornlämningar, istället för att behandla varje fornlämning som ett isolat.

Rapportvolymens upplägg

Totalt har sjuttio objekt varit föremål för någon form av undersökning inom moment 3. De utgörs, från väster till öster, av RAÄ 228:4, 347:3, 409, 71, 387:1+3, 66, 411, 415, 313:2, 414, 416, 70, kvarnlämning (ej registrerad i Fornminnesregistret), objekt F (ej registrerad i Fornminnesregistret), samt 57 och 421. Dessa presenteras på översiktliga planer där man ser den rumsliga spridningen av de berörda lämningarna i Täby socken.

Varje objekt eller fornlämning presenteras huvudsakligen var för sig. Undantag har gjorts där fornlämningarna har ett rumsligt, funktionellt eller kronologiskt samband. Då har dessa slagits ihop och beskrivits inom samma block. Detta gäller för fornlämningskomplexet kring väggkryset Frestavägen-Skålhamravägen (RAÄ 71, 387:1+3 och 409) men även för torplämningen objekt F, kvarnlämningen vid Efraimsbergsvägen samt RAÄ 415 och 313:2. Analyser såsom osteologisk bestämning, georadarmätning, ¹⁴C – och vedartsanalys redovisas i slutet av texterna.

De planer som presenteras till objekten/fornlämningarna är i skalorna 1:500, 1:1000 och 1:2000. Vid varje undersökningsobjekt redovisas även olika analyser (¹⁴C- och vedartsanalyser). De arkeologiska metoder som har använts vid förundersökningarna presenteras direkt under respektive fornlämning/objekt.

Referenser redovisas i en lista efter att samtliga undersökningsobjekt beskrivits. Därefter kommer de tekniska och administrativa uppgifterna. Värt att notera är att fornlämningarnas belägenhet, som finns i kapitlet *Tekniska och administrativa uppgifter*, redovisas utifrån rikets koordinatsystem, men att man på planerna använder sig av koordinatsystem ST 74.

Sist i rapportvolymen presenteras bilagorna fornlämnings- och objektvis. Bilagorna innehåller schaktanläggnings- och rutplaner samt schakt-, anläggnings-, rut- och fyndtabeller. Även enstaka anläggningsplaner redovisas i bilagorna i skalorna 1:20 och 1:50.

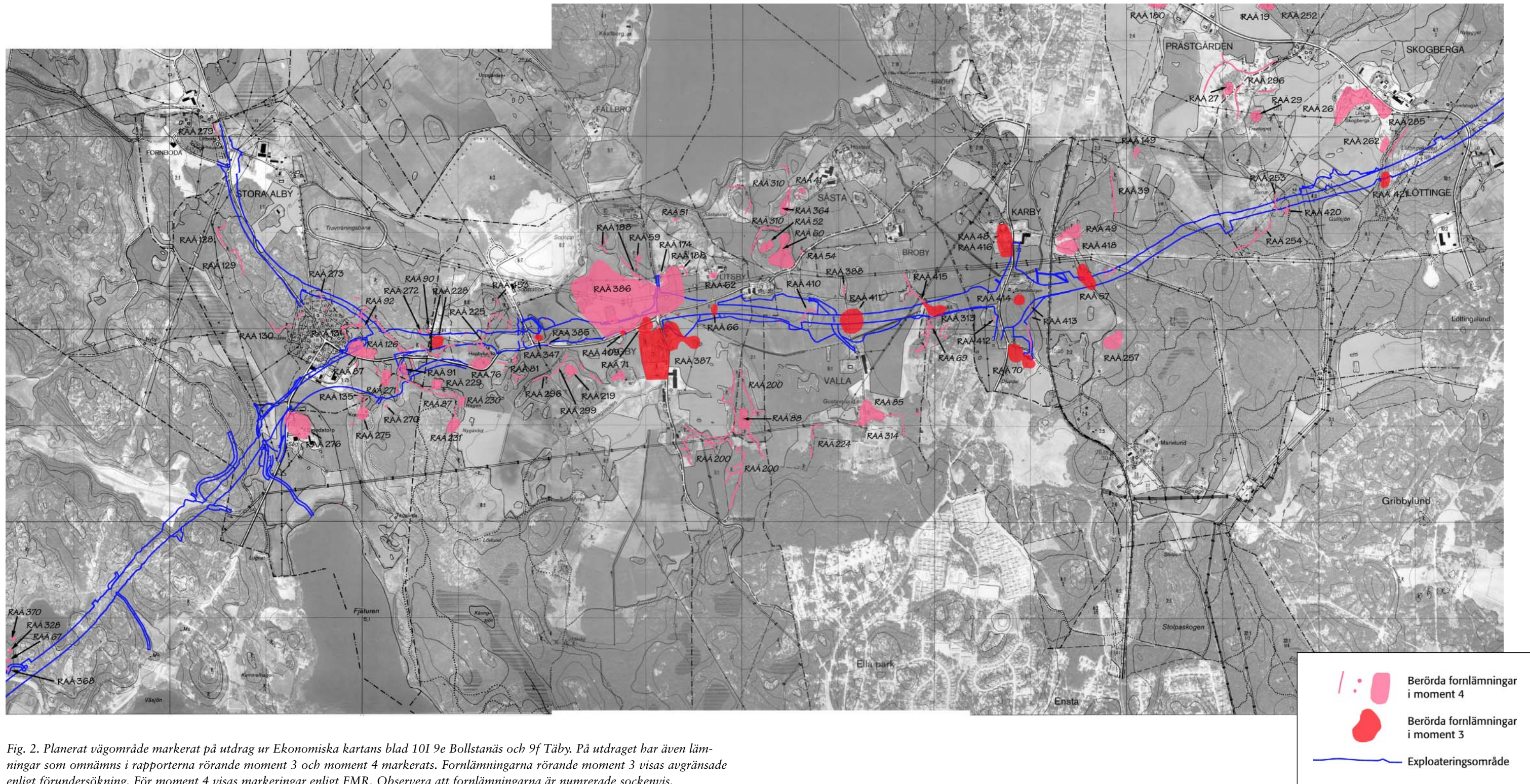
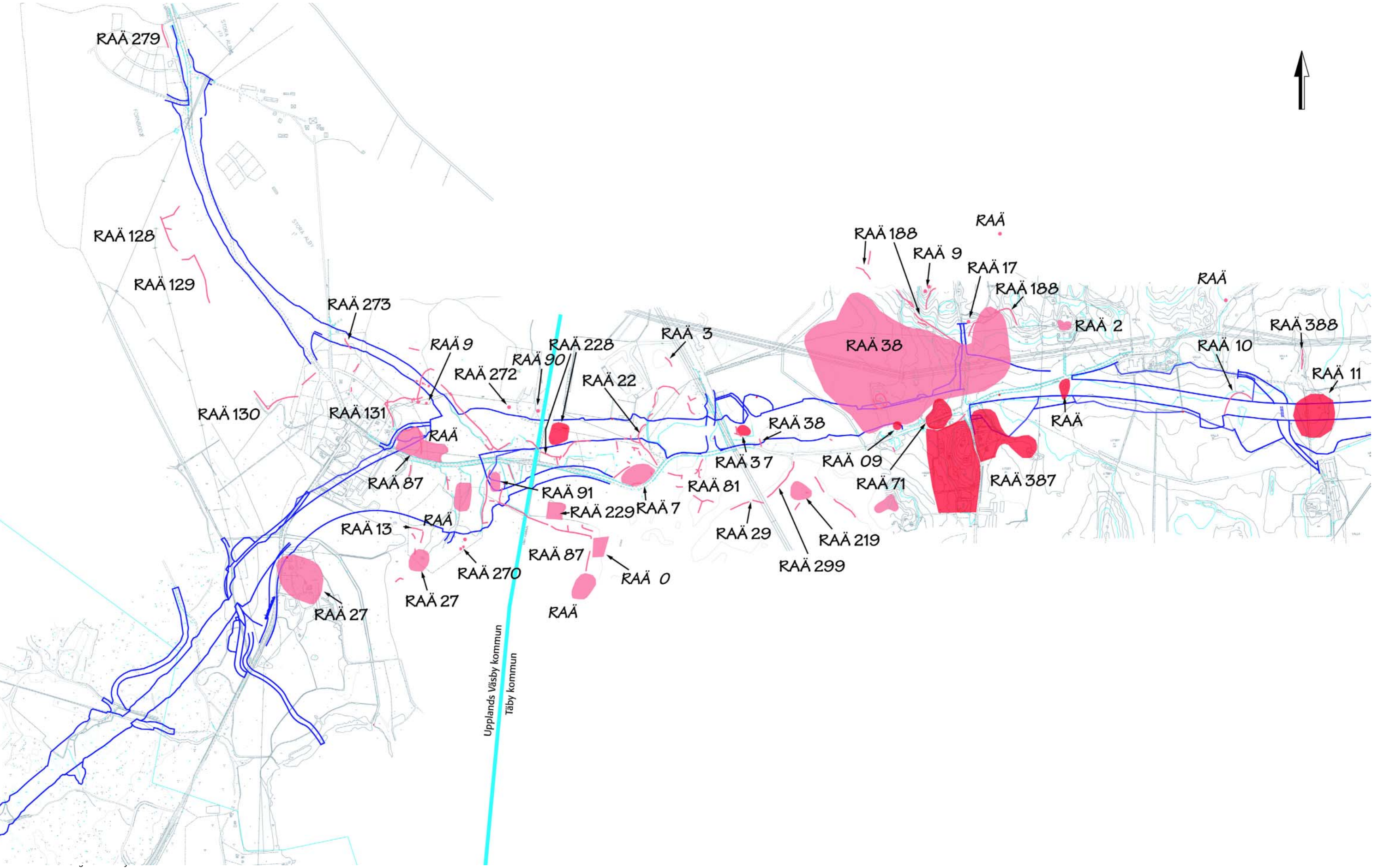
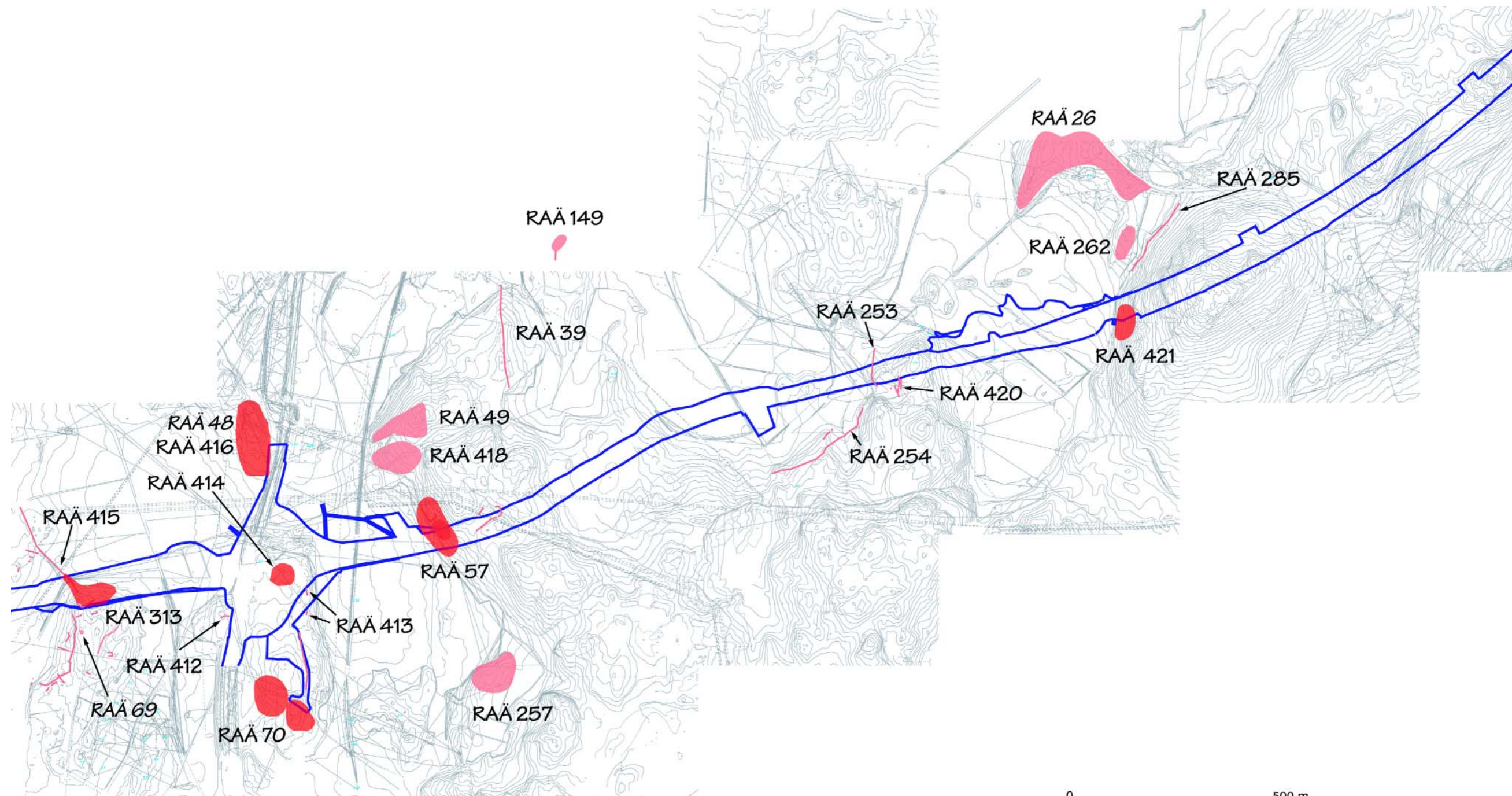

Fig. 2. Planerat vägområde markerat på utdrag ur Ekonomiska kartans blad 10I 9e Bollstanäs och 9f Täby. På utdraget har även lämningar som omnämns i rapporterna rörande moment 3 och moment 4 markerats. Fornlämningarna rörande moment 3 visas avgränsade enligt förundersökning. För moment 4 visas markeringar enligt FMR. Observera att fornlämningarna är nummerade sockenvis. Skala 1:20 000.

Upplands Väsby kommun
Täby kommun

RAÄ 314

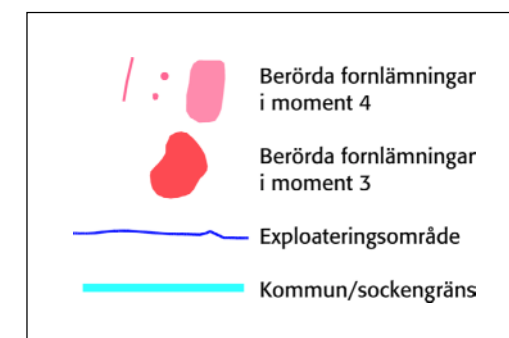

Fig. 3. Planerat vägområde markerat på utdrag ur Vägverkets grundkarta. På utdraget har även lämningar som omnämns i rapporterna rörande moment 3 och moment 4 markerats. Fornlämningarna rörande moment 3 visas avgränsade enligt förundersökning. För moment 4 visas markeringar enligt FMR. Observera att fornlämningarna är numrerade sockenvis. Skala 1:10 000.

RAÄ 228:4, gravfält

Täby socken och Täby kommun, Uppland

Göran Werthwein och Richard Grönwall
Stockholms läns museum

Sammanfattning

Enligt Fornminnesregistret utgörs fornlämning 228:4 av en ensamliggande stensättning med osäker status. På ytan finns även stensträngar samt en terrass. Stensättningen är belägen i Täby socken, dock mycket nära sockengränsen mot Fresta, Täby kommun, Uppland.

Fornlämningen har förundersökts i syfte att säkerställa stensättningens status, men även för att kontrollera om flera gravar eller boplatslämningar kunde finnas på området. Anledningen till förundersökningen var att Vägverket planerade att *Norrortsleden* skulle löpa över ytan. Vägsträckningen kom således att direkt påverka fornlämningen.

Ytan specialinventerades inför schaktning och ett antal förhöjningar i terrängen kunde ses i ytan. Dessa bedömdes vara gravar. Även vid schaktning påträffades ytterligare gravar och totalt fick nio anläggningar benämnas grav. Fornlämningen har således vuxit från att ha utgjort en grav till att bli ett helt gravfält. I dagsläget har nio anläggningar bedömts vara gravar. Man kan förvänta sig ytterligare gravar vid ett borttagande av lämningen. En annan anläggning tolkades vara en härd då den innehöll skärvig sten samt sot och kol. Den terrassering som fanns på ytan bedömdes vara naturlig.

Utöver recenta fynd (från soptippen) påträffades endast en kvartsbit i den södra delen av undersökningsområdet. Härden och kvartsbiten bedömdes initialt kunna indikera att en boplats kunde finnas på området, men då ¹⁴C-analysen av härden fick en datering till 1500-1600-tal blev bedömningen mer osäker. UV Mitt har dock påträffat ytterligare kvartsbitar, ca 200 meter mot öst, vilket tillsammans med det fynd som läns museet hittat föranlett länsstyrelsen att besluta om en kompletterande förundersökning av dessa indikationer nu under senhösten 2002.

I rapporten har en mindre diskussion förts om att gravfältet kan ha varit större då det finns indikationer på att ytterligare gravar funnits på den yta som idag utgör tippen omedelbart intill undersökningsytan. De

nu påträffade gravarna tillsammans med det ovan nämnda ger vid handen att det är sannolikt att stensättningen RAÄ 90, Fresta socken är en del av samma gravfält. Området kring denna lämning har förundersökts av det privata företaget *Arkeologikonsult AB*. Den gravfältsavgränsning som Stockholms läns museum därför nu har gjort på RAÄ 228:4 bör således kompletteras med det resultat som Arkeologikonsult kommer att redovisa i sin rapport.

Statens Geotekniska Institut (SGI), har utfört undersökningar i anslutning till förundersökningsytan och kunnat visa att delar av området innehåller höga halter av farliga ämnen. I deras rapport redovisas att det finns höga halter av alifater, bly, koppar, zink m.m. i nordöst, varför de gör bedömningen att marken bör saneras inför fortsatta arbeten. Vad detta innebär beträffande fortsatta arkeologiska undersökningar på ytan, är något som måste klargöras.

Bakgrund

Anledningen till förundersökningen vid RAÄ 228:4 var att den av Vägverket planerade *Norrortsleden* skulle löpa rakt över fornlämningsområdet. Stensättningen och dess omgivning har således förundersökts inför en eventuell slutundersökning.

Topografi och fornlämningsmiljö

Området är beläget i ett för Mälardalen typiskt sprickdalslandskap med impediment och lägre liggande åkermark. Höjdryggarna och impedimenten består framförallt av morän och granit. Den lägre belägna terrängen utgörs av postglacial lera, vilken främst nyttjas som betes- och åkermark (SGU 1965 ser. Ae, nr 2). Impedimenten är framför allt bevuxna med barrträd (tall och gran) men även lövträd, exempelvis björk, förekommer. Ungefär en kilometer mot syd-sydväst ligger sjön Fjäturen.

Det nu berörda området är beläget på södra sidan av ett större granbeväxt höjdparti, direkt norr om Frestavägen, cirka 20-25 meter över havet. Söder om Frestavägen finns idag åkermark och stensättningens exponering mot det öppna landskapet i söder har tidigare observerats (Jakobsson 1995:8).

Fornlämningen utgörs, enligt Fornminnesregistret, av en stensättning med osäker status. I omedelbar anslutning till denna, i norr, finns i dag Hagbytippen. Undersökningsområdet ligger omedelbart öster om sockengränsen mellan Fresta-Täby, på Täbysidan. På området finns även en terrassering. Intill grusvägen upp till tippen, på dess östra sida, finns ett stenigt/blockigt område och på förundersökningsområdets södra del, intill stensträngen, är ytan relativt stenfri.

Närområdet är rikt på fornlämningar, där majoriteten av dem återfinns på impedimenten. Lämningarna utgörs bl.a. av ensamliggande stensättningar, där den närmaste är RAÄ 90, Fresta socken, men även av ett stensträngssystem (RAÄ 228, Täby socken). Ett flertal av dessa näraliggande fornlämningar (i Fresta och Täby socknar) har varit föremål för förundersökningar p.g.a. den aktuella Norrortsleden. Exempel på detta är Sylta bytomt (RAÄ 126, Fresta socken), med tillhörande gravfält (RAÄ 87, Fresta socken), men även stensträngen RAÄ 228 och odlings-/röjningssten sydöst om stensättningen. Dessa odlingsrösen har tidigare noterats vid en utredning (Utredningsgruppen 1993:10).

Målsättning och metod

Enligt Fornminnesregistret var stensättningens status osäker varför den skulle avtorvas partiellt och grovrensas i syfte att fastställa detta. Då vägen skulle komma att byggas rakt över fornlämningen syftade förundersökningen till att erhålla ett underlag inför en eventuell slutundersökning.

Stensättningen RAÄ 228:4, det näraliggande stensträngssystemet och terrasseringen bedömdes kunna utgöra en helhet/samma kontext, varför boplatslämningar möjligen kunde finnas inom exploateringsytan. Syftet var därför att fastställa om ytterligare gravar men även boplatslämningar kunde finnas. Inför schaktning har en mindre specialinventering utförts på platsen, varefter ett antal sökschakt grävdes över ytan med maskin försedd med planskopa. Ytskiktet har schaktats ner i tunna skikt till en nivå som bedömdes kunna ge adekvat information. När anläggningar eller avsatta lager påträffades avslutades schaktningen. Om detta ej påträffades grävdes det ner till en nivå som var opåverkad av människa. Samtliga schakt har rensats med fyllhammare, men där det bedömts nödvändigt har även finrensning med skärlev utförts.

Samtliga schakt och anläggningar har blivit inmätta med totalstation och dokumenterats på för ändamålet avsedda formulär. Enstaka anläggningar har även dokumenterats på ritfilm och fotograferats med system- eller digitalkamera.

Samtliga schakt lades igen efter avslutad undersökning.

Ett kolprov togs från en av anläggningarna (A10) och skickades för vedarts- och ¹⁴C-analys. Vedartsanalysen utfördes av Ulf Strucke vid UV Mitt, Riksantikvarieämbetet. För ¹⁴C-analysen svarade Leibniz-Labor für Alterbestimmung und Isotopenforschung, Kiel, Tyskland.

De schakt som grävts av UV Mitt på samma område som nu berörda fornlämning redovisas på schaktplanen (bil. 1). UV Mitts schakt gäller för moment 4 (se Inledningen). Innehållet i dessa schakt finns att läsa under respektive rapport.

Resultat

En skyddsvall, i öst-västlig riktning, kan ses i den norra delen vilken delvis är placerad på undersökningsområdet men även avskiljer undersökningsytan från soptippen. Denna konstruktion är menad att hindra spridning av material från soptippen. Undersökningar, gjorda av Statens Geotekniska Institut (SGI), har dock visat att åtminstone delar av förundersökningsområdet innehåller höga halter av farliga ämnen. I den av SGI presenterade rapporten redovisas i nordöst höga halter av alifater, bly, koppar, zink m.m., varför marken bör saneras inför fortsatta arbeten (SGI 2002:13). Vad detta innebär beträffande fortsatta arkeologiska undersökningar på ytan, är något som måste utredas vidare.

På fornlämningsområdet grävdes två schakt för hand och sexton schakt med maskin. Tio anläggningar erhöll löpnummer. Även den tidigare kända stensättningen fick ett löpnummer. Anläggningarna utgjordes av en härd och nio gravar. Det fynd som togs tillvara utgjordes av ett kvartsavslag. I övrigt härrörde fynden troligen från soptippen.

Schakten och dess fynd

Då terrängen sluttade mot söder och öster påbörjades schaktningen i den högre belägna norra delen, nära skyddsvallen. Schaktningen försvårades delvis av att vegetationen var mycket tät på vissa delar av området. Schakt kunde således inte grävas med maskin överallt där det kunde vara önskvärt. Detta har delvis kompenseras med att små handgrävda schakt grävts (schakt 15). I den västra delen, mot grusvägen upp till tippen, var ytan stenig/storblockig (bil. 1).

Schakt 1 grävdes strax sydost om den grusväg/vändplan som finns inne på soptippens område. Här påträffades två anläggningar (A1, 3) vilka, utifrån dess utseende, tolkades vara gravar. I schaktets yta fanns tämligen mycket recent material i form av skräp och det är sannolikt att detta hör samman med tippen. I **schakt 2, 7 och 11** påträffades ytterligare tre anläggningar vilka tolkades vara gravar (A4, 7 och 8). I **schakt 16** fanns en ansamling med sot, kol och skärvig sten vilket bedömdes vara en härd (A10). Schakt 16 innehöll för övrigt tämligen mycket naturlig sten då detta grävdes på den storblockiga ytan.

I **schakt 4, 5, 6, 8 och 10** kunde ansamlingar med sten ses. Dessa bedömdes utgöra den naturliga terrängen. Stenansamlingarna i schakt 4 och 8 bedömdes initialt kunna tillhöra gravar, men detta avfördes efter vidare rensning. Inga av dessa ansamlingar fick något anläggningsnummer. I schakt 13 påträffades vid rensning ett kvartsfragment av god kvalitet vilket bedömdes vara ett möjligt avslag.

Omedelbart söder om läns museets schakt, vid stensträngen, har Riksantikvarieämbetet, UV Mitt, gjort förundersökningar i syfte att bedöma de agrara spåren. Denna delen var relativt stenfri varför man initialt tolkade ytan som odlingsyta. Undersökningen kunde dock inte styrka detta, varför området antogs vara naturligt befriad från sten (Strucke 2002, muntligt).

Anläggningarna och dess fynd

Då undersökningsytan inventerades översiktligt inför schaktning kunde ett antal anläggningar noteras (A2, 5-6 och 9). Av dessa bedömdes **A2, 5 och 6** vara så pass säkra att vidare kontroll ej ansågs nödvändig. Kanten på **A9** handavtorvades dock för att bestämma status och en tydlig kantkedja kunde ses, samt en gles stenpackning.

I schakt 1 framkom kanten på en välvgränsad och tydlig grav (**A1**), vilken hade en markerad välvning. Denna anläggning kunde dock skönjas innan den partiella avtorvningen. Utanför anläggningen, i schaktet, var ytan relativt stenfri. I samma schakt, men i dess södra del, fanns även **A3**, vilken utgjordes av en stenpackning med inslag av enstaka skärvig sten. Anläggningen bedömdes vara en grav som fortsatte utanför schaktet.

Kanten på grav **A4** påträffades i schakt 2. Med schaktningen som facit kunde en svag förhöjning skönjas på den yta som ej avtorvats. Anläggningen utgjordes av en stenpackning med tydlig kantkedja.

I schakt 7 framkom en mycket välvgränsad, flack stenpackning med en mindre rektangulär stenfri yta i centrum (fig 4). Denna var ej synlig innan avtorvning och tolkades som en grav (**A7**).

Fig. 4. Anläggning 7 efter framrensning. Foto: Göran Werthwein

En stenpackning **A8** framkom i schakt 11. Denna var ej synlig ovan mark. Formen var rundad men dock något oregelbunden. Dess status bedömdes vara osäker men då packningen utgjordes av sten på sten tolkades detta dock som en grav.

En sotfläck med skärvig sten (**A10**) påträffades i den sydöstra delen av schakt 16. Någon skarp gräns mellan anläggningens stenar och den övriga stenen i schaktet var svår att dra. Det fanns dock mer skärvsten i den sydöstra delen av schaktet. En tydlig gräns vad det gäller sotfläcken kunde dock observeras. Anläggningen fortsatte utanför schaktet mot nordost. Detta bedömdes vara rester efter en härd och har blivit föremål för en vedartsanalys samt ¹⁴C-datering (se *Analys*).

Den terrass som tidigare omnämnts var orienterad i nord-sydlig riktning, centralt på förundersökningssområdet. Detta bedömdes vara en naturformation/ås med **A8** och **9** belägen på densamma.

Analys

Det kol (KIA18275) som har skickats till laboratorium för ¹⁴C-analys har även varit föremål för en vedartsanalys.

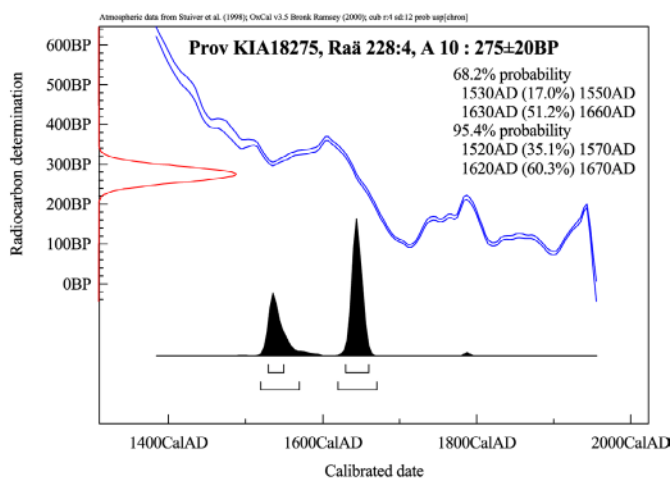
Vedartsanalys

Kolet plockades från härd **A10**, i den centrala delen av sotfläcken. Materialet bedömdes komma från gran, men det har tyvärr ej gått att precisera från vilken del av träden kolet härrörde.

RAÄ 228:4	Anläggning	Träslag	Anmärkning
	10	Gran	Skickat för ¹⁴ C-analys.

¹⁴C-analys

Det vedartsbestämda kolprovet från härd A10 har analyserats, vilket gav en datering till 277 +/- 20 BP. Med 95 % säkerhet blir detta 1520-1670 AD, 2 sigma, alltså efterreformatorisk tid.

Dateringen av A 10.

Diskussion och tolkning

Den beskrivning som fornlämning 228:4 har i Fornminnesregistret (ensamliggande stensättning) har efter den nu aktuella förundersökningen utökats till att omfatta ett helt gravfält. Flera anläggningar/gravar identifierades vid den kompletterande inventeringen inför schaktningen, men även ytterligare gravar framkom vid själva schaktningen. Totalt fick nio objekt benämningen grav. Gravarnas korologiska spridning visar att de koncentrerar sig till den högre belägna norra delen. Den stenfria södra ytan mot stensträngen verkar således sakna gravar.

Enligt Ulf Strucke, UV Mitt, har man vid en tidigare utförd inventering påträffat en stensättnings-

liknande lämning cirka 30-40 meter nordost om den befintliga radiomasten. Detta område utgör idag en del av tippen och anläggningen har inte undersökts (Strucke 2002, muntligt). Med gravfältet vid RAÄ 228 samt den ovan nämnda stensättningsliknande lämningen i åtanke kan man således inte utesluta att gravfältet varit betydande större på den del som idag utgör tippen. Det är därför sannolikt att den ensamliggande stensättningen RAÄ 90, omedelbart väster om sockengränsen, har varit sammanhängande med detta gravfält. Området kring RAÄ 90, Fresta socken har varit föremål för förundersökning inför Norrortsleden där resultatet kommer att presenteras av Arkeologikonsult (AK), i en egen rapportserie. Den gravfältsavgränsning som Stockholms läns museum nu har gjort bör kompletteras med det resultat som AK presenterar i sin rapport, åtminstone gränsens västra delar mot grusvägen.

Stensträngen och den stenfria ytan i söder bedömdes initialt kunna vara en stenröjd odlingsyta varför den ingick i momentet för förundersökningar av agrara lämningar. Resultatet från dessa undersökningar är under bearbetning och kommer att presenteras i en separat rapport, men kort kan sägas att ytan visade sig vara naturligt befriad från sten (Strucke 2002, muntligt). På denna yta, i schakt 13, påträffade läns museet en kvartsbit, samt en härd i schakt 16. Inga ytterligare indikationer i form av t.ex. stolphål, mörkfärgningar, bränd lera eller andra fynd kunde dock ses. En liten bit därifrån, ca 200 meter mot öster, påträffade UV Mitt kvartsbitar av något osäkert ursprung (Strucke 2002, muntligt) varför länsstyrelsen nu önskar kompletterande förundersökningar under senhösten 2002 kring dessa nyfunna indikationer. Hurvida om detta är en boplats får man återkomma till. Härden kunde senare ¹⁴C-dateras till historisk tid och har således inget att göra med en förhistorisk boplats.

RAÄ 347:3, fångstgrop

Täby socken och Täby kommun, Uppland

Göran Werthwein och Richard Grönwall
Stockholms läns museum

Sammanfattning

Stockholms läns museum har på uppdrag av Vägverket utfört en förundersökning av RAÄ 347:3, Täby socken och kommun, Uppland. Anledningen var planerna på byggandet av Norrortsleden, en trafikled som bland annat skall avlasta den idag hårt trafikerade Frestavägen.

RAÄ 347:3 utgjordes av en fångstgrop med osäker status. I Fornminnesregistret beskrevs den som kvadratisk, med 4x4 meter långa sidor, 1,3 meter djup och med en omkringliggande vall. Norrortsleden skulle komma att passera rakt över fornlämningen, varför förundersökningens huvudsakliga syfte var att fastställa fornlämningens status och utbredning inför ett eventuellt borttagande.

Området kring Vallentunasjön är mycket rikt på fornlämningar, framför allt från järnåldern, och det fanns därför anledning att förvänta sig att ytterligare lämningar skulle kunna komma att påträffas i samband med undersökningen av området kring fångstgropen. På samma impediment låg även ett antal stensträngar som har undersökts inför Norrortsleden. Resultaten av dessa undersökningar kommer att finnas presenterade i en separat rapport som behandlar det fossila agrara landskapet längs den tänkta vägsträckningen (Strucke 2002, muntl.).

Fyra söschakt grävdes, varav ett av dem delvis i fångstgropen. Då humuslagret i fångstgropen avlägsnades framkom längs väggarna och vid bottens kanter en stenpackning bestående av väl lagda, flata stenar. Då flera av stenarna föreföll ligga i ursprungligt läge, tolkades detta som att gropens väggar även ursprungligen haft den inåtstuttande profil som den idag uppvisar.

De stenklädda väggarna har troligen haft samma funktion som de träklädda väggar som dokumenterats i norrländska fångstgropar. Dessa har hindrat gropens väggar att rasa in samt försvårat för djuren att ta sig upp.

Den ovan mark synliga vallen var mellan 0,5-4 meter bred och cirka 0,2 meter hög. Vid schaktning av den östra delen av vallen befanns denna innehålla en fyllning av lera och morän samt rikligt med 0,1-0,3 meter stora stenar vilkas utbredning sträckte sig fyra meter ut från gropens kant.

Då fångstgropen endast delvis kom att avtorvas förblev frågan om dess ursprungliga form obesvarad. Med hänsyn tagen till utseendet på den omkringliggande vallen och det faktum att de stenklädda väggarna bitvis föreföll intakta, bör dock gropen ha haft en oval eller rundat rektangulär form, snarare än en kvadratisk.

Efter avslutad undersökning har fångstgropens nedgrävning funnits vara 5,5x6,5 meter i diameter och cirka två meter djup. Tillsammans med vallen uppskattas den genomsnittliga diametern till cirka tolv meter.

Utanför fångstgropen påträffades två mörkfärgningar vilka tolkades som anläggningar. I den ena av dem, A2, påträffades förutom sot och kol, enstaka skärviga stenar. Ett ¹⁴C-prov av kol från anläggningen gav en datering mellan 1520-1670 AD. Det är ovisst om anläggningarna är samtida med fångstgropen. I övrigt påträffades inga boplotsindikationer på detta impediment. UV Mitt har dock, i samband med förundersökningar av agrara lämningar, påträffat säkra boplotsindikationer på ett impediment omedelbart öster om fångstgropen. Dessa ska bli föremål för en kompletterande förundersökning under senhösten 2002.

I anslutning till norrländska fångstgropar har tillhörande hägnadssystem dokumenterats. Inga spår efter några sådana konstruktioner påträffades runt fångstgropen, men möjligen kan de närbelägna stensträngarna ha nyttjats för detta ändamål, även om de ursprungligen har haft andra funktioner. Denna frågeställning har dock inte kunnat besvaras inom ramen för denna undersökning.

Bakgrund

RAÄ 347:3 ligger på ett mindre moränimpediment precis väst om infarten till Hagbytippen. Norrortsleden är planerad att i öst-västlig riktning passera rakt över fornlämningen (fig ?). Anledningen till förundersökningen var således att resultatet skulle tjäna som underlag inför en eventuell slutundersökning av fornlämningen.

Topografi och fornlämningsmiljö

RAÄ 347:3 var i Fornminnesregistret registrerad som en fångstgrop med osäker status och låg på ett moränimpediment intill Frestavägens norra sida. Impedimentet var cirka 100x150 meter stort, bevuxet med lövsly, hassel och ek och var beläget cirka femton meter över havet. Direkt norr om fornlämningen låg den till ytan omfattande sopstationen *Hagbytippen*, vars tillfartsväg anslöt till Frestavägen omedelbart väst om undersökningsområdet (fig ?). I övrigt bestod omgivningen av odlade åkerytor med större och mindre moränimpediment uppstickande ur den postglaciala leran, samt större områden med skog och berg (SGU 1965).

På den plats där Hagbytippen idag är belägen låg tidigare en mindre sjö som hade sitt tillflöde från den i nordöst liggande Vallentunasjön. Sjön var på 1700-talet omgiven av ängsmark och cirka 600 x 800 meter stor (Brunstedt 1993: bilaga). Vid karteringen 1902 hade sjöns storlek minskat till ungefär 200 x 250 meter och vid den geologiska karteringen på 1960-talet beskrevs området som träskmark. På 1700-talskartor, men även på yngre kartor, kallas sjön *Froden*, och på häradskartan från 1902 heter den *Hagbylillsjön*. Sannolikt är Froden det äldre av namnen, då man kan ana en eller kanske två fornnordiska gudar i namnet, nämligen Frö och Oden. Namnet Froden skulle också kunna härledas ur ordet *frodig*, vilket inte förefaller vara ett helt felaktigt namn på en sjö som omgivits av bördiga ängsmarker. Även detta ord kan dock härledas till namnet Frö, men om namngivningen skett med guden eller bördigheten i åtanke låter sig inte besvaras (Johansson 1951:32).

Innan Froden blev igenfylld och utdikad rann, utmed den östra sidan av det impediment på vilket RAÄ 347:3 är belägen, tidigare ett mindre vattendrag i nord-sydlig riktning. Vattendraget är idag betydligt mindre och lagt i rör under mark.

Omgivningen är mycket rik på fornlämningar. I stort sett varje impediment hyser en eller flera lämningar, huvudsakligen från järnåldern. Vad beträffar runstenar intar området kring Vallentunasjön en särställning som det runstenstätaste i Norden.

Några fler fångstgropar finns inte registrerade i direkt anslutning till RAÄ 347:3. Längre österut i

Täby socken finns dock RAÄ 221, en rektangulärt formad grop, 4 x 4,5 meter stor och nära 4 meter djup. Sidorna består av lodräta, kallmurade stenväggar och gropen anses vara en av de bäst bevarade i Sverige. Gropen har använts för fångst av varg och var i bruk långt in på 1800-talet, men anses vara byggd under 1600-talet (Jarneberg 1993:93). Studier av norrländska fångstgropar har emellertid visat att de ofta har använts under mycket långa tidsperioder, varför en datering till 1600-talet får anses som osäker (Selling 2001:179). Vid lämningarna efter Karby kvarn, som förundersökts inför Norrortsleden och finns beskriven i denna volym, ligger ytterligare en grop som upptäcktes i samband med undersökningarna i området. Gropen är till utseendet lik RAÄ 347:3, och det skulle även i detta fall kunna röra sig om en fångstgrop. Denna har dock inte blivit undersökt, utan endast karterats (se rapport Obj. F, denna volym 2002).

På samma impediment som RAÄ 347:3 ligger två stensträngar vilka kommer att beskrivas i en separat förundersökningsrapport, vilken behandlar det fossila agrara landskapet längs den planerade vägsträckningen (Strucke 2002, muntl.).

Fångstgropen ligger på mark tillhörande Hagby, vilken som gård troligen etablerades senast under yngre järnålder. Hagby gränsar mot öst till den likaledes gamla byn Litsby. Båda bytomterna, samt flera lämningar på Hagby/Litsby marker (RAÄ 387:1+3, 421, 66 samt fossila agrara lämningar), har förundersökts inför Norrortsleden och resultaten finns redovisade i denna rapportvolym.

Syfte och metod

Fångstgropen var i Fornminnesregistret beskriven som en fornlämning av osäker status. Förundersökningen syftade således till att bestämma gropens status, karaktär och omfattning inför en eventuell slutundersökning.

Fångstgropar är en relativt ovanlig fornlämnings-typ i Mälardalen och i Stockholms län har tidigare ingen undersökts. I vilken utsträckning det kunde förväntas framkomma intilliggande anläggningar och vilken komplexitet själva fångstgropen hade var därför osäkert. Av denna anledning grävdes därför schakt både i fångstgropen och på ytorna runt om den.

Åt söder och väst avgränsades undersökningsområdet av två stensträngar vilka var föremål för en separat undersökning inför Norrortsleden. De schakt som grävdes i samband med undersökningen av stensträngarna finns återgivna på plan i denna rapport (fig ?), men för en närmare beskrivning av innehåll och resultat av dessa undersökningar hänvisas till den kommande separata rapporten (Strucke 2002, muntl.).

Allt som allt grävdes fyra sökschakt. De öppnade ytorna grovrensades med fyllhammare i syfte att underlätta en bedömning av innehållet.

Vid sökschaktningen användes en grävmaskin försedd med planskopa. Ytskiktet skrapades bort i tunna skikt ned till anläggnings- eller kulturlagernivå eller till en nivå som bedömdes vara opåverkad av mänskliga. Alla påträffade anläggningar finrensades för hand. Anläggningarna gavs löpande anläggningsnummer, varav fångstgropen fick nummer 1. Fångstgropen avtorvades endast partiellt.

I botten av fångstgropen, i S1, grävdes en provruta (R120), 0,5 x 0,5 meter stor och i stick om 0,1 meter.

Alla schakt, anläggningar samt provrutan inmättes med totalstation samt dokumenterades i text och i plan antingen på ritfilm eller på för ändamålet avsedda formulär. Översiktsbilder togs före, under och efter schaktning och valda anläggningar fotograferades.

Kol tillvaratogs från en av de påträffade anläggningarna, A2, och skickades för vedarts- och ¹⁴C-analys. Vedartsanalysen utfördes av Ulf Strucke på Riksantikvarieämbetet, UV Mitt och skickades därefter för ¹⁴C-analys till Leibniz-Labor i Kiel, Tyskland.

Samtliga schakt lades igen efter avslutad undersökning.

Resultat

Schakt

Sammanlagt grävdes fyra sökschakt, mellan 1,5-2 meter breda. I två av schakten, S3 och S4, påträffades anläggningar (A2 och A3). Schakt 1 grävdes delvis i A1, fångstgropen (bil.2).

Schakt 1 grävdes med utgångspunkt från botten av fångstgropen och vidare mot öst. Topografin sluttade direkt utanför fångstgropens kant mot nordöst. Innehållet i den del av schaktet som grävdes i fångstgropen redovisas under *anläggningar*, A1, nedan. Utanför fångstgropens kant påträffades rikligt med sten, 0,1-0,3 meter i diameter, liggandes i gråbrun lera. Den rikliga förekomsten av sten fortsatte cirka fyra meter från fångstgropens östra kant, varefter marken övergick till att vara förhållandevis stenfri gråbrun morän. I botten av fångstgropen, i schaktets västra del, grävdes en provruta, R120, vilken beskrivs nedan.

Väst om fångstgropen grävdes **schakt 2**. Markslaget var ljus, gråbrun moig morän med inslag av enstaka stenar, 0,2-0,4 meter stora. Direkt under torvlagret, på 0,2 meters djup, framkom mark opåverkad av människa.

Vid grävning av **schakt 3** framkom i schaktets sydvästra hörn en mörkfärgning, A2. I nordväst påträffa-

des ett antal större stenar, 0,6 meter i diameter. I övrigt framkom på 0,3 meters djup, moig morän.

Även i **schakt 4** påträffades på 0,3 meters djup en mörkfärgning, A3. I övrigt innehöll schaktet gråbrun moig morän.

Anläggningar, provruta och analyser

Utöver fångstgropen, A1, påträffades endast två anläggningar vid sökschaktningen.

Fångstgropen (A1) var beskriven i Fornminnesregistret som närmast kvadratisk, med fyra meter långa sidor och 1,3 meter djup. Runt om gropen kunde en svag förhöjning synas, som högst 0,2 meter, och mellan 0,5-4 meter bred. Totalt uppskattades anläggningens storlek som mest till cirka tolv meter i diameter.

Vid schaktning framkom ett humuslager vilket i gropens botten var cirka 0,6 meter tjockt. Under humuslagret framkom i gropens östra vägg en packning av flata stenar, lagda med den flata sidan utåt. Stenpackningen fortsatte på botten av gropen, intill kanten av väggen, medan den centrala delen av botten var stenfri. Många av stenarna hade rasat ned från väggen och låg samlade i botten av gropen (bild ?). Fyllningen mellan stenarna utgjordes av mo med inslag av lera. Fångstgropen hade en oval, eller möjligen rundat rektangulär form, ca 5,5 x 6,5 meter i diameter, liggandes i öst-västlig riktning. Väggarna sluttade ned mot den ovalt formade, plana botten. Gropens djup uppgick efter avtorvning som mest till cirka två meter.

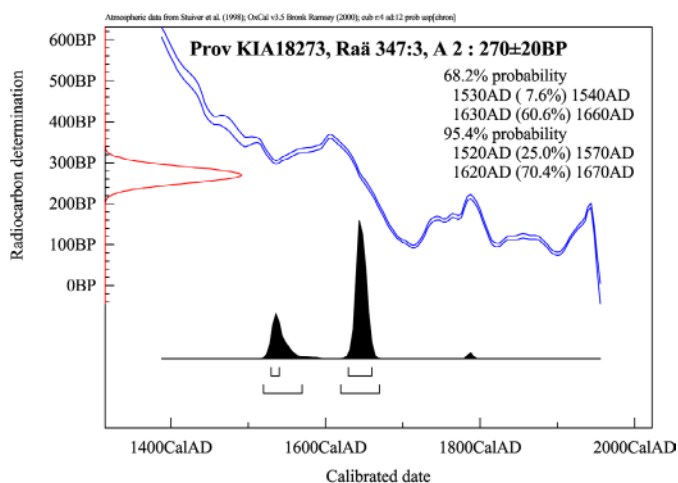
Ovan gropens kant drogs schaktet vidare mot öst, över den vall som i ytan kunde ses runt fångstgropen. Åt öst var dock denna vall svår att urskilja, då den naturliga nordöst-sluttningen gjorde det svårt att se en klar gräns mellan vall och ursprunglig markyta. Under det tunna humuslagret påträffades en ansamling mindre stenar, 0,1-0,3 meter stora, vilken sträckte sig cirka fyra meter från gropens kant mot öst, varpå marken övergick till att bli förhållandevis stenfri. Stenarna hade här inte samma flata utseende som de stenar som klädde gropens sida och botten. Fyllningen mellan stenarna utgjordes av lera och mo.

I schakt 3 påträffades på 0,2 meters djup, en mörkfärgning med en fyllning av lerig mo med stänk av sot och kol samt enstaka skärviga stenar, A2 (bil. 2). Anläggningen var 2 meter lång och 0,8 meter bred, men fortsatte in under schaktets södra kant varför anläggningen troligen är något större. Runt mörkfärgningen framkom ett stråk av ljusbrun/gul lera. Centralt i anläggningen tillvaratogs träkol för vedarts- och ¹⁴C-analyser. Av vedartsanalysen framgick att provet utgjordes av ek, obestämt vilken del av trädet. Som framgår av diagrammet nedan gav provet

(KIA18273) en datering, med 95% sannolikhet, två sigma, till åren mellan 1520-1670 AD. En reservation bör dock göras, med tanke på att det inte gick att fastställa vilken del av trädet provet togs från. En ek kan som bekant bli cirka ettusen år gammal och eftersom sönderfallet av ¹⁴C sätter igång då trädet börjar växa, måste man vara medveten om att anläggningen kan vara betydligt yngre än det här framkomna resultatet.

Cirka fem meter nord-nordöst om A2 påträffades i S4 ytterligare en mörkfärgning, A3 (bil. 2). Anläggningen mätte 0,25 x 0,5 meter i diameter och hade i den östra kanten en större sten, 0,4 meter i diameter. I mörkfärgningens fortsatta kant låg mindre stenar, mellan 0,1-0,2 meter stora, vilka avgränsade anläggningen mot den omkringliggande stenfria ytan.

I botten av fångstgropen grävdes en provruta, R120, i stick om 0,1 meter. Rutan var 0,5 x 0,5 meter stor. Rutan grävdes i den stenfria ytan på anläggningens botten. Fyllningen i stick 1 bestod av steril, ljusbrun till gul mjäla. Ingen kulturpåverkan iaktogs och grävningen avslutades i toppen av stick 2.

Datering av A 2

RAÄ 347:3	Anläggning	Träslag	Anmärkning
	2	Ek	Skickat för 14C-analys.

Diskussion och tolkning

Efter undersökning anses RAÄ 347:3 utgöra en fornlämning. Fornlämningen tolkas vara en fångstgrop, 5,5 x 6,5 meter i diameter och cirka två meter djup, som uppvisar många likheter med norrländska motsvarigheter. I en studie av mer än 1 600 norrländska fångstgropar, konstaterades exempelvis den typ av vall som kunde iaktas runt RAÄ 347:3 förekomma på samtliga lokaler (Selling 2001:163). Även vad gäller

den ovala, eller rundat rektangulära, formen och gropens djup finns stora likheter med de norrländska fångstgroparna.

De norrländska fångstgroparna har vid inventeringar ofta uppträtt i vad som tolkats som system bestående av fem, tjugo, eller till och med hundratals gropar. Det har dock ifrågasatts om dessa fångstgropar är samtida och om det överhuvudtaget går att tala om stora fångstgropssystem (Hansson, A. & Rathje, L. 1999:24f). Att RAÄ 347:3 ligger ensam behöver därför inte tala emot en tolkning av lämningen som fångstgrop då det förekommer flera exempel på ensamliggande fångstgropar (Oreheim 1997:13).

De stenar som rasat ned i gropens botten har med all säkerhet ingått i den stenläggning som ännu delvis klädd gropens väggar. Det finns i det norrländska materialet exempel på hur man klätt fångstgroparnas väggar med trä, dels för att hindra väggarna från att rasa in, men också för att försvåra för djuren att ta sig upp ur gropen (Selling 2001:163). Det bör främst ha varit klövdjur, som älg, ren och rådjur, som kunde kvarhållas med hjälp av en sådan konstruktion. En annan anledning till att låta klä väggarna kan ha varit att minimera den skada djuren åsamkat gropen då de försökt att ta sig upp. Den här påträffade stenklädnaden torde ha haft samma funktion.

Väggarnas ursprungliga lutning är svår att bedöma. Troligen har de inte varit lodräta, då flera av de släta stenarna påträffades förhållandevis högt upp i gropens väggar och föreföll ligga i någorlunda ursprungligt läge. Om väggarna rasat in borde inga stenar ha legat kvar in situ så högt upp i gropen. Om väggarna i stället varit lodräta borde stenarna snarare använts till att kallmura väggarna, som till exempel i varggropen RAÄ 221, i stället för att klä dem med stenarnas flata sida utåt.

Den sten som påträffades i vallen har sannolikt slängts upp då man grävt gropen. Det finns ingen anledning att betvivla att även övriga delar av vallkonstruktionen innehåller liknande material. Materialet har medvetet lagts runt fångstgropens kanter för att förstärka gropens djup.

Om fångstgropen ursprungligen haft ett kvadratisk utseende, såsom den beskrevs i Fornminnesregistret, och väggarna senare rasat in, bör detta ha resulterat i att även delar av vallen rasat in. Av vallens utseende att döma, så som den går att se i ytan, så verkar den korrelera tämligen väl med gropens form. Det får därför tillsvidare anses som troligt att gropen även i sitt ursprungliga skick haft en oval form, alternativt rektangulär med rundade hörn. De delvis väl bevarade stenklädda väggarna talar också för en sådan tolkning. Då vallen bitvis är svår att se ovan mark och endast en del av stenbeklädnaden har under-

sökts, får dock fångstgropens ursprungliga form bli en fråga för en eventuell framtida slutundersökning.

Någon låskista eller andra typer av konstruktionsdetaljer i fångstgropens botten påträffades inte. Den provruta som grävdes innehöll ingenting av intresse. Att även botten längs kanterna har varit klädd med flata stenar, medan den centralt varit stenfri, kan dock vara en indikation på att någon form av konstruktion tidigare funnits, kanske i form av en nedgrävning. Möjligen kan en sådan komma att påträffas vid en eventuell slutundersökning.

I de schakt som grävdes på ytorna runt fångstgropen framkom två anläggningar i form av mörkfärgningar. I den ena av dessa, A2, påträffades sot och kol samt enstaka skärviga stenar. Den datering som erhöles från ¹⁴C-provet gav en datering mellan 1520-1670 AD och det finns i nuläget ingen anledning att ifrågasätta detta resultat. Om de två kringliggande anläggningarna skall sättas i samband med fångstgropen eller inte får fortsatta undersökningar besvara.

De schakt som UV Mitt grävde i samband med undersökningen av stensträngarna finns beskrivna i en separat rapport. Kort kan sägas att det i ett schakt som grävdes direkt sydöst om fångstgropen (fig ?), påträffades en anläggning med enstaka skärvig sten med fläckar av sot och kol. Anläggningen var av samma karaktär som A2 och A3, och troligen är de samtida. Ytterligare ett schakt grävdes cirka femtio meter norr om fångstgropen, utan att något av antikvariskt intresse påträffades (ej redovisad i schaktplanen). Några indikationer på förhistoriska aktivite-

ter har därmed inte påträffats på impedimentet. Däremot framkom vid schaktgrävning på det i öst intilliggande impedimentet ett antal boplatsanläggningar med förhistorisk keramik och järnföremål. Dessa lämningar ska bli föremål för en kompletterande förundersökning under senhösten 2002 (Strucke 2002, muntl.).

Fångstgropar ligger ofta i terrängen så att de skär djurens naturliga stigar och pass. Den å som tidigare har runnit från den i norr belägna sjön Froden och passerat i nord-sydlig riktning strax öst om fångstgropen (Karta över Danderyds härad 1902) har idag försvunnit i samband med att sjön fyllts igen med material från Hagby sopstation. Möjligen har vattendraget varit en av anledningarna till att fångstgropen placerats just på detta ställe.

Andra exempel från framför allt Norrland, visar att stängsel satts upp för att tvinga djuren att passera över fångstgroparna. Några spår efter ett stängsel har dock inte påträffats runt RAÄ 347:3. Däremot ligger fångstgropen mycket nära ett antal stensträngar. Stensträngarna har undersökts separat och resultaten av dessa undersökningar kommer att presenteras i en rapport inför Norrortsleden som behandlar de agrara lämningarna längs sträckan (Strucke 2002, muntl.). Även om stensträngarna inte ursprungligen uppförts i syfte att fungera som hägnader i anslutning till fångstgropen, kan de i ett senare skede ha nyttjats för detta ändamål. Detta är en av de frågor som bör beaktas inför eventuella fortsatta undersökningar.

RAÄ 71, 387:1+3 och 409, gravfält, bytomter och boplats

Täby socken och Täby kommun, Uppland

Göran Werthwein och Richard Grönwall
Stockholms läns museum

Sammanfattning

Fyra fornlämningar har, vid Hagby/Litsby, Täby socken och kommun, Uppland, varit föremål för förundersökning eftersom Vägverket planerade att *Norrortsleden* delvis skulle löpa parallellt med Frestavägen. En viss omdragning av själva Frestavägen skulle göras likaså vid Hagby bytomt.

De lämningar som kom att beröras var Hagby och Litsby bytomter (RAÄ 387:1+3), ett gravfält (RAÄ 71) samt en yta med boplatsindikationer (RAÄ 409). Dessa lämningar har, enligt länsstyrelsens beslut (Lst dnr 2021-01-37469) undersökts med olika ambitionsnivå då bytomterna och boplatsindikationerna endast skulle undersökas i avgränsande syfte, medan gravfältet skulle förundersökas inför ett borttagande. De förundersökningar som utförts endast i avgränsande syfte kan alltså *inte* ligga till grund för ett borttagande.

Vid förundersökningen av Hagby bytomt kunde inga historiska bebyggelseämningar eller annat av antikvariskt intresse påvisas i norr, mot gravfältet. Stockholms läns museum har därför gjort bedömningen att dess historiska gränser ej har varit större än dagens. Detta ger att bytomten ej bör påverkas av den planerade vägsträckningen.

Vid undersökningen av gravfältet norr om Hagby påträffades dock två mörkfärgningar och ett kulturlager med förhistoriska fynd såsom A-keramik. En av anläggningarna har ¹⁴C-daterats till vikingatid. Dessa tolkas vara lämningar efter en förhistorisk boplats, vilket indikerar att bytomten åtminstone kan ha föregåtts av en vikingatida boplats och att gravfältet bör ses som bygravfältet till enheten Hagby. I fält ställdes frågan om kulturlagret skulle fortsätta mot Hagbys tomt men sådana kulturlagerrester, eller anläggningar, har ej påträffats på andra platser än upp mot gravfältsimpedimentets södra sida. Om lagret en

gång varit ytomfattande så har de möjligen förstörts i sen tid av plöjning och annan markberedning. Uppe på impedimentet påträffades, utöver ytterligare gravar, även tydliga spår efter järnhantering. Mängden slagg och skällor indikerar att man framställt järn och att man eventuellt kan ha byggt minst två ugnar, delvis av stenar från stensättningar. En av stenkonstruktionerna har ¹⁴C-daterats till historisk tid, närmare bestämt 1670-1960 AD, 2 sigma.

I åkermarken omedelbart intill gravfältet påträffades en nedgrävd enbuske vilket senare har tolkats vara en dräneringsmetod från som äldst 1700-tal. Det kol som har analyserats styrker en sådan datering. Dateringen blev 65 +/- 20 BP vilket efter kalibrering blir 1690-1960 AD, 2 sigma.

Omedelbart norr om Litsby påträffades enstaka anläggningar vilka inte bedömdes vara av antikvariskt intresse, men vid rutgrävning påträffades en keramikskärva av förhistorisk karaktär. Detta fynd kunde dock inte relateras till några anläggningar eller kulturlager på platsen från förhistorisk tid varför bedömningen gjordes att Litsby bytomt ej bör påverkas av *Norrortsleden* i någon avgörande omfattning.

Boplatsindikationerna vid RAÄ 409 påträffades under en arkeologisk utredning. Dessa var belägna på ett impediment med omkringliggande åkermark. Syftet var nu att avgränsa dessa mot exploateringsytan i norr. På impedimentet iaktogs ett kulturpåverkat molager med enstaka bränd lera och skärvig sten. Vid schaktningen kunde inget avsatt kulturlager hittas i åkermarken mot exploateringsytan. Två anläggningar påträffades dock öster om impedimentet, i åkermarken. Dessa utgjordes av stenpackningar där den ena har ¹⁴C-daterats till historisk tid, 1660-1950 AD, 2 sigma. En försiktig bedömning var att denna konstruktion eventuellt kan ha ett samband med den

närliggande järnhanteringen som skett på gravfältet, då med tanke på samtidighet i ¹⁴C-dateringarna och att anläggningen utgjordes av eldpåverkad sten. Kort kan sägas att det kulturlager som påträffats på RAÄ 409 inte kommer att beröras av den, i åkermark liggande, planerade Norrortsleden. Detta förutsatt att impedimentet ej påverkas. Det bedöms dock vara av intresse och vikt att kontrollera stenpackningarnas funktion och eventuella koppling till gravfältet.

Bakgrund

Orsaken till förundersökningarna vid Hagby/Litsby var att Vägverket planerade att bygga Norrortsleden omedelbart norr om den befintliga Frestavägen. Man planerade även att göra en mindre omdragning av just Frestavägen intill vägkrysset vid Hagby/Litsby. Fornlämningarna kommer i varierande grad att påverkas av byggplanerna, varför syftena med förundersökningarna har skilt sig något åt för de olika objekten (se kapitel *Målsättning och metod*, nedan).

Topografi och fornlämningsmiljö

Området är beläget i en öst-västligt orienterad dalgång med mindre impediment och höjdryggar av morän. Mellan dessa impediment utgörs de lägre liggande ytorna av postglacial lera, vilka främst nyttjas som betes- och åkermark. Impedimenten är främst bevuxna med barrträd (tall och gran) men även lövträd såsom björk förekommer. Berggrunden utgörs framförallt av granit (SGU 1964 ser. Ae, nr 1). Ungefär 500 meter mot norr ligger Vallentunasjön och 6,5 kilometer, i sydöst finns Östersjön i form av viken Stora Värtan.

Närområdet är rikt på fornlämningar, där majoriteten av dem finns belägna på impedimenten. De förekommer dock även i åkermarken. Lämningarna utgörs bl.a. av områden med fossil åkermark (RAÄ 386), ensamliggande stensättningar (RAÄ 66), gravfält (RAÄ 82) och stensträngar (RAÄ 299).

De berörda fornlämningarna

De nu berörda fornlämningarna koncentrerar sig kring vägkrysset vid Frestavägen-Skålhamravägen. Lämningar finns både öster, väster och norr om denna korsning och utgörs av två bytomter (RAÄ 387:1 + 3), ett gravfält (RAÄ 71) och en boplats (RAÄ 409).

Fornlämningarna 387:1 och 387:3 heter Litsby och Hagby bytomter och är belägna väster respektive öster om Skålhamravägen, på den södra sidan av vägkrysset. Dessa finns på ett impediment, ca 15-25 meter över havet, och sluttar framförallt mot söder. De är delvis bebyggda och fortfarande i bruk. Båda tom-

terna har medeltida skriftliga belägg, där Hagby omnämns år 1351 som *Hagbaby* och Litsby år 1459 som *Litensby* (Brunstedt 1993:9). Vid Täby kyrka finns en medeltida gravhäll med en inskription på latin vilken, översatt till svenska, innehåller texten ”Herrens år 1345 dagen före den salige Martin Bekännarens fest dag Gere. Bedjen för honom”. Denna Gere kan vara samma man som omnämns i ett medeltida dokument från 1320 som ”Gere de Litisby” (Jarneberg 1993:127).

En vanlig tolkning angående dessa bytomter är att Hagby, någon gång vid skiftet vikingatid-medeltid, vuxit sig så pass stort att den delades till två byar. Litsby kom då eventuellt att betyda Liten by (Jarneberg 1993:118). Före laga skiftet (mitten på 1800-talet) låg dessa byar belägna på en gemensam bytomt, men där Litsby, enligt Brunstedt, fanns något nordost om dagens placering. Under 1700-tal fanns två krogar med namnet *Orrkoyorne* och en backstuga på dagens placering av Litsby (Brunstedt 1993:9). Det råder dock delade meningar om var Litsby placerades då Jarneberg skriver att byn istället placerades sydost om Hagby och flyttades närmare denna under medeltiden, för att slutligen få den placering som den har idag (Jarneberg 1993:118).

Fyra runstenar finns resta på Hagby bytomt. Dessa är ihopsatta av flera fragment vilka påträffades vid en undersökning av grundstenarna till gamla Litsby (Jarneberg 1993:118). Inga av dem nämner den berömda Jarlabankeätten, vilken verkar ha varit en betydande släkt i området. På Hagbys ägor finns dock tre runstenar samt en runhäll vilka omtalar just Jarlabanke. Denna anknytning till förhistorisk tid tillsammans med att gravfält RAÄ 71 finns omedelbart norr om Hagby bytomt gör att man kan anta att Hagby har ett ursprung åtminstone i vikingatid.

Gravfältet RAÄ 71 innehåller, enligt Fornminnesregistret, en hög och fyra runda stensättningar. Fornlämningen är belägen på en moränhöjd, ca 15-18 meter över havet, och bevuxen med buskage, sly och enstaka träd. Centralt på impedimentet finns berg i dagen samt uppslängd odlingssten i kanterna.

I norr, öster och väster utgörs terrängen av åkermark men omedelbart i söder finns Hagby bytomt. Impedimentet delas upp av Frestavägen i en nordlig respektive sydlig del och är urgrävt för vägen.

Enligt fornminnesregistret har tidigare ett okänt antal stensättningar tagits bort utan undersökning. Detta omnämns även i en arkeologisk rapport med tillägget att gravfältets södra del skadats av schaktning och dumpning (Brunstedt 1993:11). Detta kunde konstateras vid undersökningstillfället då flera meter tjocka fyllnadsmassor var uppslängda på impedimentets södra del, söder om Frestavägen. Dessa massor löpte längs med vägen i öst-västlig riktning. Stora

mängder skräp och skrot fanns likaså (flera kylskåp, pumpar, bildäck mm). Vid inventeringen 1979 angav man att gravarna tidigare varit 10 till antalet men att de då endast var fem.

Närheten till Hagby bytomt innebär att gravfältet med stor sannolikhet är ett gårdsgravfält till nämnda tomt.

Platsen för RAÄ 409 utgörs av ett impediment, ca 14-16 meter över havet, med åkermark norr och söder därom. Frestavägen löper över impedimentet i östvästlig riktning. Impedimentet är i norr bevuxet med enstaka träd (rönn), gräs, buskar och sly. Växtligheten ändrar karaktär mot söder vilket kan indikera magrare jord. Där tar gräs, mossa och berg i dagen vid. I kanten runt om impedimentet finns uppslängd odlings/röjningssten.

Enligt Fornminnesregistret utgörs lämningen av en boplatz med okänd utbredning. Denna framkom vid en arkeologisk utredning och kunde utifrån fynden eventuellt dateras till medeltid. Man iakttog vid detta tillfälle även att impedimentet möjligen kunde utgöra en uppbyggd terrass (Jakobsson 1995:10).

Målsättning och metod

De fornlämningar som berörs i detta avsnitt av rapporten utgörs av två bytomter (RAÄ 387:1+3), ett gravfält (RAÄ 71) och en boplatz (RAÄ 409). Orsaken till att de beskrivs sammanhängande i delrapporten är att de bedöms utgöra ett så pass intimt komplex att en uppdelning vore svår att göra. Schakt, provrutor och anläggningar har därför erhållit löpande numrering över fornlämningarnas gränser.

Vad beträffar bytomterna och boplatzen så skulle dessa endast avgränsas mot exploateringsytan, vilket innebär att det arkeologiska resultatet inte kan ligga till grund för ett borttagande av berörda delar av fornlämningarna. Gravfältet skulle däremot undersökas för att senare kunna slut-/delundersökas om det skulle visa sig nödvändigt. Således har fornlämningarna förundersökts med två olika ambitionsnivåer.

De fornlämningsavgränsningar som gjorts för RAÄ 387:1+3 samt 409, och som redovisas i schaktplanerna (fig ?), gäller alltså endast mot exploateringsytan. De gränser som redovisas i övriga riktningar är de som finns registrerade i Fornminnesregistret och har således inte fastställts genom denna förundersökning.

Träkol tillvaratogs från ett antal påträffade anläggningar och skickades för vedarts- samt ¹⁴C-analys. För vedartsanalysen svarade Ulf Strucke vid UV Mitt, Riksantikvarieämbetet. ¹⁴C-provet skickades till Leibniz-Labor Für Alterbestimmung und Isotopenforschung i Kiel, Tyskland.

De fynd som hittats vid förundersökningen beskrivs i olika underkapitel i Resultat, beroende på vilket sammanhang de påträffats i, t.ex. i underkapitlet *schakten och dess fynd* eller *provrutorna och dess fynd*. De fynd som således påträffades vid schaktning beskrivs i berört kapitel och nämns inte i andra resultatkapitel. Motsvarande gäller även för fynd i anläggningar och provrutor. I tolknings och diskussionskapitlet förs dock en samlad diskussion kring hela kontexten. För en noggrann beskrivning av fyndens antal och karaktär samt anläggningar, provrutor och schakt hänvisas till bilagorna.

De schakt som grävts av UV Mitt i anslutning till samma område som nu berörda fornlämningar redovisas på schaktplanen (bil XX). UV Mitts schakt gäller för moment 4 (se Inledningen). Innehållet i dessa schakt finns att läsa under respektive rapport.

RAÄ 71

Vid en eventuell exploatering skulle Norrortsleden framförallt komma att beröra gravfältets norra halva då den stora vägen planerades att skära rakt igenom detta parti. Den södra delen av gravfältet skulle påverkas av att man även planerade att lägga om den befintliga Frestavägen (fig XX).

Ett stort antal schakt grävdes därför, dels på gravfältsimpedimentet, men även i åkermarken i norr samt på ytan mellan Hagby bytomt och RAÄ 71. Detta för att finna ytterligare gravar men även för att se om andra typer av lämningar kunde finnas. Det förelåg en risk att bytomtslämningar skulle kunna finnas uppe på gravfältet. Vissa av schakten kom därför att beröra båda fornlämningarna. Schakten har i huvudsak rensats med fyllhammare men där det bedömdes nödvändigt har finare rensning med skärslev utförts. Om inget av antikvariskt intresse påträffades fortsatte schaktningen ner till en nivå som bedömdes vara opåverkad av människa.

Kvadrat- och kvartsmeterstora provrutor grävdes i 0,1 m tjocka skikt för att bedöma karaktär och tjocklek på påträffade lager.

För att kunna datera vissa aktiviteter på och kring impedimentet har kol sparats för ¹⁴C-analys. Kolet har även analyserats för bestämning av vedart.

Samtliga anläggningar, provrutor och schakt har mätts in med totalstation och dokumenterats på för ändamålet avsedda formulär. Vissa anläggningar har ritats på ritfilm och valda objekt har dessutom fotograferats med system- och digitalkamera. Därefter lades alla schakt igen med maskin.

RAÄ 387:1+3

Syftet med den nu aktuella arkeologiska förundersökningen var att avgränsa bytomterna mot exploateringsytan då dessa skulle komma att beröras

av en planerad omläggning av Frestavägen (se ovan). Inför den nu aktuella undersökningen har därför kart- och arkivstudier utförts och ett kartöverlägg över bytomterna upprättats. Detta för att öka förståelsen av platserna och deras relation till varandra. Maskin med planskopa har använts vid schaktgrävningen. Vid uppenbart recenta lämningar har schaktningen fortsatt ner till dess att antikvariskt intressanta anläggningar eller fyndförande lager påträffats. Om detta inte funnits har man grävt ner till en nivå som bedömts opåverkad av människa. Viss handrensning av schakten samt rutgrävning har utförts i syfte att bedöma påträffade lager. Provrutorna var 1 kvadratmeter stora och grävdes i 0,1 m tjocka skikt. Några schakt berörde även RAÄ 71 (se ovan).

Kol har plockats från anläggningar för en vedartsbestämning samt en ¹⁴C-analys.

Samtliga anläggningar, schakt och rutur har mätts in med totalstation. Valda objekt har fotograferats med system- och digitalkamera. För dokumentationen har även för ändamålet avsedda formulär använts. Samtliga schakt lades igen efter avslutad undersökning.

RAÄ 409

Syftet med förundersökningen av RAÄ 409 var att avgränsa lämningarna mot exploateringsytan i norr. Vid det planerade vägbygget skulle alltså själva vägsträckan men även arbetsområdet eventuellt komma att beröra fornlämningens norra begränsning.

Undersökningsområdet var framförallt beläget i åkermark men även på ett impediment. På dessa ytor grävdes ett stort antal schakt med planskopa. Detta för att undersöka om ytterligare lämningar kunde finnas. Schakten har grovrensats med fyllhammare men vissa av dem samt några anläggningar har även finrensats med skärslev där detta bedömdes nödvändigt. Om anläggningar eller kulturlager påträffades har således schaktningen avslutats, men om detta saknats har man schaktat vidare ner till en nivå som bedömdes vara opåverkad av människa.

Kvadrat- och kvartsmeterstora provrutur grävdes i 0,1 m tjocka stick för att kontrollera utbredning, karaktär och tjocklek på eventuella kulturlager.

Samtliga schakt, provrutur och anläggningar har dokumenterats på för ändamålet avsedda formulär samt mätts in med totalstation. Vissa av anläggningarna har fotograferats med system- och digitalkamera. Schakten lades igen efter avslutad undersökning.

Resultat

Intill och på fornlämningarna grävdes totalt 38 schakt med maskin och i dessa grävdes 9 provrutur i storlekarna 1 x 1 respektive 0,5 x 0,5 meter. Totalt fick 20 anläggningar löpnummer. Även de tidigare kända gravarna på RAÄ 71 erhöll nummer (se planer i bil. 3). Anläggningarna fördelade sig på kategorierna: ugn (2 st), vägpackning (2 st), stenpackning (2 st), dike (1 st), grav (8 st), mur (1 st), mörkfärgning (2 st), röjningssten (1 st) och sopgrop (1 st).

Schakten och dess fynd

RAÄ 387:3

Tre schakt (S7-9) grävdes på den norra sidan av impedimentet för Hagby bytomt (se schakt- anläggnings- och rutplan över RAÄ 71 och 387:3, bil. 3). Detta för att avgränsa bytomten mot exploateringsytan i norr men även för att klargöra om kulturlager eller andra lämningar skulle finnas mellan tomten och gravfältet RAÄ 71. I dessa schakt kunde inget avsatt kulturlager påvisas. I det sydligaste schaktet (S9), närmast den idag bebyggda ytan, fanns dock ett omrört lager, vilket tolkades vara ett påfört mylligt lager. De enda fynd som påträffades i schakten utgjordes av tegel och glas. Dessa kunde inte dateras närmare än till 1800-1900-tal. Några bebyggelseämningar kunde inte påvisas och den enda anläggningen som iaktogs fanns i S9 och utgjordes av en sopgrop (A4).

RAÄ 387:1

I den norra delen av Litsby bytomt, nära vägkorsningen, grävdes 8 schakt på båda sidor om Frestavägen (S18-23 och 25-26). Dessa var delvis placerade i åkermark men även i ett slybeväxt parti norr om ett boningshus se schakt- anläggnings- och rutplan över Litsby, bil. 3. Efter schaktningen gjordes bedömningen att den slybeväxta ytan tidigare varit odlad. Detta har även tidigare konstaterats vid en arkeologisk utredning. Detta lager kallades då för ett omrört kulturlager (Brunstedt 1993:6).

De fynd som påträffades i schakten var tegel, buteljglas, järn, porslin och glaserat rödgods (BII:4-gods) där inget av fynden gick att datera närmare än 1800-1900-tal. Tre anläggningar påträffades i schakt 18-20. Dessa utgjordes av röjnings-/odlingssten (A6), vägpackning (A8) och en murrest (A7). Tre provrutur grävdes i schakt 18 och 19. Dessa kom att beröra A6 och A7.

Ytterligare fynd (kritpipsfragment och stengods) påträffades öster om bytomten i åkermarkens yta.

Stengodset kunde preliminärt dateras till 1800-1900-tal.

RAÄ 71

På gravfält RAÄ 71 och intilliggande ytor grävdes totalt 17 schakt (S1-6, 10-17, 24, 37 och 38). Fyra av dessa grävdes på själva impedimentet (S4, 6, 37, 38) och schakt 1-3 och 5 grävdes söder om impedimentet, mellan RAÄ 71 och Hagby bytomt. Övriga schakt placerades i åkermarken norr om Frestavägen. De fyndkategorier som påträffades var tegel, brända och obrända ben, bränd lera, keramik (BII:4 och A-gods), glas, järn, plast, slagg, porslin och recent skrot (fyndtabell, bil. 3).

Keramiken av godstypen BII:4 kunde preliminärt dateras till, som äldst, 1800-tal. På kanten av impedimentets södra del påträffades, i schakt 4, ett keramikfragment av förhistorisk karaktär (A-gods), brända ben och bränd lera. Dessa fynd låg i ett mörkt kulturlager under påförda jordmassor. I schakt 12, omedelbart norr om gravfältsimpedimentet, i åkermarken påträffades vid schaktning ytterligare två fragment av förhistorisk keramik (A-gods). I detta schakt kunde dock inget kulturlager identifieras.

Schaktningen på impedimentets norra del (S37, 38), norr om Frestavägen, visade att man här bl.a. dumpat skräp i sen tid. Här kunde man påvisa järn-skrot, nedgrävda kadaver (svin), stora mängder buteljglas och annat recent material. I fyllningen av schakt 5 påträffades en större rundad sten. Denna skulle kunna vara ett s.k. gravklot då den avvek från områdets övriga geologi och härröra från en idag förstörd grav.

Fjorton anläggningar erhöll löpnummer på och kring RAÄ 71 (A1-3, 5, 11-20). Utav dessa framkom sju stycken vid schaktning (A1-3, 5, 12-14). Samtliga anläggningar utgjordes av två mörkfärgningar (A1, 2), åtta gravar (A11, 13, 15-20), en vägpackning (A3), ett dike (A5) och två ugnar/järnframställningsplats (A12, 14). Fyra provrutor grävdes i schakt 4, 24, 37 och 38 (se schakt- anläggnings- och rutplan över RAÄ 71 och 387:3, bil. 3).

RAÄ 409

På och kring fornlämning 409 grävdes totalt 10 schakt (S27-36). Majoriteten av dessa (9 st) var belägna i den norr om liggande åkermarken. Schakt 32 grävdes dock på impedimentet för att klargöra status på de, vid utredningen, påträffades boplatsindikatorerna. De fynd som påträffades i schaktens fyllning utgjordes endast av tegel och obrända ben. Dessa fanns i tre schakt (S27, 33 och 34). Vid grävningen av schakt 32 påträffades enstaka skärvsten. Två provrutor grävdes i schakt 28 och 32. På impedimentet, i schakt 32, påträffades ett kulturlager. I schakt 28 på-

träffades vid schaktning några mindre stenkoncentrationer. Dessa tolkades initialt kunna vara anläggningar men efter finrensning och undersökning avskrevs de. I övrigt påträffades två säkra anläggningar (A9, 10). Båda dessa var belägna i schakt 27, i åkermarken, och utgjordes av stenpackningar (se schakt- anläggnings- och rutplan över RAÄ 409, bil. 3)

Anläggningarna och dess fynd

RAÄ 387:3

På den norra delen av Hagby bytomt påträffades endast en anläggning (A4). I övrigt verkade denna yta befriad från lämningar. Anläggningen var belägen under ett påfört, omrört och mylligt lager med fynd av tegel och tolkades vara en sopgrop (anläggningstabell, bil.3). I anläggningen fanns tegel men även yngre rödgods (BII:4 gods). Keramiken var mycket svår att datera men kan möjligen placeras i 1700-1800-tal. Detta är dock osäkert.

RAÄ 387:1

På den östra sidan av Skålhamravägen, på Litsby bytomt, påträffades tre anläggningar (A6-8). Anläggning 6 utgjordes av en stenansamling, ca 3 x 1,9 m stor, och tolkades vara odlings- eller röjningssten. Ovanpå stenpackningen hittades tegel och keramik av typen BII:4. Ruta 102 grävdes i anslutning till anläggningen.

Rester efter en mur (A7) påträffades i schakt 19 och 20. Denna var uppbyggd av 0,1-0,4 m stora stenar. I dess fyllning hittades järnfragment, hästkosöm, obrända ben och keramik av typ BII:4. Provrutorna 103 och 104 grävdes i anläggningen.

I samma schakt som anläggning 6 påträffades vad som tolkades vara en stenpackning till en äldre väg (A8). Denna utgjordes av hårt packat grus/krossten. Även vid den föregående arkeologiska utredningen kunde en vägsträckning ses (Brunstedt 1993:6).

RAÄ 71

På gravfältet erhöll även de tidigare registrerade gravarna löpnummer (A11, 15-20). Dessa finns beskrivna i anläggningslistan och kommer således inte att beröras mer i denna text. På den södra sidan om Frestavägen påträffades i övrigt tre anläggningar (A1-3), vilka i nämnd ordning var två mörkfärgningar samt en småstenspackning till en väg. Mörkfärgningarna framkom i botten av schakt 6, efter det att ett 1,3 m tjock påfört lager avlägsnats. Vid finrensningen av A1 påträffades förhistorisk keramik. I anläggning A2 togs ett kolprov för analys (se *Analys*).

På den norra sidan av Frestavägen påträffades fyra tidigare okända anläggningar (A5, 12-14). Endast A5

var belägen i åkermark och utgjordes av nedgrävt tallris, lagt så att det bildade en smal rad, vilken fortsatte vidare utanför schaktet. Den låg under plogdjup och tolkades vara ett dike så till vida att vatten har avrunnit längs med konstruktionen. Detta sätt att dränera var känt redan i romarriket men i slutet av 1700-talet omtalas metoden igen. I nordisk familjebok står att läsa:i grunda diken lägga en bottenfyllning af ris, halm eller annat vattenledande affall, hvarefter jord påfyller (Nordisk Familjebok 1920:724). Trä från denna konstruktion har vedarts- och ¹⁴C-analyserats (se *Analyser*).

Anläggning 13 framkom i schakt 37 och bedömdes vara en relativt tydligt avgränsad och välvd grav. Anläggningen var anlagd intill ett större block. Vid schaktning hittades tegel i myllan. Även **anläggning 12** och **14** låg i schakt 37 och bedömdes vara ugnkonstruktioner/järnframställningsplatser. Dessa utgjordes av två stenkoncentrationer med svart, fet mo och rikliga mängder med kol. Ovanpå själva anläggningarna men även i omedelbar anslutning till dessa fanns, i sammanhanget, stora mängder med slagg och skällor. Dessa låg som en svårgenomtränglig ”matta” varför undersökningen av anläggningarna stoppades. Det bedömdes vara viktigare att kunna dokumentera dem i sin helhet vid en eventuell slutundersökningen i så ursprungligt skick som möjligt.

I ugn A12 påträffades, utöver slagg och skällor, en bronsknapp som utifrån dekor och knappöglans utformning preliminärt kunde dateras till 1800-talets första hälft (Helander 1989: 25, 65). Även en hästsko, del av mjölkanna, obrända ben, tegel och glas påträffades vid rensning av anläggningen.

I ugn A14 fanns, utöver slagg och skällor, även en järnkil, järnfragment, spik, tegel och ett kvarnstensfragment.

RAÄ 409

Anläggningar hittades endast i schakt 27 och utgjordes av två stenpackningar (A9-10). Dessa var olika till karaktär då A9 var uppbyggd av rundade stenar.

Fig. 5. A 10 efter framrensning. Foto: Göran Werthwein

Denna bedömdes eventuellt kunna vara en täckbrunn. Stenpackningen A10 var däremot uppbyggd av flata eldsprängda stenar (fig 5 samt anl.plan i bil. 3)) med en mörkare färgad lera mellan stenarna. Längs med större delen av anläggningens yttre södra begränsning kunde ett rödbränt stråk med inslag av enstaka kol ses. Ett kolprov plockades för analys (se *Analyser*). Vid finrensning av A10 påträffades tegel, spik, järnbleck och obrända ben mellan stenarna men även ovanpå.

Provrutorna och dess fynd

På fornlämningskomplexet i Hagby grävdes totalt 9 provrutor. Av dessa grävdes **ruta 102-104** på Litsby (RAÄ 387:1), **ruta 105-106** på RAÄ 409 samt **ruta 116-119** på och intill gravfält RAÄ 71 (se schaktanläggnings- och rutplaner, bil. 3).

RAÄ 387:1

Rutorna på Litsby grävdes intill anläggningarna 6 och 7 för att se vad dessa kunde innehålla men även för att kontrollera om ett kulturlager kunde finnas bevarat under och intill dem. **Ruta 102** grävdes i A6 och var kvadratmeterstor. De enda fynd som påträffades var tegel i stick 2. Rutorna 103-104 grävdes sammanhängande i och intill A7 och var 0,5 x 0,5 kvadratmeter stora. **Ruta 103** innehöll endast ett litet fragment av förhistorisk keramik (A-gods) i stick 1. Obränd tandemalj från nöt hittades i ruta 104, stick 1. Inget avsatt kulturlager kunde bekräftas.

RAÄ 409

En kvadratmeter stor ruta (R 105) grävdes uppe på impedimentet för att kontrollera status på de indikationer som påträffades vid den arkeologiska utredningen. De enda fynd som hittades var stänk av bränd lera i stick 1 och 2 men kolstänk och enstaka skärvsten iakttocks dock i stick 1 vilket ökade i stick 2. Markslaget mo bedömdes vara kulturpåverkad. Anledningen till att *provrutan 106* (0,5 x 0,5 m) grävdes i åkermarken (schakt 28) var att man vid schaktning påträffade några mindre stenansamlingar. Dessa ansamlingar kunde dock avföras vid undersökningen men rutan grävdes ändå. Ruta 106 innehöll inget kulturlager.

RAÄ 71

På impedimentet för gravfält RAÄ 71 grävdes tre meterstora rutor. *Provruta 116* var belägen i kanten av impedimentet, söder om Frestavägen. Anledningen till rutans placering var att vi här påträffade ett mörkare fyndförande lager. I stick 1 hittades brända ben, bränd lera samt förhistorisk keramik (A-gods) och i stick 2 fanns brända ben. **Ruta 118** placerades mellan

de 2 järnframställningsplatserna A12 och 14 för att kontrollera innehåll och tjocklek på det svarta lagret. I stick 1 hittades bränd lera, slagg och skällor och i stick 2-3 fanns tegel och bränd lera. Lagret var således ca 0,3 m tjockt. *Ruta 119* grävdes längre mot norr på samma impediment och innehöll ”smutsig” morän ner till ca 0,15 m djup. Inga fynd fanns i denna ruta. En ruta (*ruta 117*), 0,5 x 0,5 m stor, grävdes väster om impedimentet, i åkermarken, då enstaka fynd och kolstänk iakttagits vid schaktning. Rutan lades på den plats där små bitar bränd lera samt ett fragment obränt ben kunde ses i ytan. Vid rutgrävningen framkom dock inget färgat lager eller ytterligare fynd.

Analys

De kol och träprover som skickats till laboratorium för ¹⁴C-analys har varit föremål för en vedartsanalys. Det påträffade benmaterialet har genomgått en översiktlig osteologisk analys. Även en analys av äldre kartmaterial har utförts.

RAÄ 409	Anläggning	Träslag	Anmärkning
	10	Gran	Träkol

RAÄ 71	Anläggning	Träslag	Anmärkning
	2	Björk	Ung stam el. kvist, träkol
	14	Tall	Stam, träkol
	5	Tall	Unga kvistar, obränt trä

Vedartsanalys

Det analyserade materialet, vilket senare skickades för ¹⁴C-analys, utgjordes av olika träslag (se nedan). Materialet från A2 och 5 bedömdes vara från unga delar av träden vilket är bra för fortsatt analys. De

övriga anläggningarna innehöll sådant material att dess egenålder eventuellt kunde vara hög.

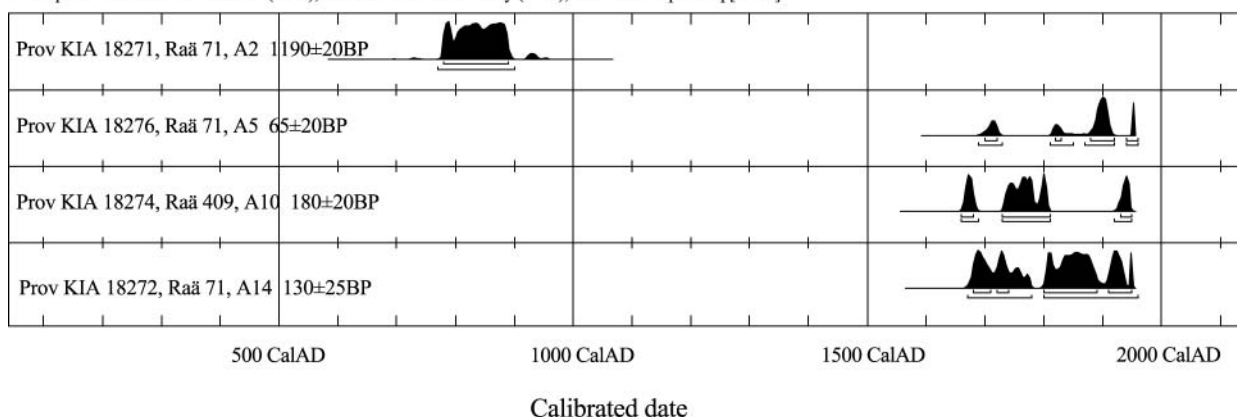
¹⁴C-analys

Fyra kol- och träprover har analyserats. Den äldsta dateringen fick A2 som utgjordes av en mörkfärgning i omedelbar anslutning till södra sidan av gravfältet. Kolet plockades vid finrensning av anläggningen och analyssvaret gav en datering till 1190 +/- 20 BP och med 95 % säkerhet blir detta 770-900 AD, 2 sigma, alltså vikingatid. De övriga tre proverna gav dateringar till historisk tid. Tyvärr blev tidsspannet så pass stort att en mer exakt datering var svår att göra. Dräneringskonstruktionen A5 gav en datering till 65 +/- 20 BP vilket efter kalibrering blir 1690-1960 AD, 2 sigma. Stenpackning A10 fick dateringen 180 +/- 20 BP. När kalibrering gjorts blev dateringen 1660-1950 AD, 2 sigma. Kolet vid järnframställningskonstruktionen A 14 plockades i ytan av anläggningen, vid finrensning. Det finns dock en viss osäkerhet angående vad som analyssvaret representerar då man ej grävde ner i anläggningen. Det bedömdes vara viktigare att kunna dokumentera den i sin helhet vid en eventuell slutundersökning i så ursprungligt skick som möjligt. Analyssvaret gav dock en datering till 130 +/- 25 BP. Kalibrerat blir detta 1670-1960 AD, 2 sigma.

Osteologisk analys

Stockholms läns museums osteolog Margareta Boije har analyserat delar av benmaterialet från undersökningarna vid Hagbykomplexet. Ett ben, funnet på Litsby bytomt, har analyserats, vilket påträffades i ruta 104, stick 1 och kunde konstateras vara tandemalj från nöt. Detta ben var obränt. Övriga ben som analyserades påträffades på gravfältet. Två fragment av brända ben påträffades i det mörkare lagret i ruta 116 men dessa var tyvärr obestämbara. Ett obränt

Atmospheric data from Stuiver et al. (1998); OxCal v3.5 Bronk Ramsey (2000); cub r:4 sd:12 prob usp[chron]

ben hittades i anläggning 14, vilket inte heller gick att osteologiskt artbestämma.

Kartstudie

Ett historisk kartöverlägg har upprättats med den geometriska kartan från 1688 som underlag (historiskt kartunderlägg, bil. 3). På detta överlägg kan man se att Hagby bytomts gränser, år 1688, stämmer väl med dagens gränser. Utbredning av Litsby har dock förändrats över tid. På kartan finns ett frälsehemman beläget på bytomtens östra del. Även på en karta från 1762 kunde man se att denna yta var bebodd (Jakobsson 1995:8). Idag är detta område brukat som åkermark. På platsen för detta frälsehemman påträffades vid ytplockning, i åkerens ploglager, vid den nu genomförda förundersökningen ett fragment av en kritpipa samt stengods.

På kartorna från 1688 och 1762 kunde man även se att Frestavägen löpt omedelbart söder om gravfält RAÄ 71, mellan gravfältet och Hagby bytomt. Detta finns noterat vid tidigare utredning (Jakobsson 1995:10). I Fornminnesregistret står det att denna vägdel övergavs under 1950-talet. Man kan således anta att detta var orsaken till att gravfältet påverkades/skadades genom att centrala delar schaktades ur för den nya vägdragningen.

Diskussion och tolkning

Arkeologin brukar allt oftare kunna ”bevisa” att medeltida bytomter har haft förhistoriska föregångare. Ett exempel är delundersökningen av bytomten vid Svartinge, Sollentuna sn, Uppland, där förhistorisk keramik, vikingatida kamfragment m.m. påträffats (Carlsson & Jakobsson Holback 2001:11, Werthwein 2001:10-12). Samma situation verkar även kunna föreligga vid de nu aktuella bytomterna Hagby/Litsby, eftersom förhistorisk keramik påträffats på båda tomtorna. Även det kolprov som plockades från mörkfärgning A2 vid Hagby gav en datering till vikingatid vilket styrker resonemanget. Komplexet Hagby bytomt och gravfält RAÄ 71 bör därför ses som en helhet där gravarna utgör ett gårdsgravfält till tomten.

Hagby bytomt skulle avgränsas mot exploateringsytan varför flera schakt grävdes mellan tomten och gravfältet. Ett antal schakt grävdes även inne på själva tomten för att finna lämningar. Vad som kan sägas är att bytomtens historiska bebyggelse-lämningar inte verkar sträcka sig ut mot gravfältet. Ett mörkt förhistoriskt kulturlager påträffades dock på den södra sidan av gravfältsimpedimentet, innehållande A-keramik, brända ben och bränd lera, men även mörkfärgningar. Detta lager eller andra anlägg-

ningar påträffades inte i de schakt som grävdes söder om gravfältsimpedimentet (S1-3, 5), i vad som bedömdes vara den gamla vägsträckningen. Lagret kunde ej heller med säkerhet beläggas norr om Frestavägen. Två mycket små fragment av förhistorisk keramik fanns dock i ploglagret i schakt 12, norr om impedimentet. Tolkningen gjordes därför att kulturlager och anläggningar endast fanns bevarade i anslutning till impedimentets södra sida. Om detta funnits närmare Hagby bytomt eller mot norr i åkermarken har det i så fall förstörts av sentida aktiviteter, såsom t.ex. avbaning/planing för den gamla vägen eller åkerplöjning. Den förhistoriska keramikskärva som hittades norr om Litsby har ej kunnat knytas till något kulturlager. Några anläggningar av förhistorisk karaktär har ej heller påträffats på denna del. Den vägpackning som påträffades på Litsby (A8) och den i Hagby (A3) tolkas vara rester efter den gamla dragningen av Frestavägen.

På gravfältet RAÄ 71 kunde man efter avslutad förundersökning summera till åtta gravar, med relativt säker status, belägna uppe på impedimentet. Detta visar att ytterligare gravar kan förväntas vid en slutundersökning. Inga ytterligare brand- eller skelettgravar hittades i den omkringliggande åkermarken. En betydligt mer sentida, men minst lika antikvariskt intressant, aktivitet iaktogs på gravfältsimpedimentet i form av stora mängder slagg, skällor och ansamlingar med sten. Detta tolkades vara platsen för järnframställning/smide. Ansamlingarna med sten bedömdes i detta skede kunna vara ugnar, där stenen plockats från gravpackningar. Detta innebär att skadade gravar kan finnas på impedimentet. På flera håll har gravfält kommit att användas för andra ändamål i sen tid, men sådana aktiviteter som här observerats får anses vara ovanliga. Utifrån kolanalysen kan aktiviteten kring järnhanteringen härröra från 1700-1800-tal, men det råder viss tveksamhet angående analyssvarets representativitet (se *Analysen*). Om iakttagelsen stämmer att man byggt ”ugnar” från gravars stenpackningar ger detta dock en indirekt datering till historisk tid. När man ser till de daterbara fynd (bl.a. keramik av BII:4-typ, bronsknapp) som påträffats på den yta där slaggen förekommer stämmer de tämligen väl med kolprovets analysvar. Utifrån fynden kan då eventuellt järnhanteringen delvis ha skett under första halvan av 1800-talet.

Undersökningen vid RAÄ 409 skulle syfta till att avgränsa de boplatsindikationer som tidigare påträffats på impedimentet. Vid schaktningen i åkermarken mot exploateringsytan kunde dock inget avsatt kulturlager identifieras varför ytterligare ett schakt grävdes på själva impedimentet för att klargöra status av tidigare iakttagelser. Även vid den nu aktuella förundersökningen kunde man här se ett fetare lager med

enstaka bränd lera och skärvig sten. Det verkade alltså som att ett kulturlager fanns på impedimentet men inte i åkern.

De enda anläggningar som hittades i åkermarken nära RAÄ 409 utgjordes av två stenskonstruktioner. Den av dem som var belägen närmast exploateringsytan har ¹⁴C-daterats till 1600-1900-tal. Inga av de, i anläggningen, påträffade fynden motsäger tidsplacementen. Kanske hör dessa konstruktioner samman med den aktivitet kring järnhantering som skett på RAÄ 71, ca 100 m mot ONO. Då med tanke på samtidigheten i tid men även att A10, liksom järnhanteringen, verkar ha anknytning till eldverksamhet.

Kort kan sägas att Litsby bytomts gränser stämmer väl med dagens bebyggelsegräns. Området mellan

tomten och Frestavägen i norr hyser inget av antikvariskt intresse. Likaså stämmer Hagbys nuvarande gräns då inga bebyggelse lämningar påträffats utanför tomtgränsen. Gravfältsimpedimentet och dess omedelbara närhet innehåller dock komplexa lämningar av olika karaktär och ålder vilka, i sin helhet, bör vara föremål för undersökning. Fornlämning RAÄ 409 har inte kunnat beläggas i åkermarken, förutom två större stenskonstruktioner. Även dessa bör vara föremål för undersökning då en samhörighet kan finnas med (samtida?) aktiviteter på gravfältsimpedimentet.

RAÄ 66, stensättningar

Täby socken och Täby kommun, Uppland

Göran Werthwein och Richard Grönwall
Stockholms läns museum

Sammanfattning

Stockholms läns museum har på uppdrag av Vägverket utfört en förundersökning av RAÄ 66, Täby socken och kommun, Uppland. Anledningen var planerna på byggandet av Norrortsleden, en trafikled som bland annat skall avlasta den idag hårt trafikerade Frestavägen.

Fornlämningen utgjordes enligt Fornminnesregistret av en ensamliggande rund stensättning, cirka tio meter i diameter och 0,5 meter hög. Graven var belägen på en mindre åkerholme, omgiven av åker i alla väderstreck utom i norr, där den intilliggande Frestavägen gick i öst-västlig riktning. Röjningssten från åkern hade påförts på stensättningen, varför dess status bedömdes som osäker.

Syftet med förundersökningen var att fastställa fornlämningens status samt att genom sökschaktning kontrollera om fler lämningar fanns på platsen. Då Norrortsleden enligt planerna skulle gå rakt över den åkerholme på vilken RAÄ 66 var belägen, skulle undersökningens resultat tjäna som underlag inför ett eventuellt borttagande.

Sammanlagt grävdes åtta sökschakt. Sex grävdes på åkerholmen och två i den intilliggande åkern. Totalt påträffades fyra anläggningar, varav tre tolkas som gravar och en som en mörkfärgning med stänk av sot och bränd lera.

Då den registrerade stensättningen avtorvades framkom två stenpackningar på den östra respektive västra sidan av impedimentets krön. Stenpackningarna tolkas vara gravar, men det är osäkert om de utgör två separata anläggningar eller om de utgör en och samma. Avståndet mellan packningarna är endast cirka en meter och utgörs av urberg. Den stenfria ytan skulle kunna ha orsakats av nötning i samband med aktiviteter företagna i senare tid.

Centralt på impedimentets västra sida framkom ytterligare en stenpackning, dock med ett påträffat underliggande brandlager. I brandlagret påträffades förhistorisk keramik och brända ben från människa och hund. På ett ben, tyvärr osteologiskt obestämbar, ob-

serverades tuggspår. Utifrån keramiken, gravtypen och gravskicket dateras graven preliminärt till yngre järnålder. Bara de i ytan påträffade fynden tillvaratogs innan schaktet lades igen, varför endast en mindre del av gravens brandlager berördes.

Efter avslutad förundersökning kan det alltså konstateras att RAÄ 66 utgör en fornlämning bestående av minst två gravar, preliminärt daterade till yngre järnålder.

Bakgrund

Förundersökningen av RAÄ 66 skedde mot bakgrund av den planerade Norrortsleden. Denna skulle komma att passera rakt över fornlämningen i öst-västlig riktning. Förundersökningens övergripande syfte var därför att bestämma fornlämningens status, karaktär och omfattning inför ett eventuellt borttagande.

Topografi och fornlämningsmiljö

RAÄ 66 ligger på ungefär en halv kilometers avstånd från Vallentunasjöns södra strand, i en dalgång i det för Mälardalen karakteristiska flacka sprickdalslandskapet (fig ?). Omgivningen bestod av odlade åkerytor med större och mindre moränimpediment uppstickande ur den postglaciala leran (SGU 1964).

Omgivningen är mycket rik på fornlämningar. I stort sett varje impediment hyser en eller flera lämningar, huvudsakligen från järnåldern. Vad beträffar runstenar intar området kring Vallentunasjön en särställning som det runstenstättaste i Norden.

Omkring 150 meter norr om RAÄ 66 ligger RAÄ 62, ett gravfält bestående av nio registrerade stensättningar och en hög. Vid korsningen Frestavägen/Skälhamravägen, cirka 300 meter västerut, ligger lämningarna efter Hagby och Litsby gamla bytomter (387:1 och 387:3). Direkt norr om dessa finns järnåldersgravfältet RAÄ 71 och ytterligare

cirka 100 meter längre åt väst, boplatsoområdet RAÄ 409. Bytomterna RAÄ 387:1+3, gravfältet RAÄ 71 samt boplatsoområdet har alla varit föremål för undersökningar inför Norrortsleden, och finns beskrivna i denna volym.

På Hagby och Litsby ägor har ett antal runstenar påträffats, varav flera kan knytas till den under vikingatiden inflytelserika stormannafamiljen Jarlabanke. Det får anses som troligt att Hagby/Litsby, och sannolikt också flera andra gårdar i området, under vikingatiden tillhört släkten Jarlabanke.

Målsättning och metod

Då den planerade trafikleden skulle komma att gå rakt över RAÄ 66, var förundersökningens övergripande syfte att bestämma fornlämningens status, karaktär och omfattning. Resultaten av förundersökningen ska ligga till grund för en eventuell slutundersökning.

RAÄ 66 var registrerad som en stensättning, men dess status bedömdes som osäker. Initialt skulle stensättningen därför avtorvas partiellt med grävmaskin samt rensas för hand för att dess status skulle kunna bedömas. Trots fornlämningens osäkra status bedömdes det ändå som möjligt att det på åkerholmen kunde framkomma tidigare ej kända gravar. Oavsett om stensättningen utgjorde en fornlämning eller ej, skulle därför ett antal sökschakt grävas på ytorna runt den registrerade graven.

Undersökningen inleddes med en mindre ytinventering av området för att lokalisera den i Fornminnesregistret registrerade stensättningen, samt för att se om några andra lämningar kunde observeras på ytan.

Därefter grävdes sammanlagt åtta sökschakt, varav sex på själva åkerholmen och två i den intilliggande åkern. De öppnade ytorna grovrensades med fyllhammare i syfte att underlätta en bedömning av innehållet.

Vid sökschaktningen användes en grävmaskin försedd med planskopa. Ytskiktet skrapades bort i tunna skikt ned till anläggnings- eller kulturlagernivå eller till en nivå som bedömdes vara opåverkad av mänskliga.

Alla påträffade anläggningar finrensades för hand. Endast en anläggning, A2, kom dock att till sin helhet framrensas, då karaktären hos övriga anläggningar kunde bedömas utifrån en partiell avtorvning. En anläggning av osäker status, A3, grävdes ut varpå den avskrevs.

Alla schakt och anläggningar inmättes med totalstation samt dokumenterades i text och i plan antingen på ritfilm eller på för ändamålet avsedda formulär. Översiktsbilder togs före, under och efter

schaktning och valda anläggningar fotograferades. Fynd tillvaratogs för analys.

Samtliga schakt lades igen efter avslutad undersökning.

Resultat

Ytinventeringen

Åkerholmen var vid undersökningstillfället bevuxen med halvmeterhögt gräs och sly samt, i den nordöstra delen, två större tallar. Vegetationen försvårade ytinventeringen, men uppslängd röjningssten från åkern kunde konstateras ligga över i stort sett hela ytan. På impedimentets nordvästra sida, ned mot åkerkanten, observerades berg i dagen.

Då även den registrerade stensättningen blivit påbyggd med röjningssten försvårades bedömningen av dess utbredning. Den bedömdes dock preliminärt vara cirka tio meter i diameter och 0,5 meter hög, belägen på krönet av impedimentets norra del.

I övrigt påträffades ingenting vid ytinventeringen som indikerade ytterligare anläggningar.

Schakten och dess fynd

Sammanlagt grävdes åtta sökschakt (schakt- och anläggningsplan, bil. 4). I tre av dessa, S1, S3 och S4, påträffades anläggningar. Ytterligare ett schakt, S8, innehöll vad som till en början tolkades vara en anläggning, A3. Denna avskrevs dock efter utgrävning.

Till att börja med grävdes ett schakt tvärs över den registrerade stensättningen i syfte att undersöka dess status (**schakt 1**). På krönet av impedimentet framkom, under ett 0,2-0,3 meter tjockt torvlager, urberget. Öst och väst om berghällen vidtog, på båda sidor om åkerholmen, två stenpackningar vilka tolkades vara anläggningar (A4 och A5). Även längst i öster, efter det att stenpackningen tillhörande A5 upphört, framkom berg i dagen. I grässvålen påträffades recent material i form av tegel, glas och plast.

Under ett 0,3 meter djupt lager bestående av gråbrun lerig mo påträffades berg i dagen även i **schakt 2**, vilket grävdes strax sydväst om schakt 1.

Vid grävning av **schakt 3** påträffades ett 0,6-0,7 meter tjockt lager med vad som tolkades vara påförd massa, bestående av smutsig lerig mo. I fyllningen framkom en stor mängd recent material som exempelvis taktegel, järnskrot, 1900-talskeramik och plåt. I schaktets östra del framkom, direkt under den påförda massan, en stenpackning vilken tolkades som en anläggning (A1).

Även **schakt 4** innehöll påförd massa med taktegel, glas, järnskrot och plast. Det påförda lagret var 0,7 meter tjockt och under detta vidtog morän. Den södra

halvan djupschaktades ned till 0,8 meters djup utan att annat än steril ljusbrun, sandig morän framkom.

Schakt 5 grävdes tvärs över åkerholmens södra del. Omkring 0,5 meter från schaktets östra kant påträffades, direkt under ett tunt torvlager, en stenpackning bestående av röjningssten. Under denna framkom, på 0,2 meters djup, steril morän. Cirka tre meter från schaktets västra kant påträffades ett större stenblock med en intilliggande mörkfärgning vilket bedömdes utgöra en anläggning (A2).

Schakt 6 grävdes på den motsatta sidan av åkerholmen, från den påträffade stensättningen A1 sett. Schaktet innehöll gråbrun sandig morän samt två större stenblock, 1,1-0,6 meter i diameter, samt uppslängd röjningssten från åkern.

De två schakten som grävdes ute i åkern, **schakt 7 och 8**, innehöll ingenting av antikvariskt intresse. I schakt 7 framkom berg i den norra delen. I övrigt bestod innehållet av gråbrun lera vilken ställvis övergick i lerig morän och sand.

Anläggningarna och dess fynd

Fem anläggningar påträffades under sökschaktningen men då en av dem, **A3**, bedömdes som osäker grävdes den ut varpå den avskrevs som naturbildning. Tre av anläggningarna, A1, A4 och A5 tolkas vara gravar, medan A2 utgjordes av en mörkfärgning med sotstänk och fragment av bränd lera (schakt- och anläggningsplan, bil. 4).

Då den sedan tidigare kända stensättningen avtorvades framkom på båda sidor av åkerholmen, med cirka en meters mellanrum, två stenpackningar av likartat utseende. Packningarna gavs separata anläggningsnummer, **A4** och **A5**. Mellan packningarna, på krönet av impedimentet, framkom urberg. Stenarna i packningarna var mellan 0,15-0,6 meter stora och var lagda i minst två skikt, med undantag för de delar som låg högst upp mot urberget, där packningarna var enskiktade. Även den nedre delen av den östra packningen var enskiktad och även här vidtog, mot öst, urberget. Detta har möjligen bidragit till att stenarna i packningen rasat ned för slutningen åt detta håll.

Med undantag för den stenfria ytan mellan packningarna avgränsades inte anläggningarna. A4 och A5 kan därför utgöra två separata anläggningar, men kan också utgöra en och samma anläggning. Den stenfria ytan på impedimentets krön skulle då kunna ha orsakats av nötning i samband med aktiviteter företagna i senare tid.

A1 framkom i schakt 3 som en tät stenpackning bestående av 0,15-0,4 meter stora stenar (fig ?). Anläggningen framkom på cirka 0,7 meters djup, efter att stora mängder påfört material grävts bort.

Ovanpå och mellan stenarna i packningen påträffades recent material i form av tegel och järnskrot. Då ingen tydlig form kunde urskiljas tolkades även packningen som förhållandevis recent varför beslut togs att låta ta bort en del av stenpackningen för att fastställa dess status.

Direkt under stenpackningen framkom ett svart, sotigt brandlager med förhistorisk keramik och brända ben. Schaktningen avbröts och anläggningen finrensades fram för hand. Endast det översta skiktet av brandlagret som framkommit vid schaktningen undersöktes och endast de fynd som påträffades ytligt tillvaratogs.

Vid undersökningen kunde det konstateras att stenpackningen troligen sträckt sig över ungefär halva schaktet och att den ursprungligen haft en rundad form. Den del av packningen som fanns kvar var i väst enskiktad medan den mot schaktets östra och nordöstra kant övergick till att bli tvåskiktad. Packningen hade således en flackt, välvd profil.

I brandlagret observerades två mindre koncentrationer med brända ben. Brandlagrets tjocklek är inte känd då detta inte grävdes. Likaså kan ingenting sägas om dess storlek men med all sannolikhet fortsatte den in under schaktkanten tillsammans med stenpackningen.

Keramikerna bestod av 25 fragment finmagrat Agods. Bland fragmenten fanns två bottenbitar och en mynningsbit. Preliminärt dateras keramikerna till järnålder.

Den osteologiska analysen av benmaterialet redovisas separat nedan.

På åkerholmens södra del framkom intill ett större stenblock, 1 x 1,2 meter i diameter, en mörkfärgning, **A2** (schakt- och anläggningsplan, bil. 4). I fyllningen, som bestod av mörkgrå, lerig mo, förekom stänk av sot och enstaka fragment av bränd lera.

Osteologisk analys

Sammanlagt tillvaratogs 112 fragment av sotiga, brända ben i A1 med en total vikt av 38,1 gram. Storleken på fragmenten varierade mellan cirka 5 till 35 millimeter.

Endast de i ytan av brandlagret påträffade benen tillvaratogs för analys innan schaktet lades igen. Det här redovisade benmaterialet är alltså ofullständigt och kan vid en eventuell slutundersökning komma att kompletteras.

- Människa 18 fragment/9 gram
- Hund 33 fragment/15,6 gram
- Obestämt 61 fragment/13,5 gram

På ett rörben av obestämd art observerades tuggspår.

Diskussion och tolkning

Det råder efter förundersökningen inte längre några tvivel om att RAÄ 66 utgör en fornlämning.

Frågan är istället om den i Fornminnesregistret registrerade stensättningen skall ses som en eller två anläggningar. Den stenfria ytan på krönet av åkerholmen, vilken separerar de två stenpackningarna i A4 och A5, kan vara ett resultat av att stenarna lagts direkt på urberget och att stenarna under årens lopp, av olika orsaker, kommit att rasa ned.

Det finns däremot ingen anledning att tvivla på att stenpackningen och det påträffade brandlagret i A1 utgör en separat anläggning. Anläggningens rundade form samt det djup på vilket stenpackningen påträffades avgränsar den tydligt från stenpackningarna i A4 och A5. Utifrån keramiken och brandgravskicket med sotiga brända ben dateras A1 preliminärt till yngre järnålder (se Bratt 2001:54). Även fornlämningsmiljön i övrigt talar för denna datering.

Det röriben som påträffades med tuggavtryck kan möjligen ses som en indikation på att någon form av måltid ingått i begravningsritualen. Tyvärr kunde benet inte artbestämmas, vilket gör tolkningen osäker. Framtida undersökningar kommer möjligen kunna besvara denna fråga.

Impedimentets ringa storlek ger tillsammans med de fyndtomma schakten i åkermarken en bedömning att endast enstaka ytterligare gravar kan framkomma vid ett eventuellt borttagande av fornlämningen.

Någon närmare tolkning av mörkfärgningen A2 låter sig inte göras. De stänk av sot och bränd lera som påträffades ytligt i fyllningen är inte tillräckliga för att argumentera för ett tidigare boplatsnyttjande.

De stora mängder påförd massa med recent material som framkom i schakt 3 och 4 är möjligen rester efter en under 1900-talet närbelägen riven byggnad.

RAÄ 411, boplats

Täby socken och Täby kommun, Uppland

John Hamilton, RAÄ, UV Mitt

Sammanfattning

Vid Valla förundersöktes en mindre boplats från äldre järnåldern, RAÄ 411. Boplatsen ligger till stora delar i åkermark och består av stolphål, gropar, härdar och stenpackningar. Stolphålen bildar två separata hus, förmodligen en mindre ekonomibyggnad och ett större långhus. Fynden var fåtaliga och bestod av malstenslöpare, krukskärvor, bränd lera och brända och obrända ben.

Bakgrund

Fornlämningen utgörs av en boplats belägen i åkermark med några mindre åkerholmar, på nivåer strax över 15 meter över havet. Boplatsen påträffades i samband med den arkeologiska utredning som gjordes inför projekteringen av Norrortsleden av UV Stockholm 1995. Vid utredningen framkom en härd, spridda skärvstenar samt flintavslag (Jakobsson 1995:12). Vid en tidigare utredning har det vidare framkommit två störhål (Brunstedt 1993b). Norr om boplatsen finns en ca 60 meter lång stensträng. Jakobsson gör tolkningen att boplatsen kan ha legat i mynningen av en hypotetisk fägata strax söder om boplatsen, och eventuellt är boplatsen och stensträngen delar av samma kontext. Topografiskt ligger boplatsen på en mindre höjdrygg i nord-sydlig riktning. En preliminär datering av fornlämningen utifrån det topografiska läget är yngre bronsålder-äldre järnålder.

Av en tillfällighet vid förundersökningsarbetet påträffades en malstenslöpare ca 150 meter öster om boplatsen RAÄ 411. Då fyndplatsen ligger inom vägens exploateringsområde påtalades den uppkomna situationen för länsstyrelsen. Efter samråd beslutades att fyndplatsen kunde utredas genom sökschaktgrävning inom ramen för den pågående förundersökningen.

Målsättning och metod

Sökschakt grävdes i den omfattning att en beräkning av boplatsens yta och anläggningsintensitet var möjlig att göra. Boplatsens karaktär bedömdes utifrån ett mindre antal undersökta anläggningar och utifrån tillvaratagna fynd från grävda och ytrensade anläggningar. Datering av en anläggning gjordes med ¹⁴C.

Målsättningen är bl a att fastställa kronologin, bedöma utbredning av boplatsen och intensitet av anläggningar och fynd. Dessutom beaktas den eventuella samhörigheten med intilliggande fornlämningar och ett eventuellt korologiskt samband med dessa.

Resultat och utvärdering

Vid förundersökningen kunde bekräftas att fornlämningen består av en förhistorisk boplats, sannolikt från senare delen av äldre järnålder. Boplatsen är belägen på både impediment- och åkermark i en flack sydsluttning. Den saknar större ytor med kulturlager men består av tämligen glest grupperade boplatsanläggningar inom en ca 11 000 m² stor yta.

Sammanlagt grävdes 20 schakt av varierande storlek men sammanlagt omfattande knappt 1000 m². Schakten lades ut dels som sökschakt i utkanten av området för att få en avgränsning, dels i centrala delar för att få grepp om eventuella huskonstruktioner och enskilda aktivitetsområden (se schaktplaner bil. 5). I sex av schakten påträffades sammanlagt 29 boplatsanläggningar, huvudsakligen stolphål och mörkfärgningar, de senare troligen till större delen olika slag av boplatsgropar (se anläggningsplan bil. 5). Härdarna var fåtaliga och föreföll mestadels bestå av skadade bottnar. Sannolikt finns dock bättre bevarade anläggningar på impedimenten inom boplatsområdet. Sammanlagt tillvaratogs 15 fynd, bestående av malstenslöpare, keramik, bränd lera, flinta och

Fig 6. Foto av stolphålet A274 på bopplatsen RAÄ 411. Anläggningen är framrensad så att stenskoningen längs stolphålets kanter framträder. Stolphålet ingår i ett mindre hus. Foto från söder av Ingela Harrysson. (U3939:4.)

Fig 7. Foto av stolphålet A274 efter sektionsgrävning. Foto från öster av Ingela Harrysson. (U3939:5.)

brända och obrända ben. Ett av de obrända benen, F10, påträffat vid rensning av mörkfärgningen A349, har identifierats som gris (*Sus domesticus*) (se osteologisk rapport, sid 34).

I två av schakten framkom stolphål som sannolikt bildar stolphus. I norra delen av bopplatsen, i schakt 200, påträffades fyra stolphål som formerades till en kvadrat med 2,5 meters sida (A274, A286, A298, A312). Ett av stolphålen i kvadraten undersöktes (A274). Det var 0,3 meter stort och hade en väl lagd kantskonig av 0,1–0,15 meter stora stenar (fig. 6 och 7). Stolphålet var endast 0,1 meter djupt. De fyra stolphålen bör ses som lämningar efter ett mindre hus, möjligen en sk stacklada eller ett mindre långhus som i så fall fortsätter utanför schaktet söderut. Vid rensning i schaktet påträffades en krukskärva av förhistorisk typ (F9).

Det andra huset låg i schakt 803 i nordöstra delen av bopplatsen. Här framkom bl a fyra stolphål (A848, A1074, A1089, A1240) och en stenpackning (A1475). Tre av stolphålen var kraftigt stenskodda med kantställda stenar och låg på rad i öst-västlig riktning, 1,6 meter från varandra. De två östliga stolphålen i

stolphålsraden låg i stenpackningen som fortsatte norrut och österut utanför schaktkanten. Det västliga stolphålet i stolphålsraden undersöktes (A848). Stolphålet var 0,55 meter stort och 0,5 meter djupt (fig. 8). I fyllningen påträffades en krukskärva av förhistorisk typ (F12). Stenskoningen bestod av två varv av intill 0,3 meter stora kantställda stenar. Stolphålsraden och stenpackningen låg i en åkerkant med ett impediment i norr och öst. Impedimentet följer en nordsydlig nivåkant och utgör boplatens högst belägna område. Huset kan eventuellt sträcka sig in i impedimentet och ligga längs ovansidan av nivåkanten. Huruvida kanten är uppbyggd och förstärkt som en del i huskonstruktionen kan inte avgöras utan omfattande grävning och rensning på impedimentet, som idag är belamrat med talrika odlingsstenar. Ett mindre schakt grävdes på impedimentet nedanför nivåkanten (nr 744). Här påträffades dock vare sig anläggningar eller kulturlager. Möjligen kan mindre områden med kulturlager finnas på impedimentet i anslutning till stenpackningen A1475 som förefaller fortsätta in under odlingsstenarna.

Husets form och utbredning är inte klarlagd vid förundersökningen. Stolphålets dimensioner och det topografiska läget talar dock för att detta är boplatsens centrala del som omfattar en större huvudbyggnad i form av ett långhus.

I de lägre liggande södra delarna av boplatens område framkom anläggningar i tre av schakten (nr 570, 911 och 1383) av mer blandad karaktär. Vid ytrensning av en grop (A987) påträffades två rundade malstenslöpare av bergart liggande intill varandra (F1 och F2). Stenarna är delvis avslipade och formade till fasetterade klot, men det syns även flacka gropar med slagmärken, vilket visar att de också använts som knackstenar. Anläggningarna i södra och sydväs-

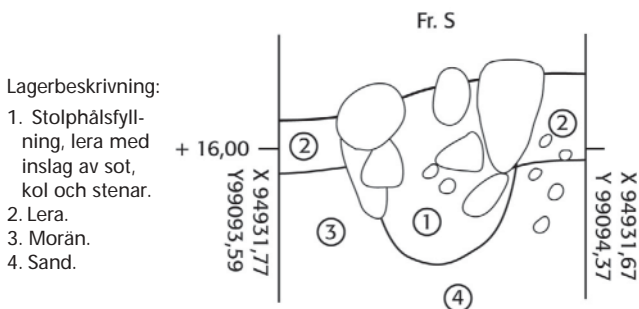

Fig 8. Sektion av stenskodda stolphål, A848. Skala 1:20. Stolphålets läge och dimensioner talar för att det tillhör en större byggnad på järnåldersbopplatsen.

tra delen av boplatssområdet bör spegla ett från husen något avskilt aktivitetsområde.

¹⁴C-analys

Det visade sig vara svårt att hitta och samla in säkert kontextbundet kol för ¹⁴C-dateringar. I stolphålet A848 togs dock ett jordprov som floterades och analyserades på sitt kolinnehåll (se separat analys nedan). Analysen påvisade ett enhetligt vedartsmaterial av barrträd. Materialet kan bedömas utgöra rester av stolpen eller möjligen ett något äldre eller samtida fyllnadsmaterial som daterar huset. Analysen gav en datering till 1590±35 BP (Ua-26458), vilket ger en kalibrerad ålder till 390–570 e.Kr., d v s folkvandringstid. Dateringen kan ses som rimlig och ligger i linje med de arkeologiska resultaten. Vidare visar dateringen att boplatsten kan vara samtida med och ha en relation till omgivningens stensträngar.

Av en tillfällighet påträffades en rundad, fasetterad malstenslöpare i åkermark ca 150 meter öster om boplatsten (F16). Efter kontroll av området genom några sökschakt kunde konstateras att boplatstämningar saknades här (se schaktplan bil. 5). Fyndet bör därför höras samman med någon intelligande boplatstämning, möjligen den vid RAÄ 411.

Lab nr	Ålder BP	Kalibrerad ålder (2 sigma)	Anl/ forn-lämning	Anl typ	Prov-material	Kommentar
Ua-26458	1590±35	390–570 e Kr	A848-RAÄ 411	Stolphål	Träkol av tall	Centralt i fyllning

Resultat av ¹⁴C-analys med kalibrering.

Vedartsanalys

Ulf Strucke, RAÄ, UV Mitt

Kol från stolphålsfyllning A848.

Ett jordprov från stolphålsfyllningen floterades för att separera ut makrofossiler och träkol. Materialet genomsöktes sedan efter makrofossiler. Provet saknade dock relevant främateriale (Håkan Ranheden, RAÄ, UV Mitt). Ur träkolet valdes 11 stycken för ana-

lysis under mikroskop i 500x förstoring. Resterande materiale innehållande små fragment med en diameter understigande 0,5 mm studerades under lupp i låg förstoring (ca 50x). Denna översikt visade att materialet i sin helhet bestod av barrträd.

AnalysId:	3191	Provnr:	Makroprov
Anläggning:	A848 Stolphål	Analyserad vikt:	0,3
Vikt:	0,3	Analyserat	11
Fragment	11	Antal:	1
Art:	Gran		
Material:	Träkol		
Kommentar			
Art:	Tall	Antal:	10
Material:	Träkol		
Kommentar	Vald för ¹⁴ C-datering		

RAÄ 313:2 och 415, gravfält och vägbank

Täby socken och Täby kommun, Uppland

John Hamilton, RAÄ, UV Mitt

Sammanfattning

Vid Broby i Täby socken förundesöktes ett gravfält, RAÄ 313:2 och en äldre vägbank, RAÄ 415. Gravfältet består av ca 10–20 stensättningar, fördelade på två grupperingar, ca trettio meter från varandra. Stensättningarna är tämligen små och flacka. Två har rektangulär form. Vid rensning av gravarna påträffades brända ben, varav några bestämts till människa. Dateringen bör huvudsakligen ligga i yngre järnåldern, möjligen även med inslag av äldre gravar.

Vägsträckningen utgörs av en stenlagd vägbank och en hålvägsformation och passerar omedelbart in till gravfältet. Vägen passerar ett dike (ursprungligen en sankmark) där vägbanken består av en 5,5 meter bred och ca 30 meter lång stenpackning eller broläggning. Vägsträckningen med broläggningen har troligen börjat användas under förhistorisk tid.

RAÄ 313:2, gravfält

Bakgrund

Fornlämningen bedömdes efter utredningen som en husgrundsterrass med tillhörande kulturlager och boplatsanläggningar. Den ligger i en norrsluttning på nivåerna 15–20 meter ö h. Inom samma fornlämningsområde finns ett stensträngssystem med en längd av ca 400 meter. Området är relativt stort och är beläget i varierande landskap med inslag av betesmark och skogsmark. Markslaget består huvudsakligen av morän med partier av berg i dagen. Fornlämningsområdet bör betecknas som komplext och möjligen finns ett samband med intilliggande stensträngar. Inom samma yta, längre söderut, finns också RAÄ 69 som utgörs av tre stensättningar. Dessa berörs dock ej av exploateringen.

Målsättning och metod

Sökschakt grävdes i den omfattning att en beräkning av yta och anläggningsintensitet var möjlig att göra. Valda ytor och anläggningar handrensades för att fastställa fyndfrekvenser och anläggningstyper. Material för ¹⁴C analyser insamlades för att datera fornlämningen. En osteologisk bestämning av benfynden utfördes för att bättre kunna bedöma härkomsten, t ex avfallsrester eller gravfynd.

Resultat och utvärdering

Förundersökningen resulterade i att fornlämningens art efter tidigare gjorda bedömningar måste omprövas. Inga varaktiga boplatslämningar kunde beläggas, vare sig på den förmodade husgrundsterrassen eller på planare mark i norr och nordöst. Fornlämningen består istället av ett eller möjligen två gravfält samt några enstaka härdar. Sammanlagt grävdes ett knappt trettio tal schakt på sammanlagt ca 500 m², längs en ca 200 meter lång sträcka av impedimentets norrsluttning och i åkermarken närmast norr därom (se schaktplan bil. 6).

På platsen för den tidigare utpekade husgrundsterrassen konstaterades ett tiotal tätt liggande stensättningar (se anläggningsplan bil. 6). Anläggningarna syntes efter avtorvning som tämligen flacka stenpackningar (schakt 1834, 3032). Flertalet är runda och storleken varierar mellan 1,3 och 4,5 meter i diameter. Två stensättningar (A2, A3) är rektangulära, 4,6x3,3 respektive 3,5x3 meter (Ö–V). I några av anläggningarna var jordfyllningen mellan sterna kraftigt sotfärgad (A4, A6, A3015). Vid rensning i anslutning till stensättningarna påträffades brända ben (F2, F4 och F6) och krukskärvor (F1 och F3). Bland de brända benen finns människoben (se osteologisk rapport, sid 34). Förutom de anläggningar

som syntes i schakten efter avtorvning har några stensättningar karterats (A3033, A3047).

Ett trettiotal meter österut finns ytterligare en gruppering av stensättningar. En av anläggningarna (A8) är tydlig och väl lagd av ett enhetligt stenmaterial (schakt 2211). Den är rund och ca 5 meter i diameter (fig. 9). Stenpackningen var ställvis kal eller endast övermossad. I mittpartiet finns en mindre försänkning. Inom grupperingen finns också en mindre, oval stensättning (A7) och en något osäker, oregelbunden stensättning täckt av en småstenspackning (A11, schakt 2717). Därutöver har några osäkra anläggningar karterats (A2932, A2938, A2961). Inga fynd framkom i anslutning till denna gruppering av anläggningar.

I och i anslutning till gravfältområdet påträffades även tre spridda härdar (A1692, A2949 och A3115). Det är efter förundersökningen svårt att säga vad härdarna representerar och om de har något samband med gravfältet. Härden A1692 har inom ramen för de agrarhistoriska undersökningarna ¹⁴C-daterats till romersk järnålder (jfr Strucke 2002).

I området mellan de två grupperingarna av gravar har fler gravanläggningar sökts både genom avtorvning och noggrann okulär besiktning. Då dessa ansträngningar inte givit något resultat bör kartbilden med två grupperingar av gravar vara rimlig. Enstaka gravar i mellanläget kan dock inte uteslutas, i så fall förmodligen med mindre framträdande överbyggnad. Det mer eller mindre sammanhängande gravfältområdet är ca 80x40 meter stort (Ö-V).

Under fältarbetets gång ställdes även frågan om det nyupptäckta gravfältet möjligen kunde hänga samman med, och sträcka sig bort mot de tre stensättningar RAÄ 69, som ligger ca 80 meter söderut. Efter okulär besiktning och sökschakt även en bit utanför exploateringsområdet (efter samråd med länsstyrelsen) kunde dock denna misstanke avskrivras.

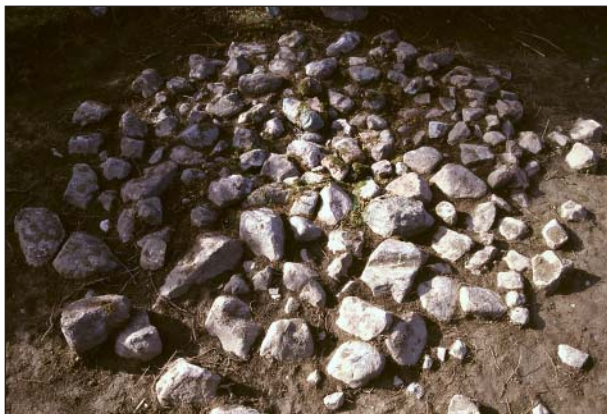

Fig. 9. Foto av stensättningen A8 i östra delen av gravfältet RAÄ 313:2. Anläggningen är avtorvad och grovt rensad. Foto från norr av John Hamilton. (U3939:16.)

¹⁴C-analys

Den kraftiga sotfärgningen som syntes vid rensning av några av stensättningarna tillhör sannolikt kraftiga brandlager och talar för en datering till yngre järnålder. Denna bedömning kunde i ett fall bekräftas genom en ¹⁴C-analys av de brända ben av människa som påträffades vid rensning i sotig jord vid stensättningen A4 (Ua-26443). Analysen gav dateringen 1140±45 BP, vilket motsvaras av en kalibrerad ålder till 770–1000 e.Kr. (2 sigma), d v s vikingatid. Alla anläggningar på gravfältet behöver dock inte vara anlagda under samma tidsperiod. Faktorer som talar för en något äldre datering utgörs av stensättningarnas små dimensioner, flacka profil och varierade former.

Lab nr	Ålder BP	Kalibrerad ålder (2 sigma)	Anl/ fornlämning	Anl typ	Prov-material	Kommentar
Ua-26443	1140±45	770–1000 e Kr	A4/R-AA 313:2	Stensättning	Br ben av människa (F2)	Rensfynd

Resultat av ¹⁴C-analys med kalibrering.

RAÄ 415, vägbank

Bakgrund

Fornlämningen utgörs av en äldre vägsträckning som är minst 500 meter lång och 2–6 meter bred. Vägbanken upptäcktes vid utredningen 1995. Där brukningsvägen passerar ett dike påträffades också en broläggning i form av en 30 meter lång och 4-5 meter bred stenpackning (Jakobsson 1995). Vägen och broläggningen kan utifrån äldre kartmaterial anses ha varit i bruk åtminstone sedan 1719. Vägen bör vara en del i en äldre vägsträckning som har gått från Broby söderut till krogen Valla brink, en krog som finns belagd på kartmaterial från 1719. Vägnetet under förindustriell tid var oerhört komplicerat och bestod av ett konglomerat av mindre brukningsvägar och hålvägar meter m, som främst hade en sträckning som ledde mellan gårdarna. Ett fåtal ”huvudvägar” fanns, som ofta markerades av runstenar, men föreliggande vägsträckning bör förmodligen ej tillskrivas denna betydelse.

Målsättning och metod

Fornlämningsområdet karterades genom inmätning av synliga former. Vid broläggningen brukades även georadarmätning för att kunna se stenpackningens utbredning (se georadarmätning, utdrag ur separat rap-

Fig. 10. Foto av en förmodligen förhistorisk broläggning (A10) i Broby, sedd från sidan (RAÄ 415). Den centrala delen av bron är avtorvad. Bron, eller egentligen ettstensatt vadställe, består av en drygt 30 meter lång och intill 5,5 meter bred stenläggning med något större stenar längs kanterna. Stenläggningen har fungerat som ett fastare underlag där en väg passerar ett sankt område. Numera finns ett grävt dike som skär av stenläggningen mitt itu. Vid rensning har ett antal hästskor av olika typer påträffats, vilket visar att vadstället använts under lång tid. Vägen fortsätter söderut i form av en hålväg (A1559) och passerar här ett nyupptäckt järnåldersgravfält (RAÄ 313:2). Foto från väster av John Hamilton. (U3939:20)

port, bil. 6). Broläggningen avtäcktes och rensades partiellt för att se konstruktionsdetaljer, och för inmätning och fotodokumentation. Fornlämningen undersöktes i samband med gravfältet RAÄ 313:2 på grund av den nära rumsliga relationen. En målsättning var även att datera fornlämningen.

Resultat och utvärdering

Broläggningen är av typen stensatt vadställe. I en le- rig sänka har vägunderlaget förstärkts och fyllts ut med en stenpackning (A10). I det lägsta partiet var stenpackningen ca 5,5 meter bred. Här fanns dock ett 2,5 meter brett avbrott där ett dike passerade. Närmast dikeskanten fanns sekundärt stenmaterial upplagt ovanpå den ursprungliga packningen. Några meter åt nordväst fanns ytterligare en skada. Bronläggningen var här genomgrävd av en parallellt med diket gående ledningsdragnings. Denna skada var ca 3,5 meter bred (fig. 10).

Sydöst om diket fanns broläggningens mest väl bevarade del i form av en drygt 11 meter lång sammanhängande stenpackning. Ytan var i den avtorvade delen tämligen ojämn (schakt 2536) och bestod av 0,1–0,7 meter stora stenar. Huvudsakligen låg de större stenarna längs långsidorna så att vägytan antog en något skålad form.

Nordöst om diket var stenpackningen endast 3,5 meter bred (schakt 2555). I ett schakt ytterligare ca 20 meter åt nordöst (schakt 2633), syntes en 1,5 meter bred stenpackning (A2647). Då stenpackningens utbredning var svårbedömd utan totalavtorvning kompletterades karteringen med en georadarmätning. Enligt denna mätning kan stenpackningen fortsätta längre åt sydöst och nordväst bortom de i markytan synliga förhöjningarna (se georadarmätning, planer, bil. 6)

Rensningsfynden hade sentida karaktär. Fynden kan grovt dateras till ca 1750–1900 och indikerar att dikesgrävningen och övergivandet av broläggningen bör ha skett i slutet av denna period.

Broläggningen i Broby är av en allmänt förekommande konstruktionstyp (jfr Brink 2000). Liknande anläggningar i likartade terränglägen har tidigare undersökts med dateringar till järnålder. Ett exempel fanns vid Saxån i Skåne. Denna konstruktion var något mindre men mycket väl lagd med tydliga kantkedjor längs långsidorna. Anläggningen kunde dateras till romersk järnålder-folkvandringstid (Artursson 2001).

Vägens fortsättning från bron söderut bör vara hålvägen/stigen A1559, som fortfarande brukades vid förundersökningstillfället. Vid schaktning i slänten intill hålvägen (schakt 2190 och 2760) påträffades ett antal hästkosömmar (F17, F18). Spår av vägsträckningen tycks saknas ett tiotal meter mellan broläggningen och släntstigningens början. Sannolikt har markytan här utjämnats i senare tider av korsande spår efter arbetsfordon. Fortsättningen på vägen åt nordväst fasar troligen in i nuvarande brukningsväg ca 50 meter nordväst om diket/bäcken.

RAÄ 414, gravar

Täby socken och Täby kommun, Uppland

John Hamilton, RAÄ, UV Mitt

Sammanfattning

Vid Karby förundersöktes en gravgrupp eller möjligen ett gravfält av yngre bronsålder–äldsta järnålder typ. Vid rensning av den största stensättningen påträffades ytligt en bengömma med brända ben av människa. Intill stensättningen finns några oregelbundna stenpackningar som kan utgöra separata gravar eller vara integrerade delar i den centrala stensättningen. De kan även utgöra spår efter begravningsritualer.

Bakgrund

Fornlämningen var efter utredningen bedömd som en oregelbundet kvadratisk stensättning, ca 5 meter i diameter och 0,2 meter hög. Stensättningen är något otydlig samt belägen i gles skogsmark på en avsats mot norr, strax under 20 meter ö h. I direkt anslutning ligger en torplämning som finns markerad på ekonomiska kartan under namnet Smedstugan. Inom samma område ligger också en stensträng, hålvägar och röjda ytor, vilket indikerar att området har varit hävdat också i förhistorisk tid (Andersson 1999, Jakobsson 1995).

Målsättning och metod

Stensättningen bedömdes ha en säker fornlämningsstatus i den föregående utredningen och dessutom utpekades en möjlig friliggande kantkedja, synlig 7 meter norr om stensättningen. Detta ansågs vara en stark indikation på att dolda anläggningar kunde framkomma.

Sökschakt grävdes i skogsmarken intill stensättningen för att finna eventuella dolda anläggningar. En ¹⁴C-analys gjordes på lämpligt provtagningsmaterial, brända ben från gravgömmen.

Senare tidens undersökningar har visat att det ofta finns dolda strukturer och anläggningar tillhöriga den till synes ensamma stensättningens kontext. Bedöm-

ningen att anläggningarna är solitärer kan i många fall ifrågasättas. Formen av föreliggande stensättning (kvadratisk) är typisk för den äldre järnålderns varierade gravskick, men förekommer också i yngre bronsålder och även i yngre järnålder. En målsättning med förundersökningen var att om möjligt datera fornlämningsmiljön.

Resultat och utvärdering

Ett ca 100x100 meter stort område genomsöktes med sammanlagt 21 sökschakt fördelade på misstänkt stensättningsliknande förhöjningar och plana, möjliga stenröjda ytor (se schaktplan bil. 7). Den sammanlagda schaktade ytan uppgår till drygt 300 m². I tre av schakten påträffades anläggningar (se anläggningsplan bil. 7).

Delar av stensättningen (A2) avtorvades och rensades (schakt 270). Centralt i anläggningen påträffades en koncentration av fragmenterade brända ben (F1). Benen har bestämts osteologiskt till människa (se osteologisk rapport, sid 34). Anläggningen är något oregelbunden vilket kan tyda på att stenmaterialet omfördelats eller till viss del blivit påfört eller avplockat i efterhand. Den kvadratiske form som antogs vid utredningen förefaller inte uppenbar (fig. 11).

I anläggningens mitt finns en sammanhängande småstenspackning som avgränsas av en ca 3 meter stor rundad krets av intill 1,3 meter stora block. Utanför kretsen av block finns ställvis oregelbundna stenpackningar i väster, söder och öster (A3, A4 och A5). I norr och i öster finns ett antal meterstora block utan synbar inbördes ordning som möjligen kan vara rester av förstörda konstruktionsdetaljer. Eventuellt har anläggningen utgjorts av en stensättning med bräm och inre och yttre kantkedja. Det är dock även möjligt att de yttre stenpackningarna (i brämet) utgör separata gravanläggningar med egna bengömmor.

I nordväst, ca 8 meter från stensättningen A2, framkom ännu en stenpackning, sannolikt en stensättning (A6 i schakt 641). Intill ett 0,8 meter stort block finns en flack småstenspackning. Anläggningen avtorvades till en mindre del, varför formen är oklar, men den kan vara ca 5 meter stor om blocket ligger centralt i stenpackningen.

I schakt 712, ca 20 meter väster om A2, påträffades en stensättning (A7). Den är knappt 4 meter i diameter och framträdde i de avtorvade delarna som en väl avgränsad stenpackning av 0,1–0,45 meter stora stenar.

Fornlämningen har en svårbedömd omfattning och karaktär. Förutom den centrala bengömmen påträffades inga rensningsfynd. Anläggningarnas läge och frånvaron av rensfynd gör att boplats kan uteslutas. Endast den centrala stensättningen i krönläget var synlig före avtorvning. Övriga stenpackningar hör säkerligen till den synliga stensättningen kronologiskt och till sin kontext. Förutom frågeställningen om de representerar separata gravar eller perifera delar av den centrala graven finns möjligheten att de utgör lämningar efter ritualer eller andra likartade aktiviteter. Utifrån topografin och sökschakten kan fornlämningsområdet avgränsas till ett område som är ca 50 meter i diameter med den tidigare kända stensättningen A2 i centrum.

¹⁴C-analys

Dateringen bör ligga i yngre bronsålder–äldsta järnålder. Bedömningen grundar sig på läget och några av anläggningarnas karaktär med inslag av block och oregelbundna småstenspackningar. Dateringen kunde

Fig. 11. Foto av stensättningen A2 på gravfältet RAÄ 414 avtorvad. Stensättningen ligger på ett avsatskrön mot norr och består av en krets av block med mellan- och kringliggande småstenspackningar. Foto från söder av John Hamilton. (U3939:21.)

även bekräftas med en ¹⁴C-analys av brända ben av människa från bengömmen i stensättningen A2. Analysen gav värdet 2350±55 BP (Ua-26444), vilket motsvaras av en kalibrerad ålder till 800–200 f Kr (2 sigma).

Lab nr	Ålder BP	Kalibrerad ålder (2 sigma)	Anl/ fornlämning	Anl typ	Provmaterial	Kommentar
Ua-26444	2350-±55	800–200 f Kr	A2/R-AA 414	Stensättning	Br ben av människa	Bengömma

Resultat av ¹⁴C-analys med kalibrering.

Osteologisk rapport, RAÄ 411, 313:2, 414 och 415

Berit Sigvallius, RAÄ, UV Mitt

Material

Materialet omfattade i huvudsak brända ben, endast ett obränt fragment har påträffats. Den totala vikten uppgick till 5,9 gram brända ben, 59 fragment, och 1,5 gram obränt ben, 1 fragment.

Den identifierade benmängden utgörs av 0,3 gram brända ben, 2 fragment, samt det obrända benfragmentet.

Metod

Materialet har undersökts under mikroskop eftersom fragmenten i allmänhet var synnerligen små, samt eftersom inriktningen på undersökningen var att försöka avgöra om benfragmenten härrörde från människa eller djur.

Benmaterialet kommer att användas för ¹⁴C-datering.

Resultat

Av det brända materialet har endast två fragment kunnat identifieras. De härrör båda från skalltak av människa.

Det obrända fragmentet har kunnat identifieras till kranium av gris (*condylus occipitalis*).

Tio fragment från materialet i övrigt, har bedömts komma från människa och två fragment har bedömts komma från djur. Övrigt material förblir helt oidentifierat.

Katalog

RAÄ 411

F10, anläggning: 349

1,5 gram obränt ben, 1 fragment, identifierat.

Gris (*Sus domesticus*): (1,5 g) Identifierat fragment från:

Kranium (*condylus occipitalis*) 1 fragment av nackbenets led mot första halskotan.

F11, anläggning: 550

0,1 gram brända ben, 7 fragment, oidentifierade.

F15

Lösfynd

0,6 gram bränt ben, 1 fragment. Oidentifierat djurben.

RAÄ 313:2

F2, anläggning: 4

Schakt 2032

1,6 gram brända ben, 2 fragment. Båda är oidentifierade, men ett av dem har bedömts att med största sannolikhet komma från människa.

F4, anläggning: 6

Schakt 2032

0,3 gram brända ben, 2 fragment, identifierade.

Människa (*Homo sapiens*): (0,3 g) En vuxen individ (= 18-89 år) vars kön ej kan bedömas. Identifierade fragment från:

Kranium (*calvarium*) 2 fragment

F6, anläggning: 9

Schakt 1834

0,7 gram brända ben, 6 fragment. Alla fragmenten är oidentifierade, men ett har bedömts att med största sannolikhet komma från människa.

F10

Schakt 2032

0,2 gram bränt ben, 1 fragment, oidentifierat.

F11

Schakt 2382

0,3 gram bränt ben, 1 fragment. Oidentifierat djurben.

RAÄ 414

F1, anläggning: 2

P: 322 Z +19,80

2,1 gram brända ben, 39 fragment. Alla fragmenten är oidentifierade, men minst åtta har bedömts att med största sannolikhet komma från människa.

RAÄ 416, Karby bytomt

Täby socken och Täby kommun, Uppland

Göran Werthwein och Richard Grönwall
Stockholms läns museum

Sammanfattning

Karby bytomt har varit föremål för en arkeologisk förundersökning eftersom Vägverket planerade att *Norrortsleden* skulle korsas men även ansluta till Bergtorpsvägen strax söder om tomten.

Förundersökningen syftade till att endast avgränsa bytomten mot exploateringsytan i söder varför det arkeologiska resultatet inte kan ligga till grund för ett borttagande. Kart- och arkivstudier samt en specialinventering har utförts, följt av maskinschaktning.

Ett flertal lämningar kunde ses redan vid inventeringen, t.ex. tre husgrunder längs den södra delen av dagens västra tomtragrän. Dessa byggnader gick ej att finna på den geometriska kartan från 1702 men har kunnat identifieras på sockenkartan från 1851. Antagandet gjordes därför att husen troligen härrör från 1800-talet.

Vid maskinschaktningen framkom ytterligare bebyggelselämningar. I den sydvästra delen av bytomten kunde en murrest samt en gavel till ett hus ses. Denna husgavel var belägen i ett fyndtomt lager, på en djupare nivå än övriga huslämningar. De första skriftliga beläggen om Karby finns från år 1304 (Brunstedt 1993:10) varför en försiktig bedömning gjordes om en medeltida datering på denna byggnad. I den sydöstra delen av dagens utsträckning på bytomten kunde ett stolphål, men även en mindre ansamling skarpkantad/skärvig sten ses under matjorden. Dessa anläggningar bedömdes ha förhistorisk karaktär men då fynd eller kulturlager från denna period saknades var detta inte helt klart.

Maskinschakt grävdes i åkermarken söder om bytomten och öster om Bergtorpsvägen vilka inte innehöll något av antikvariskt intresse.

På grundval av den arkeologiska förundersökningen bedömer därför Stockholms läns museum att bytomtsimpedimentet utgör en korrekt gräns mot söder. Hela den befintliga tomten är alltså att betrakta som fornlämning. Åkermarken intill RAÄ 416, i söder och sydost, saknar således fornlämning.

Bakgrund

Den av Vägverket planerade Norrortsleden skulle komma att korsa och ansluta till den direkt öst om Karby bytomt belägna Bergtorpsvägen. Bytomtens södra delar skulle då komma att beröras och då dess utbredning åt detta håll inte var känd, syftade förundersökningen till att avgränsa fornlämningen mot exploateringsområdet.

Topografi och fornlämningsmiljö

Området är beläget i en dalgång, i det för norra Mälardalen karaktäristiska flacka sprickdalslandskapet, med mindre impediment och höjdryggar av morän vilka skjuter upp ur den omgivande postglaciala leran. Bergrunden utgörs här av granit (SGU 1964 ser. Ae, nr 1). Dalgången öppnar sig mot väster, medan den mot öster övergår i ett berg- och skogslandskap.

Området är fornlämningstätt då stensträngar, ensamliggande gravar och gravfält samt andra bebyggelselämningar finns i princip på varje impediment i närområdet. Boplatslämningar (t.ex. RAÄ 411) finns även i åkermarken sydväst om Karby bytomt. Några av dessa lämningar har varit föremål för undersökning inom samma projekt och om dessa kan man läsa i föreliggande rapportvolym. Fornlämningarnas datering spänner över en stor tidshorisont, från yngre bronsålder (t.ex. ensamliggande stensättningar) via äldre järnålder (stensträngar) till yngre järnålder och historisk tid (gravfält och bytomter).

Underökningsobjektet, *Karby bytomt*, är beläget ca 21 meter över havet, omedelbart intill den västra sidan av Bergtorpsvägen, på den södra delen av ett höjdparti. Detta parti fortsätter något mot nord-nordväst. På samma höjdparti i norr, i direkt anslutning till bytomten, finns gravfält RAÄ 48. Här utgörs topografin av ett skogsbeväxt område (tall och gran). Gravfältet är av yngre järnålderskaraktär och antas vara Karbys gårdsgravfält. I sammanhanget är det

värt att nämna att ca 230 meter mot öster finns ett gårdsläge med namnet Lilla Karby (RAÄ 418) och tillhörande gravfält (RAÄ 49). Ungefär 200 meter öster om bytomten passerar Roslagsbanan i nord-sydlig riktning.

På Karby gårds ägor har två runstenar påträffats, där den ena av dem är rest av Jarlabanke. Släkten Jarlabanke är en av få ätter i Täby vilka vi känner till namnet. Denna släkt bör ha varit betydelsefull i socknen då Jarlabanke själv, på ett antal stenar, skrivit att han ensam ägde hela Täby. Vingedal skriver att det är sannolikt att ”den rike och myndige Jarlabanke också ha ägt Karby jordagods i Täby.....” (Vingedal 1976:5). Detta bör dock anses vara osäkert då inga belägg för detta finns.

De äldsta skriftliga beläggen för Karby är från 1304 (Brunstedt 1993:10). En betydelse av namnet Karby är ”Karlarnas by” där Karl kan stå för ”fri man” eller ”kunglig krigare”. Gårdar med detta namn brukar uppträda i samband med s.k. rinkebyar (Hyenstrand 1989:94). Under 1300-talet var Karby ett frälsegods och i bl.a. Birger Perssons ägo (den heliga Birgittas far). Alltjämt under 1600-talet utgjordes Karby av 3 gårdar men efter laga skiftet fanns endast 1 gård (Jarneberg 1993:134).

Karby bytomt används än idag och ett flertal byggnader finns på den norra delen av tomten. Omedelbart väster om dessa hus ligger idag gårdens trädgård. Hela området sluttar svagt mot syd-sydväst där den södra delen, ner mot åkermarken, utgörs av en öppen yta med högt gräs, enstaka träd, buskar och sly.

Målsättning och metod

Syftet med förundersökningen av RAÄ 416 var att avgränsa tomten mot exploateringsytan i söder. Resultatet kan därför inte ligga till grund för ett borttagande av fornlämningen.

De fornlämningsavgränsningar som gjorts för bytomten, och som redovisas i schaktplanen (bil. 8), gäller alltså endast mot exploateringsytan i söder. De gränser som redovisas i övriga riktningar är de som finns registrerade i Fornminnesregistret och har således inte fastställts genom denna förundersökning.

Den södra delen av Karby bytomt kom att beröras då Vägverket planerade att *Norrortsleden* skulle korsa men även ansluta till Bergtorpsvägen söder om bytomten. Det förekom alltså risk att stöta på okända lämningar då bytomtens exakta utbredning var okänd.

Området har specialinventerats inför schaktning samt kart- och arkivstudier utförts. Ett historiskt kartöverlägg har upprättats med utgångspunkt i en karta från 1702.

Schakt grävdes med maskin i framförallt åkermark men även till viss del på bytomtsimpedimentet för att konstatera utbredningen av anläggningar och fyndförande lager. Samtliga schakt har grovrensats med fyllhammare men valda partier har även finrensats med skårslev. Ytskiktet har schaktats ner i tunna lager till en nivå som bedömdes kunna ge adekvat information om platsens historia. När anläggningar eller avsatta lager påträffades avslutades schaktningen. Om detta saknades grävdes det ner till en nivå som var opåverkad av människa. Där raserings- eller påförda lager funnits har dessa grävts igenom för att klargöra förekomst av anläggningar och konstruktioner därunder.

Alla konstruktioner, anläggningar och schakt mättes in med totalstation och dokumenterades på för ändamålet avsedda formulär. Anläggningarna finrensades men grävdes ej. Valda objekt har fotograferats med system- och digitalkamera och ritats på ritfilm. De fynd som påträffades noterades men tillvaratogs ej.

Fornlämningen ansågs vara avgränsad mot exploateringsytan när två eller flera schakt saknade lämningar.

Samtliga schakt lades igen efter avslutad undersökning.

Resultat

Området specialinventerades vilket resulterade i att ett flertal tidigare okända lämningar kunde iakttagas på den södra delen av bytomten. På den södra delen av tomten och på den östra sidan av Bergtorpsvägen grävdes totalt åtta schakt med maskin. I tre av dessa påträffades anläggningar och fynd (schakt- och anläggningsplan, bil. 8). Detta beskrivs närmare under respektive rubrik.

De historiska kartorna

Vid en granskning av den geometriska kartan över Stora och Lilla Karby från 1702 kunde man se husmarkeringar på den del av bytomten som fortfarande är bebyggd. På den södra delen av tomten, vilken nu varit föremål för undersökning, kunde inga lämningar ses. Bytomtens utbredning mot söder överensstämmer idag väl med denna kartas gräns, med den skillnaden att den nu befintliga trädgården väster om boningshusen utgjordes av åkermark år 1702 (historiskt kartöverlägg, bil. 8).

På sockenkartan från 1851 kan man se att det tillkommit flera byggnader. På tomtens södra del fanns nu två parallella husrader i nord-sydlig riktning. Huruvida dessa representerar två separata längor eller om varje rad representerar flera byggnader i rad går

ej att utläsa med säkerhet. Den ena löper längs tomtens västra begränsning och den andra följer Bergtorpsvägen i öster. Även på den östra sidan av samma väg kunde ytterligare två ”längor” ses. På denna plats (öster om vägen) finns idag en byggnad som bl.a. hyser en motorverkstad. Denna byggnad var fram till 1870-talet en ekonomibygnad till Karby (Vingedal 1976:22).

Specialinventeringen

Inventeringen visade att den södra halvan av bytomten avgränsades av en uppbyggd stenterrass (mot väster). Denna del vette mot vad som verkade vara gammal åkermark och som längre mot väster övergick i brukad åkermark. Stenterrassen var uppbyggd av block med en storlek på 0,2 - 1 meter i diameter. Tomtens begränsning mot söder utgjordes av uppkastad odlingssten, därefter vidtog odlad åkermark.

Tre husgrunder påträffades vilka var belägna längs den västra tomtgränsen, ca 14-16 meter över havet. Dessa var placerade så att de bildade en nord-sydlig husrad (schakt- och anläggningsplan, bil. 8).

Den nordligaste grunden, **hus 1**, bedömdes vara ca 8 x 8 meter stor och uppbyggd av 0,4-0,5 meter stora stenar. **Hus 2** var belägen ca 6 meter söder om hus 1. Den uppskattades vara ca 9 x 7 meter stor och uppbyggd av 0,5x1 meter stora stenar. Centralt i grunden fanns enstaka större stenar, ca 0,2 - 1 meter stora. Ytterligare 12 meter mot söder fanns grunden till **hus 3**. Denna grund var den största och mätte ca 12 x 8 meter. Stenstorleken var 0,35-0,9x0,5 meter.

Ungefär 4 meter nordost om hus 1 kunde en tydlig stenkrets ses vilken var 5 x 5 meter i diameter. Stenarna var 0,4 - 0,6 meter stora.

I övrigt konstaterades att tomtens södra halva ej var helt plan. Mot cykelvägen i öster, vilken följde Bergtorpsvägen, kunde berg i dagen ses och centralt på den södra halvan fanns ett hägg- och slybeväxt mindre förhöjning. Det är sannolikt att denna höjd gömmer en husgrund eller annan konstruktion.

Schakten och dess fynd

Totalt åtta schakt togs upp, där schakt 1 och 2 grävdes på själva bytomten. Tre schakt grävdes i åkermarken söder om tomtgränsen (schakt 3 - 5) och ytterligare tre grävdes på östra sidan om Bergtorpsvägen, i åkermark (schakt 6 - 8). De fynd som påträffades kunde inte dateras närmare än till, som äldst, 1800-tal. Dessa togs ej tillvara.

Schakt 1 grävdes på impedimentet, intill den östra långsidan av hus 3, för att kontrollera förekomsten av fyndförande lager och eventuella underliggande kon-

struktioner. Direkt under grässvålen kunde ett 0,2 m tjockt raseringslager iakttas. Detta lager innehöll rikliga mängder med fragment av taktegel, tegelflis, modernt vitt kakel, obrända ben samt järnskrot såsom spik, järnbleck och ett lieblad. Därunder vidtog ett gråsvart molager utan fynd. Två anläggningar påträffades i schaktet där A1 fanns i den södra delen, endast ca 0,1 meter under grässvålen. Anläggning 2 påträffades i schaktets norra ände, i det underliggande gråsvarta molagret.

Även **schakt 2** grävdes på bytomten, dock närmare Bergtorpsvägen. Samtliga fynd påträffades i matjordslagret (glaserat BII:4-gods, obrända ben, taktegel och järnfragment). De påträffade benen var obrända och utgjordes av ett tandfragment (4,6 gr) vilket ej gick att osteologiskt artbestämma samt ett rörben från får/get (1,9 gr).

I schaktet påträffades tre anläggningar (A3-5). Ett öst-västligt grusstråk iakttogs i den centrala delen av schaktet vilket tolkades som en grusgång. Denna var tämligen ytligt belägen och tillskrevs inget anläggningsnummer men finns med på plan (schakt- och anläggningsplan, bil. 8).

Schakt 3 var beläget i åkermarken väster om Bergtorpsvägen. Centralt i schaktet fanns en anläggning (A6).

Schakt 4 och 5 var belägna i samma åkermark som schakt 3. Under plogdjup vidtog brun lerjord. Endast tegelflis fanns i ploglagret.

Schakt 6-8 grävdes på den östra sidan av Bergtorpsvägen, i åkermark. Ett fragment av järnslag påträffades i schakt 6. I övrigt fanns inget av antikvariskt intresse.

Anläggningarna och dess fynd

Sex anläggningar tillskrevs anläggningsnummer. Samtliga av dessa var belägna på den västra sidan av Bergtorpsvägen. Endast en av dessa påträffades i den i söder därom liggande åkermarken.

Anläggning 1 påträffades omedelbart under grässvålen i den södra delen av schakt 1 och utgjordes av en väl avgränsad mur, vilken låg i 90° vinkel mot hus 3. Muren fortsatte vidare mot öster och väster utanför schaktkanten. Mellan och ovanpå stenarna påträffades tegelstenar och taktegel men det är svårt att med säkerhet knyta dessa fynd till muren då anläggningen var belägen i ett raseringslager. Denna mur tolkas eventuellt ha kunnat tillhöra hus 3 och skulle då vara från 1800-talet.

När grävmaskinen grävde sig försiktigt genom raseringslagret i schakt 1 påträffades **anläggning 2** i det underliggande fyndtomma molagret (se schaktbeskrivningen). Här framkom större stenar lagda i 90° vinkel. En inre småstenspackning iakttogs likaså.

Detta bedöms vara en husgavel och bör sannolikt tillhöra ett äldre bebyggelseskede än hus 1-3, då resterna var belägna i ett fyndtomt lager under raseringslagret. Dess ålder är svår att bedöma.

På bytomten påträffades även lämningar av mer förhistorisk karaktär. **Anläggning 3** utgjordes av ett tydligt avgränsat stolphål med stenskoning, vilket låg under matjordslagret i den beiga leran. Även **anläggning 4** var belägen i den beiga leran under matjorden och utgjordes av skarpkantad och skärvig sten. Att med säkerhet säga att dessa lämningar härrör från förhistorisk tid är dock svårt då inga förhistoriska fynd påträffats över huvudtaget.

Anläggning 5 var belägen i matjordslagret och kunde ses som en stenansamling med tegel, järnfragment och BII:4-gods i fyllningen. Keramiken utgjordes av delar till ett glaserat fat vilket som äldst kunde dateras till 1800-tal.

Den enda anläggning som påträffades utanför bytomtsgränsen var **anläggning 6**. Denna var belägen i åkermarken mot söder, ca 5 meter från tomtgränsen och syntes i ytan som en stenansamling med svag färgning. Bland stenarna påträffades modernt tegel, glas och obrända benbitar och tolkas vara en sopgrop från 1900-tal.

Diskussion och tolkning

Då bytomten har medeltida belägg men även ett gravfält från yngre järnåldern omedelbart intill, fanns det en möjlighet att påträffa äldre bebyggelse lämningar vid schaktningen. Det är inte helt ovanligt att medeltida bytomter har föregåtts av boplatser från åtminstone yngre järnålder. Ett exempel är undersökningen av bytomten vid Svartinge, Sollentuna sn, där förhistorisk keramik, vikingatida kamfragment m.m. påträffats (Carlsson & Jakobsson Holback 2001:11, Werthwein 2001:10-12).

Det var därför inte helt oväntat att påträffa, under mark dolda, bebyggelse lämningar såsom murar, husgrunder och stolphål (A1-4). Hus 3 var orienterad i nord-sydlig riktning där den nyfunna muren A1 möjli-

gen kunde ha utgjort en utbyggnad av densamma. Muren låg dock något djupare än hus 3 och tjockleken var grövre (ca 1,5 m) vilket var avvikande. Anläggning 1 var beläget i ett raseringslager med fynd från 1800-1900 tal och kan därför härröra från samma tid.

Omedelbart norr om A1 påträffades en stenansamling (A2) vilket tolkades vara ett husgrundshörn. Denna anläggning var dock belägen på en fyndtomt djupare nivå vilket talar för en äldre bebyggelsefas. Att husets riktning var avvikande från den planlösning som hus 1-3 hade styrker detta. Då vi vet att platsen åtminstone har sitt ursprung i medeltid kan detta utgöra en rest från samma period.

Stolphålet A3 och skärvestensansamlingen A4 påträffades under matjordslagret, i den underliggande leran, vilket skulle kunna tala för en mycket gammal datering. Anläggningarna hade förhistorisk karaktär men då inga fynd eller kulturlager kunde styrka detta gjordes endast en försiktig bedömning att de möjligen tillhör förhistorisk tid. Övriga anläggningar har bedömts tillhöra 1800-tal eller vara yngre.

Husgrunderna 1-3, vilka påträffades vid inventeringen, har en nord-sydlig orientering längs tomtens västra begränsning. Vid en jämförelse mellan sockenkartan från 1851 och vår arbetskarta (innehållande bl.a. de inmätta husgrunderna) var det rimligt att anta att den västra huslängan på sockenkartan utgjorde en symbol för de inventerade husgrunderna. Om detta stämmer så bör inte hus 1-3 vara äldre än 1800-tal.

Det finns således historiska bebyggelse lämningar, men även möjligen medeltida och eventuellt förhistoriska lämningar på den södra delen av bytomten varför läns museet gör bedömningen att bytomtsimpedimentet utgör en korrekt gräns mot söder för fornlämning 416. Hela den befintliga tomtens är alltså att betrakta som fornlämning. Åkermarken söder om detta men även åkern mot öster saknar fornlämningar omedelbart intill Bergtorpsvägen.

RAÄ 70, gravfält och hålvägar

Täby socken och Täby kommun, Uppland

Göran Werthwein och Richard Grönwall
Stockholms läns museum

Sammanfattning

Stockholms läns museum har på uppdrag av Vägverket utfört en förundersökning av RAÄ 70 vid Efraimsbergsvägen, Täby socken och kommun, Uppland.

RAÄ 70 utgjordes initialt av två stensättningar, sju respektive fyra meter i diameter, preliminärt daterade till äldre järnålder. Undersökningsområdet var beläget på en mot sydväst sluttande moränrygg, cirka 25 meter över havet. På samma moränrygg låg även bl.a. Objekt F (torplämning), RAÄ 414, (stensättning), samt en kvarnlämning från 1800-talet (se respektive rapport i denna volym). Väst och sydväst om undersökningsområdet har marken nyttjats som sand- och grusupplag, vilket inneburit att området i denna del helt eller delvis grävts ur.

Undersökningens syfte var att ta reda på om fler gravar fanns i anslutning till de två registrerade, samt att fastsälla fornlämningens utbredning och karaktär inför ett borttagande.

Ett antal sökschakt grävdes över hela undersökningsområdet varvid åtta tidigare okända anläggningar framkom. Av dessa anläggningar tolkades fem som gravar, två som stolphål och en som härd. Gravarna utgjordes av flacka stensättningar samt två stycken mittblocksgravar. Gravtypen styrker den tidigare dateringen till äldre järnålder. Fornlämningen RAÄ 70 har alltså, från att tidigare bestått av två stensättningar, konstaterats utgöra ett gravfält bestående av minst sju möjliga gravar. En provruta grävdes i det östligaste schaktet men inget av intresse kunde iakttas. Gravfältet bedöms således ligga på båda sidor om Efraimsbergsvägen, med en koncentration till södra sidan om vägen, i sydslutningen.

De tre övriga anläggningarna anses inte vara tillräckliga som indikationer på ett tidigare boplatstnyttjande av området. Uppmärksammas bör dock de förhistoriska boplatslämningar som påträffades vid

undersökningen av *Objekt F* (se rapport i denna volym). Lämningarna ligger på ett avstånd av endast fyrtio meter och skulle kunna visa sig vara samtida med gravarna. Dessa lämningar har ännu inte blivit föremål för en arkeologisk förundersökning, varför en närmare datering saknas. Kompletterande förundersökningar kommer dock att utföras under senhösten 2002 vilka kommer att omfatta även dessa lämningar.

Söder och öster om gravarna påträffades redan vid utredningen två stycken, parallellt gående, hålvägar i närmast öst-västlig riktning. Dessa har karterats och dokumenterats men någon mer utförlig analys av vägnarnas ålder eller funktion har inte gjorts inom ramen för denna undersökning.

Bakgrund

Norrortsleden är planerad att byggas i öst-västlig riktning direkt norr om det impediment på vilket RAÄ 70 är beläget. Även en viss omdragning av Efraimsbergsvägen vid anslutningen till Bergtorpsvägen, samt en ny väg/uppfart på impedimentet mot norr vid Objekt F, planeras att byggas. Detta skulle komma att påverka fornlämningen. Då lämningens omfattning och utbredning inte var känd beslutades om en arkeologisk förundersökning (Lst.dnr. 2021-01-37469).

Topografi och fornlämningssmiljö

Området är beläget i en dalgång, i det för norra Mälardalen karaktäristiska flacka sprickdalslandskapet, med mindre impediment och höjdryggar av morän uppskjutande ur den omgivande postglaciala leran (SGU 1964 ser. Ae, nr 1). Dalgången sträcker sig vidare västerut, medan den cirka trehundra meter mot öst övergår i ett berg- och skogslandskap.

RAÄ 70 ligger i en sydsluttning på den västra sidan av en nord-sydligt orienterad moränrygg, cirka 25 meter över havet. Området är bevuxet med tall- och granskog, med inslag av lövskog och lägre buskar. Fornlämningen består enligt Fornminnesregistret av två stensättningar med en preliminär datering till äldre järnålder. En tidigare utförd arkeologisk utredning av området bedömde att en eventuell exploatering borde föregås av en förundersökning (Andersson 1999:5).

Ett fåtal meter söder om gravarna löper Efraimsvägen, en mindre grusväg för biltrafik, som från den i väst belägna Bergtorpsvägen fortsätter mot Gribbylund. Omkring tvåhundra meter öst om torplämningen korsar vägen Roslagsbanan, vilken parallellt med Bergtorpsvägen skär tvärs genom landskapet i nord-sydlig riktning (fig ?).

På samma moränrygg ligger även de inom projektet berörda forn lämningarna Objekt F och RAÄ 414, vilka utgörs av en torplämning respektive en stensättning, samt en kvarnlämning från 1800-talet (se respektive rapport i denna volym). Även ett antal stensträngar i området har förundersökts inför Norrortsleden och finns beskrivna i den rapportdel som behandlar det fossila, agrara landskapet längs sträckan (Strucke 2002, muntligt). Öst om kvarnlämningen löper en lång hålväg/stig i nord-sydlig riktning, troligen använd än i dag. Även på moränryggens norra del finns ytterligare två kortare hålvägar. Hålvägarna finns beskrivna under *Objekt F* i denna volym.

Inom undersökningsområdet finns flera ytor som påverkats av aktiviteter i modern tid. Den ovan beskrivna Efraimsvägens sträckning har inneburit att sluttningen direkt söder om de registrerade gravarna schaktats ur. Cirka tjugofem meter sydväst om forn lämningen, och vidare bort mot Bergtorpsvägen, har området kraftigt påverkats av den verksamhet som bedrivits i samband med att marken tagits i anspråk för ett sand- och grusupplag, en verksamhet som fortfarande bedrivs.

Målsättning och metod

RAÄ 70 förundersöktes i syfte att fastställa forn lämningens omfattning och karaktär inför ett eventuellt borttagande. Resultaten av förundersökningen ska således tjäna som underlag inför en framtida slutundersökning.

Det fanns skäl att förvänta sig att fler gravar skulle komma att påträffas sydväst om de två kända, då dessa låg högt i terrängen och möjligen kunde utgöra den norra begränsningen av ett gravfält. Gravarna från äldre järnålder är ofta flacka och kan vara svåra att se ovan mark. Den flacka sluttningen mot sydväst samt höjden över havet gjorde även det topografiska läget lämpligt beträffande möjligheterna att påträffa förhistoriska boplatslämningar.

Ett antal sökschakt grävdes utifrån de två kända gravarna (A1 och A2). Vid schaktningen användes en grävmaskin försedd med planskopa. Ytskiktet skrapades bort i tunna skikt ned till kulturlager- eller anläggningsnivå eller till en nivå som bedömdes vara opåverkad. Forn lämningens utbredning ansågs vara känd när två eller flera schakt i samma riktning saknade lämningar. Marks laget, som främst bestod av blockig morän, gjorde det stundtals svårt att skilja mellan anläggning och naturbildning. Det lades därför extra möda på att för hand finrensa de schaktade ytorna för att möjliggöra en säkrare bedömning. Alla fynd och anläggningar som påträffades under schaktningen rensades således fram för hand. En av de två kända gravarna, A2, avtorvades partiellt i syfte att fastställa status och storlek. En kvadratmeter stor provruta grävdes för hand i stick om 0,1 meter.

Alla schakt, anläggningar och rutor inmättes med totalstation. Schakt, anläggningar och rutor dokumenterades i text och i plan antingen på ritfilm eller på för ändamålet avsedda formulär. Översiktbilder togs före, under och efter schaktning och alla anläggningar fotograferades. De påträffade, tidigare okända, hålvägarna dokumenterades genom inmätning med totalstation, beskrevs i text och fotograferades.

Inga anläggningar undersöktes. Samtliga schakt lades igen efter avslutad undersökning.

De schakt som grävts av UV Mitt på samma impediment som nu berörda forn lämning redovisas på schaktplanen (bil 9). UV Mitts schakt gäller dels för moment 3 men även för moment 4 (se Inledningen). Innehållet i dessa schakt finns att läsa under respektive kapitel/rapport.

Resultat

Totalt grävdes tretton schakt och en provruta inom undersökningsområdet. Utöver de två redan kända gravarna påträffades ytterligare fem möjliga gravar samt två stolphål och en härd (schakt- anläggnings- och rutplan bil. 9). De två tidigare kända stensättningarna som utgjorde RAÄ 70 vid undersökningens start, kommer fortsättningsvis att refereras till som A1 respektive A2.

De fynd som påträffades var av recent karaktär och utgjordes endast av tegel, spikar och muttrar.

Schakten

Sammanlagt grävdes tretton sökschakt. Dessa grävdes först och främst med utgångspunkt från de kända gravarna, men även på sådana ställen där möjligheterna att stöta på både boplatslämningar och gravar bedömdes som stora. Det senare gällde framför allt

området söder om Efraimsbergsvägen, vilket ligger i en flack sydvästsluttning, cirka 20 meter över havet. Åt väst och sydväst omöjliggjordes vidare schaktning på grund av ett sand- och grusupplag.

Under ett torv-/humuslager, ca 0,2-0,3 meter tjockt, påträffades norr, väst och söder om A1 och A2 huvudsakligen blockig morän. Nordöst, öster och sydöst om gravarna övergick marken i mo som ställvis övergick i moig morän.

Fem av de tretton schakten, S1, S4, S6, S10 och S13, innehöll en eller flera anläggningar, varav en av dessa anläggningar var känd sedan tidigare (A2). Endast enstaka fynd av recent karaktär påträffades i schakten.

Anläggningar, fynd och provruta

Anläggning 1 och 2 var kända innan förundersökningen och utgörs av två stensättningar. Gravarna ligger närmast på krönet av en svag sydvästsluttning i gles skogsmark bestående av huvudsakligen gran och tall.

A1, vilken är den större av de två tidigare kända anläggningarna, utgörs av en rund stensättning, cirka tolv meter i diameter och 0,5 meter hög. Stensättningen har en välvd profil och består av lätt övertorvade, 0,2-0,7 meter stora, stenar. Packningen i den södra delen är något urplockad, något som troligen har att göra med urgrävningen av sluttningen för Efraimsbergsvägens räkning.

A2 ligger cirka sju meter nordväst om A1. Vid undersökningstillfället var graven helt övertorvad och dess flacka profil gjorde den svår att se. Enligt Fornminnesregistret skall stensättningen ha en 0,2 meter djup nedgrävning i mitten och utifrån denna kunde dock graven lokaliseras. Stensättningens status och storlek ansågs vara svår att bedöma, varför stensättningen i södra kanten rensades fram för att lättare kunna avgöra detta. Vid rensning framkom en stensättning med 0,1-0,3 meter stora stenar, vilken i kanten var rundad till formen. Utifrån stensättningens form uppskattades anläggningens diameter till cirka sex meter. Den registrerade försänkningen i mitten var omkring en meter i diameter och hela stensättningen hade en svagt välvd profil, 0,2 meter hög (fig. 12).

Söder om Efraimsbergsvägen påträffades tio stycken, tidigare okända, lämningar. A3 påträffades i schakt 4 och framträdde som en väl avgränsad stensättning, stenlagd i minst två skikt, med 0,05-0,2 meter stora stenar. Packningen avgränsades i väst av ett större stenblock, 0,6x1 meter stort. Även centralt påträffades två större stenblock, 0,4x0,7 respektive 0,7x1 meter stora. Anläggningen hade en något oregelbundet oval form i öst-västlig riktning och var väl

Fig. 12. Anläggning 2 delvis avtorvad. Foto: Göran Werthwein

Fig. 13. Anläggning 3 efter avtorvning. Foto: Göran Werthwein

Fig. 14. Anläggning 6 efter avtorvning. Foto: Göran Werthwein

avgränsad mot den omkringliggande stenfria mon. Anläggningen tolkades som en grav (fig 13 samt anl.planer bil. 9).

Arton meter sydväst om A3 var innan schaktning ett större stenblock synligt, 1x1,4 meter stort, beläget i en svag sydvästsluttning. Vid schaktning framkom nio rundade och skarpkantade stenar,

0,4-0,6 meter stora, vilka föreföll placerade runt det större blocket (schakt 6). Fyllningen mellan stenarna bestod av mörkbrun, till rödbrun, mo. Då marken omkring anläggningen var förhållandevis stenfri tolkas A5 som en möjlig mittblocksgrav (A5)..

I samma schakt som A5, mittblocksgraven, framkom i norr en stenpackning bestående av 0,2-0,3 meter stora stenar (A6, fig 14). Packningen sträckte sig över hela schaktets bredd på två meter, varför anläggningens storlek endast kan uppskattas. Anläggningens utbredning mot norr kunde inte heller bestämmas, då packningen med all sannolikhet fortsatte in under Efraimsbergsvägen. I anläggningens södra kant framkom sju stycken större stenar, 0,4-0,6 meter stora, vilka i storlek skilde sig från övriga stenar i packningen. Stenarna utgör troligen en del av en kantkedja. Sex meter norr om anläggningskanten påträffades en sotfläck, cirka 0,2 meter i diameter, vilken skulle kunna utgöra en rest av ett brandlager. Anläggningen var flack och helt osynlig ovan mark innan schaktning. Utifrån den södra packningskantens rundade form uppskattas anläggningens storlek till cirka tio meter i diameter. A6 tolkas som en grav.

A7 framkom vid schaktning (schakt 10), som en gles stenpackning cirka fem meter väst om A6. Packningen låg i en väst-sydvästsluttning och bestod av 0,2-0,3 meter stora stenar, med inslag av enstaka större stenar, cirka 0,6 meter stora. Anläggningen hade en oregelbundet rundad form utan synbar välvning och var väl avgränsad mot den förhållandevis stenfria ytan runt om. I anläggningens västra kant påträffades en skärvtenskonzentration (A7:1) (schakt- anläggnings- och rutplan, bil. 9) med sot och kol i fyllningen. Strax nedanför denna framkom, i den sydvästra kanten, ytterligare en konzentration med sot och kol, dock utan inslag av skärvig sten. A7 tolkas preliminärt som en grav, med en del av brandlagret synligt i den sydvästra kanten. Skärvtenskonzentrationen, A7:1, tolkas som en separat anläggning av äldre eller senare datum än graven. Det bör tilläggas att det vid schaktning direkt norr om anläggningen, på cirka 0,2 meters djup, påträffades recenta lämningar i form av skruvar och muttrar. Anläggningens läge i en relativt brant sluttning samt de tecken på störningar i senare tid som de recenta fynden utgör, skulle tillsammans kunna förklara gravens, kanske skadade, oregelbundna form.

Ytterligare en anläggning söder om Efraimsbergsvägen, A9, tolkas som en grav (schakt 13) (schakt- anläggnings- och rutplan, bil. 9). Vid schaktning runt ett större stenblock, 0,4x0,45 meter i diameter, framkom ett antal jämnstora stenar som i öst bildade en kantkedja (fig ?). Anläggningen tolkas med den större stenen i mitten, liksom A5, som en mittblocksgrav. Tolkningen är dock något osäker.

Utöver de ovan beskrivna gravarna framkom två anläggningar som preliminärt tolkas som stolphål, A4 (schakt 6) och A8 (schakt 13) (fig ?). A4 bestod av en rundad mörkfärgning med fyllning av mörkgrå mo, 0,3x0,4 meter i diameter, väl avgränsad mot den omgivande rödbruna mon. I mörkfärgningen var fem skarpkantade stenar, 0,1-0,15 meter stora, synliga.

A8 utgjordes av tolv i ytan synliga stenar. Stenstorleken varierade mellan 0,15-0,25 meter och anläggningens form var rundad. Fyllningen mellan stenarna bestod av grå moig morän och anläggningen var väl avgränsad mot den omgivande stenfria ytan. Någon tydlig mörkfärgning kunde inte påvisas.

En provruta, R112, grävdes på den yta som utifrån topografin ansågs vara den lämpligaste boplatsytan. Rutan grävdes i 0,1 meter djupa stick men halvvägs ned i stick tre kunde endast steril mo konstateras.

Hålvägarna

Vid undersökningstillfället påträffades söder om gravarna två svagt svängda, parallellt gående, hålvägar i närmast öst-västlig sträckning, varav den södra av dem delade sig i den västra änden (schakt- anläggnings- och rutplan, bil. 9). Med all sannolikhet har vägarna fortsatt västerut, men schaktats bort i samband med det anslutande sand- och grusupplaget. Den östra hålvägen var 42 meter lång och den västra 48 meter lång. Som bredast mätte vägarna cirka 1,2 meter och som djupast 0,15 meter. Båda hålvägarna hade plan botten, vilket tyder på att de använts för hjuldriven trafik (Werthwein 2001:46, och där anförd litteratur).

Diskussion och Tolkning

RAÄ 70 utgjordes enligt Fornminnesregistret av två stensättningar preliminärt daterade till äldre järnålder. Efter avslutad undersökning har fornlämningen kommit att växa till ett gravfält bestående av sju möjliga gravar med en fortsatt preliminär datering till äldre järnålder.

De två sedan tidigare registrerade gravarna A1 och A2 utgör sannolikt den norra begränsningen av gravfältet, vilket har sin fortsatta sträckning längs sluttningen ned mot sydväst. Gravfältet kan förväntas vara skadat dels av Efraimsbergsvägen, vilken har gravar på båda sidor om sig, och dels av det sand- och grusupplag som upprättats väst och sydväst om fornlämningen. Den stora flacka stensättningen A6 föreföll dock fortsätta under vägen, vilket kan betyda att ytterligare anläggningar kan komma att påträffas under vägbeläggningen.

Gravfältets yttre begränsning får anses vara fastställd genom ett antal fyndtomma schakt (schakt-

anläggnings- och rutplan, bil. 9). Antalet anläggningar inom detta område kan dock förväntas stiga vid en eventuell slutundersökning.

Några säkra indikationer på att området nyttjats som boplats uteblev. De två stolphålen och härden (A4, A8 och A7:1), anses inte som tillräckligt underlag för att argumentera för en boplats. Varken kultur-lager eller förhistoriska fynd påträffades i något av de många schakt som grävdes på ytan. Uppmärksammas bör dock i detta sammanhang närheten till de nyfunna boplatsslämningar som gjordes vid undersökningen av

Objekt F (se rapport i denna volym). Dessa fynd saknar datering men det kan inte hållas för otänkbart att denna boplats är samtida med gravfältet RAÄ 70.

Hålvägarna har endast inmätts och något försök att datera dem har inte gjorts. Då dess fortsatta sträckning åt väst inte är känd är det svårt att spekulera i orsaken till deras uppkomst. Möjligen kan de ha ett samband med torpet (Objekt F) eller med väderkvarnen norr om området.

Objekt F, torplämning, hålvägar samt kvarnlämning

Täby socken och Täby kommun, Uppland

Göran Werthwein och Richard Grönwall
Stockholms läns museum

Sammanfattning

Stockholms läns museum har på uppdrag av Vägverket utfört en förundersökning vid Efraimsvägen, Täby socken och kommun, Uppland. Anledningen var planerna på byggandet av Norrortsleden, en trafikled som var tänkt att skapa en tvärförbindelse mellan E4 och Norrtäljevägen.

Undersökningsområdet är beläget på en mot öst sluttande moränrygg. I öster finns åkermark. I anslutning till undersökningsområdet ligger RAÄ 414 och RAÄ 70, vilka utgörs av en respektive två stensättningar. Områdets närmiljö har i modern tid använts som avstjälpningsplats för olika sorters avfall. Även viss täcktverksamhet har förekommit i området.

Undersökningsobjektet, Objekt F, utgörs av en torplämning och tre stycken hålvägar. Syftet med undersökningen var att endast avgränsa torplämningen mot exploateringsområdet i norr, samt att med totalstation kartera hålvägarna. Förundersökningen vid objekt F kan därför inte ligga till grund för ett borttagande av densamma.

Ett antal schakt grävdes därför kring torpet varvid det kunde konstateras att torpets utsträckning mot exploateringsytan i norr följde den intilliggande Efraimsvägen. I väst avgränsades torpets utsträckning med all sannolikhet av ett i terrängen naturligt höjdparti med berg i dagen. Endast ett fåtal anläggningar kunde knytas till den period då torpet var bebott.

En kort beskrivning av torpets historia har presenterats där bebyggelselämningen inte bedömts vara äldre än cirka 1750. Den längre hålvägen, som startar vid objekt F och fortsätter mot norr kan vara den väg som återfinns på en sockenkarta från 1851. Den leder då till torpet *Smedjan*, i den norra änden av skogspartiet.

Vid schaktning intill objekt F påträffades ett kulturlager samt två stolphål och vid grävning av provrutor i lagret påträffades förhistorisk keramik samt ett bränt ben. Då dessa boplotsindikationer inte har något samband med torplämningen, beslöts i samråd med Länsstyrelsen, att dessa skulle bli föremål för en kompletterande förundersökning vid ett senare tillfälle. Denna förundersökning kommer att genomföras under senhösten 2002.

På ett impediment utanför undersökningsområdet påträffades förhistorisk keramik och rikligt med skärvig sten i en rotvälta (objekt X). Fynden var mer eller mindre direkt belägna på berghäll. Mängden skärvsten och förekomsten av keramik föranledde oss att tolka dessa som rester efter en förhistorisk härd.

En arkeologisk utredning har tidigare gjorts i åkermarken mellan objekt F – X och inga *säkra* indikationer på fornlämning påträffades vid detta tillfälle (Andersson 2001). I ljuset av vad som nu framkommit har dock en bedömning gjorts att det grusiga lagret i åkermarken möjligen kan representera ett sönderplöjt kulturlager vilket binder samman objekten.

Ungefär 120 meter nordväst om torpet finns idag en kvarngrund. Även detta objekt var föremål för undersökning. Lämningen bedömdes vara kulturhistoriskt intressant varför kart- och arkivstudier utfördes. Utifrån litteraturen framgår att kvarnen uppfördes under 1840-talet, även om den inte finns markerad på sockenkartan från 1851. En beskrivning av området har gjorts och kvarnens historia berörts. Efter det att den sista mjölnaren dog kring 1920-talet fanns inte längre något behov eller intresse av att fortsätta kvarndriften varför man lät den förfalla. Under 1930-talet revs den.

Bakgrund

Norrortsleden var planerad att byggas i öst-västlig riktning strax norr om det impediment på vilket objekt F och kvarnlämningen var belägna. Efraimsbergsvägen planerades att delvis läggas om vid anslutningen till Bergtorpsvägen. Vid objekt F skulle även en mindre väg komma att gå, delvis i samma sträckning som Efraimsbergsvägen, för att vid torplämningen ta av mot norr och även beröra kvarnlämningen. Det ingrepp i miljön som skulle bli konsekvensen av den planerade vägsträckningen föranledde föreliggande förundersökning.

Topografi och fornlämningsmiljö

Området är beläget i en dalgång, i det för norra Mälardalen karaktäristiska flacka sprickdalslandskapet, med mindre impediment och höjdryggar av morän vilka skjuter upp ur den omgivande postglaciala leran (SGU 1964 ser. Ae, nr 1). Dalgången sträcker sig vidare västerut, medan den cirka 300 meter österut övergår i ett berg- och skogslandskap.

Objekt F ligger på den östra sidan av en nord-sydligt orienterad moränrygg, cirka 25 meter över havet. Området är till stora delar bevuxet med tall- och granskog, med inslag av lövskog och lägre buskar. Direkt väst om torpgrunden möter berg i dagen, medan det i öst ansluter till idag brukad åkermark. Genom undersökningsområdet löper Efraimsbergsvägen i öst-västlig riktning, en mindre grusväg för biltrafik som från den i väst belägna Bergtorpsvägen fortsätter mot Gribbylund. Cirka 100 meter öst om torplämningen korsar vägen Roslagsbanan, vilken parallellt med Bergtorpsvägen skär tvärs genom landskapet i nord-sydlig riktning.

Norr om torpgrunden löper en hålväg i nord-sydlig riktning, vilken troligen används än i dag, och på moränryggens norra del återfinns ytterligare två kortare hålvägar (schaktplan bil. 10).

På krönet av impedimentet, nordväst om Objekt F, ligger en kvarnlämning från 1800-talet. Allt som återstår av byggnaden i dag är lämningarna efter kvarnens syllstenar.

På samma moränrygg ligger även de inom projektet berörda fornlämningarna RAÄ 70 och RAÄ 414, vilka utgörs av stensättningar, ett antal stensträngar (RAÄ 413) och andra agrara lämningar. Den berörda kvarnlämningen är belägen ca 115 meter NV om torpgrunden (objekt F), på höjdpartiets högsta punkt, cirka 23 meter över havet.

Inom undersökningsområdet finns flera ytor som påverkats av aktiviteter i modern tid. Direkt öst om torplämningen har marken på båda sidor om Efraimsbergsvägen använts som avstjälningsplats

för olika sorters avfall (Wellenius 2002, muntl.). På den södra sidan av vägen, öst om torpgrunden, förefaller ytan vid något tillfälle ha planats av alternativt fyllts ut. Vid tidpunkten för undersökningen förekom dock inget ovan mark synligt avfall. På den norra sidan av Efraimsbergsvägen ligger ett stenbrott/grustag, cirka tio meter långt och två till tre meter brett, löpandes längs den intilliggande åkern. Likaså finns spår efter liknande aktiviteter söder om torplämningen. Möjligen har detta sitt ursprung i anläggandet av järnvägen.

På impedimentet omedelbart öster om Roslagsbanan, i närheten av objekt F, finns ett flertal skyttevärn från 1900-talet. Detta kallas för Karbybatteriet (Åström & Tordmar 2002:65).

Målsättning och metod

Syftet med förundersökningen av objekt F var att med hjälp av sökschaktning avgränsa torpområdet mot exploateringsytan. Torpets syllstenar var synliga ovan mark men i övrigt var tomtens utbredning okänd. Det fanns även en möjlighet att äldre bebyggelseämningar skulle kunna påträffas. Mot bakgrund av detta grävdes ett antal sökschakt från torplämningen och utåt mot exploateringsområdet för att fastställa utbredningen. Vid schaktningen användes en grävmaskin försedd med planskopa. Ytskiktet skrapades bort i tunna skikt ned till kulturlager- eller anläggningsnivå eller till en nivå som bedömdes vara opåverkad av människa.

Påträffade anläggningar framrensades för hand och dokumenterades. Inga anläggningar grävdes.

Ett antal provrutor, 1x1 meter stora, grävdes för hand i stick om 0,1 meter. Provrutorna grävdes i syfte att fastställa karaktären hos ett påträffat kulturlager.

Fornlämningen ansågs vara avgränsad när två eller fler schakt inom eller mot exploateringsområdet saknade lämningar. Torplämningen, schakt, anläggningar, rutor samt större ytor med berg i dagen inmättes med totalstation. Samtliga schakt, anläggningar och rutor dokumenterades på ritfilm eller på för ändamålet avsedda formulär. Översiktsbilder togs före, under och efter schaktning och alla anläggningar fotograferades.

Majoriteten av de påträffade fynden tillvaratogs ej men förekomst noterades. Samtliga fynd redovisas dock knutna till den kontext de påträffades i (anläggningsfynd i anläggningsbilagan, rutfynd i rutbilagan o.s.v.). De fynd som dock togs tillvara redovisas i fyndbilagan.

Samtliga schakt lades igen efter avslutad undersökning.

Det bedömdes inte som nödvändigt att schakta kring kvarnlämningen. Istället har den studerats utifrån ett etnografiskt perspektiv, genom kart- och arkivstudier. Den bedöms som kulturhistoriskt intressant då den bl.a. har traditioner knutna till sig.

Inte heller i eller kring hålvägarna har några sökschakt grävts. Dessa har dokumenterats i text och bild samt mätts in med totalstation.

Kvarngrunden, torpet och hålvägarna skrivs ihop i denna rapport då ett rumsligt, kronologiskt och socialt samband finns dem emellan.

Resultat

Totalt grävdes sju schakt kring objekt F, varav fyra var belägna söder om, och tre norr om, Efraimsbergsvägen (schaktplan bil. 10). I samtliga schakt (schakt 1-4) söder om vägen, alltså på samma sida som torpgrunden, påträffades anläggningar och kulturlager. Norr om vägen påträffades endast enstaka fynd av recent karaktär (buteljglas).

Tre provrutor grävdes i ett kulturlager söder om Efraimsbergsvägen. Totalt påträffades sju anläggningar fördelade på fyra schakt. Kategorierna var två stolphål, en mindre mur, tre mörkfärgningar samt ett glest skärvestensflak (schakt- anläggnings- och rutplan bil. 10).

De fyndkategorier som påträffades var planglas, buteljglas, kritpipa, porslin, brända och obrända ben, spik, järntång, taktegel, bränd lera, glaserade rödgods-skärvor (BII:4-gods) samt förhistorisk keramik (A-gods).

På ett intilliggande impediment, ca 150 meter ONO om torpgrunden (objekt F), påträffades under tiden för undersökningen förhistorisk keramik och skärvig sten i en rotvälta (schaktplan bil. 10). Inga förhistoriska lämningar var tidigare kända på denna plats. Fortlöpande i texten kommer denna plats att kallas för **objekt X**.

Schakten

Schakt 1 grävdes direkt nedanför och nordost om torpgrunden. Vid schaktning kunde ett 0,25 meter djupt myllager konstateras, vilket följdes av mörkbrun mo. I myllagret framkom rikligt med recent material, såsom järnspikar, en tång, taktegel, fönsterglas m.m. Inga av dessa fynd kunde dateras till äldre än 1800-tal. Under myllagret, ned till cirka 0,35 meter, framkom enstaka fragment av tegel. Därunder vidtog i schaktets centrala del ett kulturlager samt två stolphål (A1 och A2). I schaktets södra del framkom, direkt under grässvålen, en 3,5 meter lång stenrad (A3).

Schakt 2 bestod ytligt av fin morän som övergick till grövre morän. Även här påträffades recent material såsom porslin och Höganäskeramik. Dessa fynd daterades preliminärt till som äldst 1800-tal. På 0,3 meters djup påträffades två anläggningar i form av mörkfärgningar (A4 och A5) varpå vidare schaktning avbröts.

Det översta matjordslagret i **schakt 3** sträckte sig 0,25 meter ned, varefter moig morän, ställvis sandig morän, vidtog. I det övre lagret framkom rikligt med recent material i form av tegel, porslin, en del av en kritpipa, glas och obränt ben. Fynden bedömdes inte vara äldre än 1800-tal. Även skärvig sten påträffades i schaktet. På 0,3 meters djup framkom en mörkfärgning (A6).

Schakt 4 lades väster om torpgrunden, på ett höjddparti i terrängen. Direkt under grässvålen, vilken innehöll fragment av tegel och planglas, framkom ett glest skärvestensflak (A7) och enstaka kolstänk. Fynden dateras inte äldre än 1800-tal.

Schakt 5 grävdes norr om Efraimsbergsvägen. Under myllan påträffades grusig morän. Inga anläggningar eller fynd kunde iakttas.

Schakt 6 var det nordligaste belägna och innehöll moig morän. I den norra delen påträffades urberget. Endast en trasig glasflaska från 1900-talet hittades.

Schakt 7 grävdes omedelbart norr om Efraimsbergsvägen. Området verkade ha blivit avplanat i sen tid. Direkt under gräset kunde rikliga mängder med tegelflis ses, vilket tolkades vara påfört. Kolfläckar fanns i botten av schaktet samt urberg i den östra delen.

Anläggningar och fynd

På 0,35 meters djup i schakt 1 framkom två anläggningar och ett tillhörande kulturlager. Anläggningarna, **A1** och **A2**, bestod av mörkfärgningar med kulturpåverkad brun mo. Vardera anläggning hade sex synliga skoningsstenar i ytan. Båda anläggningarna mätte cirka 0,4 meter i diameter, var runda till formen, och tolkades som stolphål (fig ?). I schaktets södra del framkom, direkt under grässvålen, en 3,5 meter lång stenrad bestående av tretton stycken stenar i storleken 0,2-0,4 meter i diameter (**A3**). Stenraden löpte i nordöstlig-sydvästlig riktning och hör med all sannolikhet ihop med torplämningen.

I schakt 2, på 0,3 meters djup, påträffades två anläggningar i form av mörkfärgningar med sotig fyllning och enstaka förekomst av bränd lera (**A4** och **A5**). I A5 förekom, utöver bränd lera, även fragment av tegel. Om tegelfragmenten tillhörde anläggningen eller om de är att se som en infiltration från det övre lagret är ovisst.

A6 framkom på 0,3 meters djup i schakt 3 och utgjordes av en mörkfärgning, cirka 0,7x0,6 meter i diameter. Fyllningen bestod av grå mo med enstaka stenar, 0,05-0,1 meter stora. Anläggningen var väl avgränsad mot den omkringliggande sandiga moränen.

Direkt under grässvålen i schakt 4 påträffades ett lager med kulturpåverkad morän med rikliga mängder av skärvig- och skörbränd sten, samt fläckar av sot och kol. Utifrån den rikliga förekomsten av eldpåverkad sten tolkades anläggningen vara ett glest skärvstensflak (A7).

Torpgrunden

Torpet tillhörde från början Karby gård och var ursprungligen ett dagsverkstorp. På en karta från 1748 hette torpet *Långbacken* men i och med att torpet senare kom att bli bostad för mjölnaren till den närliggande, vid mitten av 1800-talet uppförda, väderkvarnen, kallades torpet omväxlande även för *Kvarntorpet* (Vingedal 1976:24f, Jarneberg 1982:83). På en historisk karta från 1702 finns inget boställe markerat på platsen vilket möjligen indikerar att torpet inte är äldre än 1700-talets mitt.

Då den siste mjölnaren gick bort 1920, och kvarnen revs omkring tio år senare, kom torpet att uthyras som fritidsstuga (Vingedal 1976:44). I en skrift författad omkring 1930 av den dåvarande ägaren till Karby, D. F. Lundgren, beskrivs torpet som en reveterad träbyggnad med tegeltak och tillhörande uthus (a.a.:39). På bevarade fotografier kan man se att huset haft en vindsvåning och vid en inventering av kommunens fastigheter, utförd 1984, omnämns väggarna vara strukna med gulvit puts (Täby kommun 1984). Huset beskrivs vid inventeringstillfället vara i mycket dåligt skick och samma år inlämnas en ansökan om rivning (Täby Fastighets AB 1984). Torpet revs året därpå (Wellenius 2002, muntl.).

Kvar finns idag lämningar efter torpgrunden, liksom en uppbyggd terrass direkt norr om densamma, vilka var väl synliga ovan mark vid det nu aktuella undersökningstillfället. Grunden hade rektangulär form, 8,4x5,3 meter stor, med långsidan vänd mot öst och var belägen på en svag östsluttning utan synliga syllstenar i väst. Grunden bestod av 0,5-0,8x0,5 meter stora, skarpkantade syllstenar liggandes i rad i nord-sydlig riktning. Vissa av stenarna bar spår efter borrhål.

Intill torpgrundens nordvästra hörn påträffades en cementerad källarnedgång och sju meter nordväst om samma hörn iaktogs en rundad försänkning, 1,5 meter i diameter och 0,2 meter djup.

Tio meter sydväst om torpgrunden låg en troligen urgrävd yta, med vallar runt om, som skulle kunna

vara spåren efter en jordkällare. Intill grundens södra sida fanns flera stenansamlingar, vilka troligen bestod av röjningssten.

Omkring trettio meter vidare söderut, från torpgrunden sett, påträffades större ytor med jord-/stenhögar, och gropar vilket möjligen är lämningar efter täcktverksamhet.

Terrassen norr om torpgrunden löper i nord-sydlig riktning, i något avvikande linje, utifrån grundens östra långsida och är uppbyggd av kallmurade, rundade stenar.

Öster om torpgrunden och terrassen öppnar sig en plan gräsyta, vilket troligen varit torpets gårdsplan. På äldre fotografier kan man se att en mindre byggnad legat i direkt anslutning till bostadshuset, i sydväst (Vingedal 1976:78).

Kulturlagret och provrutorna

Tre provrutor grävdes i stick om 0,1 meter i syfte att försöka fastställa kulturlagrets ålder och karaktär (R113, R114, R115). Samtliga rutor grävdes i schakt 1 med stolphål A1-2 (se plan bil. 10). R113 bestod i det första sticket av brun, kulturpåverkad mo. I ytan påträffades en skärvig sten. I stick 2 övergick fyllningen till ljusbrun, kulturpåverkad mo. I rutans nordvästra hörn påträffades även ett antal större stenar, 0,2-0,4 meter stora, vilka tolkades ingå i någon form av konstruktion. Beslut togs därför om att gräva ytterligare två rutor, öst om ruta 113, för att finna anläggningens fortsatta utbredning. Halvvägs ned i stick 1 i R114 påträffades, i rutans södra del, en koncentration av kraftigt spjälkad förhistorisk keramik samt ett fragment av bränt ben. Benet var osteologiskt obestämbar. Keramikkoncentrationen fortsatte i R115, där även ytterligare en koncentration med keramik kunde konstateras centralt i rutan. Ansamlingen av större stenar löpte tvärs över de tre rutorna och skall sannolikt ses som en del av en konstruktion. Stenarna föreföll ligga i rad i nord-sydlig riktning och fortsatte vidare mot syd, under schaktkanten.

Kulturlagret kunde utifrån keramiken dateras till förhistorisk tid. Då målsättningen med förundersökningen var att avgränsa Objekt F, torplämningen, mot exploateringsområdet, föll dessa nya fynd utanför undersökningens syfte. Det beslutades därför, i samråd med Länsstyrelsen, att en separat undersökning skulle behöva genomföras för att ta reda på de förhistoriska lämningarnas karaktär och omfattning. Fortsatt utgrävning av kulturlagret avbröts således, varför utbredning och tjocklek på lagret ej är känd. Redan framrensad keramik tillvaratogs.

Hålvägarna

Tre stycken hålvägar norr om torplämningen mättes in med totalstation, hålväg 1, 2 och 3 (schaktplan, bil. 10). De låg alla utmed moränryggens östra sida. Vegetationen utgjordes av blandskog och sly.

Hålväg 1 är cirka 175 meter lång och 2 meter bred på sina bredaste ställen. Som djupast mäter vägen mellan 0,1-0,2 meter. Mot norr smalnar den av och kan bitvis bättre beskrivas som en gångstig. Vägens norra ände mynnar ut i en stenröjd yta i skogen, troligen äldre åkermark. Den breda och plana profilen, framför allt i den södra delen, antyder att vägen tidigare använts för hjuldrivna fordon (Werthwein 2001:46, och där anförd litteratur).

Nordöst om hålväg 1:s norra ände löper **hålväg 2** i nordväst-sydost riktning, ned mot idag brukad åkermark. Denna hålvägs profil skiljer sig från den förra genom att den i botten har ett smalare skålat tvärsnitt, något som indikerar att den fungerat som gång- och ridväg (a.a.). Hålvägen är ca 23 meter lång, 1,5-2 meter bred och 0,2 meter som djupast.

Den nordligaste av hålvägarna, **hålväg 3**, påminner till sitt utseende om hålväg 1, med samma breda plana profil och riktning. Hålvägen är ca 23 meter lång, 2 meter bred och mellan 0,1-0,3 meter djup.

Kvarnlämningen

Ungefär 120 meter nordväst om torpet på objekt F och cirka 60 meter norr om RAÄ 70 ligger grundstenarna efter den nu rivna Karby kvarn. Stenarna är lagda i en cirkel, 7,6x6,6 meter i diameter, med en rektangulär stenkonstruktion i mitten bestående av 6-7 större stenar. Stenarnas storlek varierar mellan 0,4-1,2 meter i diameter.

Kvarnen uppfördes under 1840-talet och revs någon gång under 1930-talet. Innan kvarnen anlades på platsen skall det ha legat en skvaltkvarn vid ån som rinner från Myrängen genom Vissinge och Karby ägor (Vingedal 1976:24, Jarneberg 1982:83). År 1851, då väderkvarnen borde ha stått färdig i tiotalet år, upprättades en sockenkarta över Täby, men på denna karta finns ingen kvarn inritad där stengrunden idag ligger. Däremot återfinns en kvarnsymbol strax nordväst om Karby gård. På denna plats, som i folkmun kallas "Offerlunden", finns nu en terrassliknande lämning i anslutning till det vikingatida gravfältet RAÄ 48. Möjligen kan här ha stått en föregångare till kvarnen vid Efraimsvägen (Vingedal 1976:24).

Den nu aktuella kvarnen norr om Efraimsvägen värderades i mitten av 1800-talet till 6 000 riksdaler vilket får anses vara en ansevärd summa med den tidens mått (Vingedal 1976:24).

Om kvarnens siste mjölnare, Blomquist, finns en berättelse bevarad. Det sägs att han en dag år 1920 slog vad om att han kunde följa med en av kvarnvingarna runt ett helt varv. Under färden tappade han dock taget och föll till marken. I sviterna av fallet insjuknade han i lunginflammation och avled fjorton dagar senare (Vingedal 1976:24). Utifrån litteraturen verkar det som om att intresse saknades för att fortsätta driften av kvarnen efter att Blomquist dött. Det finns att läsa: "*Under mina strövtåg på 1920-talet, då jag utforskade socknens fauna och flora och samtidigt sökte leta rätt på ännu existerande kulturminnesmärken, rastade jag stundom i det trevna rucklet. Utsikten från kvarnen var på den tiden värd att titta på*" (Vingedal 1976:24). Att Vingedal beskrev kvarnen som ett ruckel redan under 1920-talet visar att man lät det förfalla tämligen snart efter Blomquist död.

Gamla fotografier av kvarnen visar att den omgetts av ett mer öppet landskap, ett landskap som idag vuxit igen med gles tall- och granskog. Själva platsen för kvarnen är dock fortfarande öppen mark. Det finns även spår kvar efter den väg som ledde upp till kvarnen från sydost. Den har idag mer utseendet av en stig, men är fortfarande fullt synlig. I dess östra ände ansluter den till hålväg 1 som från Efraimsvägen fortsätter bort i riktning mot Karby i norr.

Kvar på platsen för kvarnen finns idag, som redan nämnts, endast grundstenarna, men på den öppna ytan runt kvarngrunden kan man även se flera stenansamlingar vilka troligen har att göra med att man rensat ytan kring kvarnen då den var i bruk. Ett stycke av en plåthuv, som troligen suttit högst uppe på kvarnhusets tak fanns, åtminstone på 1970-talet, i Täby hembygdsförenings ägo (a.a.).

En grop, 6,1x4,7 meter stor och 1,8 meter djup, påträffades vid en ytinventering och var belägen cirka 40 meter NV om kvarngrunden (se schaktplan bil. 10). Gropen är av liknande karaktär som den vid Hagbytippen förundersökta fångstgropen RAÄ 347:3 (se rapport i denna volym). En cirka en meter bred vall var delvis synlig runt gropen och enstaka stenar observerades i gropens väggar. Anläggningen mättes in med totalstation men berördes i övrigt inte av förundersökningen, då detta inte var dess syfte. Om gropen hör till samma tid som då kvarnverksamheten var i full gång är därför i dagsläget omöjligt att veta.

Kvarnens mjölnare bodde i det torp (objekt F) som nu var föremål för förundersökning (se *Torpgrunden* ovan). Stugan revs 1985 och hade då tillåtits förfalla under en längre tid (Wellenius 2002 muntl., Täby kommun 1984).

Objekt X

Utanför exploateringsområdet påträffades ytterligare en, tidigare okänd, förhistorisk lämning. I en rotvälta på ett intilliggande impediment, nordöst om Objekt F, påträffades förhistorisk keramik och skärvig sten (se schaktplan bil. 10). Fynden påträffades i ett tunt humuslager liggandes mer eller mindre direkt på berget. Anläggningen tolkas som en härd.

Diskussion och tolkning

De idag synliga lämningarna efter torpet utgörs av en rektangulär husgrund samt en intilliggande uppbyggd terrass. Den kallmurade norra terrassen ger ett mer ålderdomligt intryck än den södra husgrunden. Torpgrunden utgör platsens sista skede och man kan eventuellt misstänka att området hyser äldre bebyggelse-lämningar. Första gången platsen finns markerad på en karta är år 1748 och detta gör det möjligt att just den ovan nämnda terrassen är en äldre bebyggelsefas. Då med tanke på att karaktären på den uppbyggda terrassen skiljer sig från husgrunden och att terrassen går i en något avvikande linje ut från husgrunden.

Vid schaktningen kring torpet framkom anläggningar i fyra av sju schakt. Alla dessa var belägna på den södra sidan av Efraimsbergsvägen. Av de anläggningar som framkom i schakt 1 kan endast A3 sättas i samband med torplämningen. Övriga anläggningar i schaktet bedöms tillhöra en betydligt äldre bebyggelsefas utan relation till torplämningen. De två stenskodda stolphålen, tillsammans med stenkoncentrationen i provruta 113-115, medger tolkningen att det kan röra sig om ett förhistoriskt hus.

De anläggningar som påträffades i schakt 2 och 3 (A4, A5 och A6) kan möjligen vara avfallsgropar grävda i sen tid. De rikliga förekomsterna av recent material som framkom i fyllningen, framför allt i schakt 3, talar för att jordmassor vid någon tidpunkt blivit påförda den ursprungliga markytan. I vilket syfte detta gjorts är inte känt, men det kan möjligen ha att göra med rivningen av torpet. Då anläggningarna påträffades under dessa massor, kan det dock inte uteslutas att anläggningarna är av äldre datum än torpet.

Då schakt 5, 6 och 7 inte innehöll några anläggningar anses torplämningens norra gräns mot exploateringsområdet vara känd. Tomten har haft sin norra gräns ungefär längs den nutida Efraimsbergsvägen. Dess västra gräns är något mer svårbestämd. Det glesa skärvastensflaket (A7) som påträffades i schakt 4 är en typ av lämning som vanligen dateras till förhistorisk tid. Möjligen kan denna anläggning höra samman med de förhistoriska boplatslämningar som påträffades i schakt 1. Det bör noteras

att höjdpartiet med berg i dagen som skärvastensflaket (A7) är beläget på, utgör en naturlig gräns i terrängen och att detta med all sannolikhet är att betrakta som torplämningens västra gräns.

Vad beträffar hålvägarna kan det konstateras att sträckningen på den längsta av dem gör det rimligt att sätta den i samband med torpet, då den i sitt nuvarande utseende mynnar ut i riktning mot dess tomt. På en sockenkarta från 1851 kan en väg ses vilken börjar vid torpstugan och fortsätter vidare mot norr till torpet smedjan. Denna väg har i stora drag samma sträckning som hålväg 1. Vägen kan dock ha haft en funktion även innan torpet anlades, och möjligen kan den ha fortsatt förbi torpet mot söder. Området på den södra sidan av torplämningen har dock utsatts för täcktverksamhet i senare tid, varför denna del i så fall är bortgrävd. Vägen används troligen än idag som promenadstig.

I anslutning till hålväg 1 har UV mitt, i samband med förundersökningarna inför Norrortsleden, undersökt en stensträng och andra agrara lämningar. På denna plats har möjliga boplatssindikatorer påträffats vilket föranlett länsstyrelsen att besluta om kompletterande förundersökningar på samma sätt som för indikationerna vid objekt F (Strucke 2002, muntligt).

Hålväg 2, som sluttar ned mot åkermark, kan utgöra en rest av en gång- och ridväg som fortsatt ut i den nuvarande åkermarken. Den kan även vara resultatet av en tidigare fägata.

Den nordligast belägna hålvägen, hålväg 3, liknar mycket hålväg 1 vad beträffar utseende och riktning. Möjligen skall denna ses som en fortsättning på den förra.

Åkermarken omedelbart öster om torpet mellan objekt F och objekt X har tidigare varit föremål för en utredning. Vid detta tillfälle bedömdes inget av antikvariskt intresse finnas men en notering har gjorts om att markslaget omedelbart öster om objekt F ändrades från att vara lera till lera med inslag av småsten (Andersson 2001:6). Detta lager var dessutom svagt mörkfärgat och innehöll enstaka skarpkantad sten, möjligen skärvig. Dessa indikationer bedömdes dock vara alldeles för svaga då både anläggningar och fynd saknades (Andersson 2002 muntligt). I skenet av boplatssindikatorerna kring objekt F och den förhistoriska härden på objekt X kan man spekulera i möjligheten av att det grusiga lagret i åkermarken representerar ett sönderplöjt kulturlager.

RAÄ 57, gravfält och husgrundsterrass

Täby socken och Täby kommun, Uppland

Göran Werthwein och Richard Grönwall
Stockholms läns museum

Sammanfattning

Stockholms läns museum har på uppdrag av Vägverket utfört en förundersökning av RAÄ 57, Täby socken och kommun, Uppland. Anledningen var planerna på byggandet av Norrortsleden, en trafikled som bland annat skall avlasta den idag hårt trafikerade Frestavägen.

RAÄ 57 beskrevs i Fornminnesregistret som ett gravfält bestående av tio stensättningar, samt en husgrundsterrass direkt norr om gravarna. Hela komplexet låg i en västsluttning mellan 18 och 23 meter över havet och daterades preliminärt till bronsålder – förromersk järnålder. De två största gravarna är röseliknande och cirka tio meter i diameter. I mitten finns spår efter troliga plundringsgropar. De övriga stensättningarna är flacka och inte helt lätta att se ovan mark.

Husgrundsterrassen sträcker ut sig längs sluttningen ungefär 21 meter över havet, och föreföll innan förundersökningen att ligga bredvid gravfältet. Vid den södra gaveln, liksom utmed den västra långsidan, syns sällstenarna tydligt. Terrassen är omkring 39 meter lång och 8 meter bred vilket, om terrassen utgjort grunden till ett enda hus, är att betrakta som relativt stort.

Förundersökningens övergripande syfte var att ta reda på fornlämningens omfattning och karaktär inför ett eventuellt borttagande. Det fanns inte bara anledning att förvänta sig att fler gravar skulle komma att påträffas, utan att även boplatzlämningar skulle kunna komma att påträffas i anslutning till husgrunden.

Under pågående undersökning tog Länsstyrelsen beslut om att begränsa den arkeologiska förundersökningen till att endast koncentreras kring exploateringsytan söder om husgrundsterrassen. Anledningen till detta var att det inte verkade finnas någon avgränsning mot norr inom rimligt avstånd från den planerade vägen. Detta har resulterat i att för-

undersökningen inte kan ligga till grund för ett eventuellt borttagande av fornlämningens norra del.

Ett stort antal sökschakt grävdes vilka gav både väntade och överraskande resultat. Gravfältet visade sig mycket riktigt innehålla fler gravar, men också fortsätta mot norr. Omsorgsfullt lagda stenpackningar framrensades direkt nedanför husterrassen och föreföll fortsätta även in under terrassen, något som kan tyda på att åtminstone delar av gravfältet är äldre än husgrunden.

Sammanlagt påträffades åtta nya anläggningar som tolkades vara gravar. Detta gör att gravfältet efter avslutad förundersökning består av arton möjliga gravar. Utifrån gravarnas utseende finns det anledning att vidga den preliminära dateringen av gravfältet något, till att omfatta perioderna bronsålder – äldre järnålder. Möjligen kan vissa delar av gravfältet även sträcka sig in i yngre järnålder. Antalet gravar kan förväntas stiga vid en eventuell slutundersökning.

Resultaten av undersökningen gjorde att gravfältets utbredning vidgades mot norr och söder. Mot väst förefaller gränsen, med ett undantag (A10), sammanfalla med gång- och ridvägen som passerar i nord-sydlig riktning vid sluttningens fot. Detta kan betyda att vägen var etablerad redan vid tiden för gravfältets anläggande. Mot öst avgränsades gravfältet av ett stråk med storblockig morän.

Övriga anläggningar utgjordes av två härdar, ett stolphål samt ett antal mörkfärgningar och oregelbundna stenansamlingar. Inget kulturlager påträffades, vare sig vid sökschaktning eller i någon av de provrutor som grävdes. De påträffade förekomsterna av skärvig och skörbränd sten samt de enstaka fragmenten av bränd lera gör dock, trots sin ringa mängd, att ett möjligt boplatstnyttjande av lokalen inte helt kan uteslutas.

Då det föll utanför förundersökningens syfte företogs ingen schaktning på redan kända anläggningar. Någon undersökning av husgrunden har därför inte gjorts, och dess karaktär är tillsvidare inte närmare känd. Varför man valt att anlägga ett hus ovanpå ett äldre gravfält kan vi således bara spekulera om. Fortsatta utgrävningar kommer förhoppningsvis att besvara en del av våra frågor. Terrassens storlek antyder dock att detta inte har varit någon vanlig byggnad och bristen på boplatsslämningar för övrigt antyder att huset kan ha haft en annan funktion än den som ett boningshus.

Bakgrund

Norrortsledens tänkta sträckning går genom den södra delen av RAÄ 57 (schaktplan, bil. 11). Från den i väst belägna flacka åkermarken skall vägen i sin fortsatta sträckning mot öst skära genom ett berg- och skogslandskap, vilket tar sin början i och med den sluttnings på vilken RAÄ 57 är belägen. Då vägen, som nämnts, skulle beröra fornlämningen och dennas utbredning inte var känd, beslutades om en arkeologisk förundersökning (Lst.dnr. 2021-01-37469).

Topografi och fornlämningsmiljö

RAÄ 57 ligger i en väst-sydvästlig moränslutning, mellan arton och tjugofem meter över havet, längs den östra kanten av en nord-sydligt löpande dalgång i det för Mälardalen karaktäristiska flacka sprickdalslandskapet. Dalgången breder ut sig vidare mot väst, medan den mot öst övergår i ett berg- och skogslandskap (SGU 1964 ser. Ae, nr 1).

Fornlämningen består enligt Fornminnesregistret av tio runda stensättningar samt en husgrundsterrass, ca 39x8 meter stor, belägen direkt norr om gravarna. Stensättningarnas storlek varierar från cirka fem till tio meter i diameter. De två största bär spår efter troliga plundringsgropar centralt i packningen. Flertalet av gravarna är flacka och svåra att urskilja i terrängen. Gravfältet var, utifrån sitt topografiska läge och gravtypen, inför undersökningen preliminärt daterat till bronsålder-förromersk järnålder.

Närområdet är att betrakta som rikt på fornlämningar, företrädesvis från järnålder. Intill husgrundsterrassens norra kant går i öst-västlig riktning en kraftledning och direkt norr om denna, på samma höjd som RAÄ 57, ligger RAÄ 53, en stensättningsliknande hög, åtta meter i diameter och 0,8 meter hög. Omkring femtio meter norr om denna ligger RAÄ 418, vilken utgörs av husgrundslämningar efter den gamla bebyggelsen på Lilla Karby. Bebyggelse lämningarna ligger inom det nuvarande Lilla Karbys tomträs. Direkt norr om denna

ligger, på cirka tjugo meter över havet, ytterligare ett gravfält, RAÄ 49, bestående av tretton runda, sex rektangulära samt en triangulär stensättning. Inga av dessa fornlämningar har varit föremål för arkeologiska undersökningar.

Tvärs genom den i väst anslutande åkern skär Roslagsbanan i nord-sydlig riktning och bortom denna skjuter en långsgående moränrygg upp ur den postglaciala leran. På denna ligger Objekt F, RAÄ 70, RAÄ 414, ett antal hålvägar samt en kvarnlämning från 1800-talet, alla föremål för förundersökningar inför Norrortsleden och beskrivna under respektive rubrik i denna volym.

Målsättning och metod

Det övergripande syftet med förundersökningen var att bestämma fornlämningens utbredning, omfattning och karaktär. Resultatet av förundersökningen skall ligga till grund för en eventuell slutundersökning.

Fornlämningsmiljön är att betrakta som komplex. Tidigare okända fornlämningstyper, som exempelvis boplatsslämningar, kunde förväntas framkomma och det ansågs därför nödvändigt med en relativt omfattande sökschaktning. Det fanns också anledning att förvänta sig att ytterligare gravar skulle komma att påträffas.

Förundersökningen inleddes i fält med en ytinventering av området, dels för att identifiera redan registrerade anläggningar, dels för att om möjligt identifiera tidigare ej kända.

Vid den därpå utförda sökschaktningen användes en grävmaskin försedd med planskopa. Ytskiktet skrapades bort i tunna skikt ned till kulturlager- eller anläggningsnivå eller till en nivå som bedömdes vara opåverkad av människa. Ett schakt (schakt 20) avtorvades för hand.

Sammanlagt grävdes 20 schakt över en cirka 5200 m² stor yta. De öppnade ytorna grovrensades med fyllhammare i syfte att underlätta en bedömning av innehållet.

Alla påträffade anläggningar framrensades för hand men vissa kom dock inte till sin helhet framrensas, då karaktären hos flera av dem kunde bedömas utifrån en partiell avtorvning. Två anläggningar, A7 och A16, grävdes ut för att fastställa status.

Fem stycken provrutor grävdes på valda ställen i syfte att undersöka förekomsten av ett eventuellt kulturlager. Avgörande för var provrutorna kom att grävas var framför allt närheten till påträffade anläggningar. Rutorna grävdes i stick om 0,1 meter och storleken varierade mellan 1x1 meter och 0,5x0,5 meter.

Husgrundsterrassen och redan kända gravar inmättes med totalstation men kom för övrigt inte att beröras då detta gick utanför undersökningens syfte. Inga av dessa anläggningar har tilldelats några anläggningsnummer utan kommer i rapporten att refereras till som ”kända gravar” respektive ”husgrundsterrassen”.

Alla schakt, anläggningar och rutor inmättes med totalstation samt dokumenterades i text och i plan antingen på ritfilm eller på för ändamålet avsedda formulär. Översiktsbilder togs före, under och efter schaktning och valda anläggningar fotograferades. Påträffade fynd tillvaratogs.

Samtliga schakt lades igen efter avslutad undersökning.

Resultat

Totalt grävdes nitton schakt med maskin och ett för hand. Utöver husgrunden och de tio redan inventerade gravarna kunde ytterligare sexton läggas till antalet. Dessa utgjordes av åtta gravar, två mörkfärgningar, en nedgrävning, två härdar, ett stolphål samt två stenpackningar/ansamlingar. Fem provrutor grävdes över ytan.

De fynd som påträffades utgjordes av tegel, kvartsfragment, bränd lera, slipstensfragment, metallslag (fyndtabell, bil. 11).

Ytinventeringen

Initialt företogs en ytinventering av det aktuella undersökningsområdet. Syftet var i första hand att återfinna och markera de sedan tidigare kända gravarna och husgrundsterrassen inför den fortsatta undersökningen. Området var vid tidpunkten för inventeringen bevuxet med gles björkskog, sly och högt gräs, varför gravarna inte var helt lätta att lokalisera. Sex av dem var klart synliga ovan mark, med markerad välvning, medan de övriga fyra var mer flacka och svårare att hitta. Under inventeringen påträffades, utöver de tio gravar som fanns registrerade i Fornminnesregistret, ytterligare ett par, tre stenansamlingar vilka bedömdes som möjliga gravar. Dessa kom att närmare undersökas i samband med sökschaktningen.

Endast ett par meter ovan den i slutningen högst belägna graven vidtog ett stråk med storblockig morän. Förändringen av markslaget tolkades preliminärt utgöra en för gravfältet naturlig avgränsning mot öst.

Nedanför gravfältet och terrassen i väst löpte en gång- och ridväg längs slutningen i nord-sydlig riktning, bort mot den cirka 250 meter norrut belägna gården Lilla Karby.

Väst om gångvägen påträffades spår efter äldre utdikningar och röjningssten. Dagens åkerkant, vilken markeras av ett meterdjupt och lika brett dike, går cirka 20 till 30 meter ytterligare åt väst, men troligen har åkern tidigare nått ända upp till den nämnda vägen.

Mellan femton och tjugo meter söder om de kända gravarna övergick vegetationen i tätare skog bestående främst av tall. Topografin övergick här att alltmot slutta mot syd vilket i terrängen gav ett intryck av att kunna utgöra gravfältets gräns åt söder.

Mot norr löpte den 39 meter långa husgrundsterrassen. I dess norra ände växte slyn tät och en kraftledning löpte i öst-västlig riktning tvärs över terrassen. Endast ett fåtal meter norr om denna ligger RAÄ 53 (se *Topografi och fornlämningsmiljö* ovan). Då detta utgör en separat fornlämnings beslutades att husgrundsterrassens norra gavel **initialt** skulle få utgöra undersökningsområdets norra gräns.

Schakten och dess fynd

Tjugo sökschakt grävdes (schaktplan, bil. 11). Alla utom schakt 20 grävdes med hjälp av grävmaskin.

Schakt 1 grävdes i slutningen nedanför husgrundsterrassens norra ände. I torvlagret påträffades fragment av tegel och strax under torvlagret framkom en oregelbunden stenpackning med skärvig och skörbränd sten samt fläckar av sot. Stenpackningen tolkades som en anläggning (A2). Vid schaktning framkom järnslag, bränd lera? och tegel vid rensning av A2.

Även **schakt 2** låg i västslutningen nedanför husgrunden. Tjockleken på torvlagret varierade här mellan 0,1-0,5 meter, med det tjockaste torvlagret i schaktets östra, övre del. Direkt under denna framkom ett lager med ljusbrun sand och under detta en tät stenpackning med en fortsatt fyllning av sand. Schaktet grävdes fram till gång- och ridvägen utan att någon avgränsning kunde konstateras. Med ett avbrott i schaktningen för vägen återupptogs sökschaktningen på vägens västra sida (**schakt 5**) utan att någon stenpackning påträffades. Trots att schakt 2 breddades till drygt fem meter i den nedre västra delen kunde ingen avgränsning av stenpackningen göras i nord-sydlig riktning. Det beslutades därför att låta gräva ett nytt schakt, med ett antal meters mellanrum från det förra, för att se om packningen fortsatte. Packningen tolkades som en anläggning, A3.

I **schakt 3** framkom en stenpackning av samma karaktär som den i schakt 2. Även här påträffades ett sandlager ovan och mellan stenarna. Packningen täckte hela schaktets yta, dock med ett mer stenfritt parti i schaktets nordvästra del. Innehållet tolkades därför tillhöra två olika anläggningar (A4 och A5).

I detta skede av undersökningen togs, i samråd med Mats Jonsäter på Länsstyrelsen, beslut om att fortsatt sökschaktning skulle koncentreras till området söder om husgrundsterrassen. De schakt som grävts norr och nordväst om terrassen, schakt 1, 2 och 3, kom därför inte att vidare utvidgas i syfte att finna påträffade anläggningars avgränsning. Anledningen till detta beslut var att Länsstyrelsen inte ansåg det relevant att avgränsa fornlämningen mot norr, då dess utbredning redan låg närmare sjuttio meter från exploateringsområdet.

Schakt 4 grävdes i slutningen strax söder om husgrundsterrassens sydvästra gavel. I dess nordöstra del framkom sandig morän vilket mot sydväst övergick i mo. Även här påträffades, centralt i schaktets norra kant, en stenpackning. Packningen tolkades som en anläggning (A6). Vid schaktning påträffades ett kvartsavslag, vilken var tillslagen med bipolär slagmetod.

En härd (A1) påträffades väst om gångvägen i **schakt 6**. Schaktet innehöll i övrigt gråbrun morän.

Schakt 7 grävdes i öst-västlig riktning ett par meter väst om de nordligaste, sedan tidigare kända, gravarna. I schaktet påträffades en anläggning (A8) som tolkades som ett stolphål. I schaktets östra ände, närmast gravarna, grävdes en provruta (R108), i vilken en mörkfärgning påträffades (A16). I övrigt innehöll schaktet ljus- till mörkbrun morän.

I **schakt 8** framkom en mörkfärgning (A9). Schaktet grävdes direkt intill den norra sidan av en känd grav, och det var också intill denna som A9 påträffades. Den i schaktet för övrigt förekommande moränen övergick ställvis i ljusbrun mo.

På ytan väst om gångvägen grävdes **schakt 9** vilken innehöll ljusbrun, lerig mo. I dess västra kant framkom en anläggning (A10) vilken tolkades som en möjlig grav. I schaktets norra del påträffades ett större stenblock, 0,5 meter i diameter, samt en stenanhopning av mindre stenar, mellan 0,1-0,3 meter stora.

Övriga schakt grävda väst om gång- och ridvägen, **schakt 10, 12, 15 och 16**, var alla fyndtomma. Noteras kan att schakt 12, vilket innehöll lerig mo, grävdes i vad som uppfattades som stenröjd, tidigare brukad åkermark. I schaktets östra del, på cirka 0,4 meters djup, var marken mycket vattensjuk.

Söder om de två största gravarna på gravfältet grävdes **schakt 11** i närmast öst-västlig riktning. Schaktet sluttade mot väst och innehöll ljusbrun mo, vilken på cirka 0,2 meters djup övergick i gulbrun sand. I schaktets sydöstra del påträffades kanten av vad som tolkades som en grav (A11).

Sydöst om A11 grävdes ytterligare ett schakt, **schakt 13**, vilket visade sig innehålla en väl avgränsad, rund stenpackning (A12). Även här var markslaget mo, med sand i botten.

Schakt 14 innehöll i den övre östra delen ett stråk med storblockig morän och under denna sandig mo. Schaktet kom, på grund av ett par större tallar, att avdelas i två parallellt löpande delar. I den norra delen påträffades en härd (A13) och i den södra delen en mörkfärgning (A14). En meter väst om A13 grävdes en provruta (R110). I övrigt innehöll schaktet, nedanför den storblockiga moränen, mo och morän med inslag av enstaka skärvig sten.

Schakt 17 grävdes i en något tätare vegetation bestående av främst tall. Även detta schakts övre del bestod av ett stråk med storblockig morän och underliggande rödbrun sand. En ansamling av skärvig sten påträffades cirka fem meter väst om schaktets östra kant och tolkades som en anläggning (A15). En provruta (R111) grävdes strax intill anläggningen.

Ytterligare två schakt, schakt 18 och 19, grävdes i områdets södra del. I **schakt 18** påträffades i den norra änden en ansamling stenar, mellan 0,1-0,3 meter stora, samt enstaka inslag av skärvig sten. I övrigt kunde ingen kulturpåverkan konstateras och ansamlingen bedömdes inte utgöra en anläggning. Mot schaktets södra del övergick innehållet till att bestå av relativt stenfri sandig mo.

Schakt 19 var belägen i ett lägre parti i terrängen, i tät vegetation, och innehöll vattensjuk lerig mo.

Schakt 20 grävdes för hand i syfte att fastställa status för en i ytan synlig stenansamling. Direkt under torven framkom en stenpackning (se beskrivning av A17).

Anläggningarna och dess fynd

Av sexton påträffade anläggningar tolkas åtta som gravar. För två av dessa (A3 och A10) får dock tolkningen betraktas som något osäker. En anläggning, A7, avfärdades efter utgrävning.

A3 framkom i schakt 2 som en tät stenpackning, 3x5 meter i diameter och med 0,2-0,5 meter stora stenar (fig. 15). Stenarna låg tätt packade i minst två skikt med en fyllning av sand mellan och ovanpå packningen. Då redan kända anläggningar inte skulle beröras av förundersökningen, och då husgrundsterrassen låg direkt ovan den östra schaktkanten, kunde anläggningens avgränsning mot detta håll inte sökas. Trots att schaktet breddades lyckades ingen avgränsning av anläggningen påträffas mot norr eller söder. Schaktet förlängdes åt väst till den nedanför liggande grusvägen. Då det ansågs onödigt att schakta i själva vägen återupptogs schaktningen på vägens västra sida. I detta schakt (schakt 5) påträffades dock ingen stenpackning, varför stenpackningens västra kant bör gå någonstans under vägbeläggningen.

Ett nytt schakt grävdes endast tre meter söder om A3 (schakt 3). I den övre östra delen av schaktet påträffades en stenpackning av liknande karaktär som

Fig. 15. A3 efter framrensning, Foto: Göran Werthwein

den i schakt 3 och även här täckte den mer eller mindre hela schaktets yta, med ett undantag. Centralt i schaktet kunde ett stenfritt parti konstateras och stenpackningen tolkades tillhöra två olika anläggningar, A4 och A5.

A4 bestod av 0,2-0,4 meter stora stenar, tätt packade i minst två skikt med en fyllning av ljusbrun sand (fig. 16). Anläggningens södra kant kunde konstateras mot den stenfria ytan i söder och gav anläggningen en rundad form. Stenpackningen fortsatte in under schaktets norra kant och tolkades vara en grav.

Söder om, och kant i kant med A4, låg A5. Packningen hade samma karaktär som den i A4 och även här kunde man mot den i norr stenfria ytan konstatera att anläggningen hade en rundad form. Stenstorleken i packningen varierade mellan 0,15-0,4 meter och var lagd i minst två skikt med en fyllning av mo. Anläggningen avtorvades inte i sin helhet utan fortsatte in under schaktkanten mot söder. Utifrån anläggningens rundade form uppskattas den totala storleken till cirka 8,5 meter i diameter. Anläggningen tolkas vara en grav (fig. 16).

Ytterligare 3,5 meter söder om A4 och A5 påträffades i schakt 4 ännu en stenpackning vilken tolkades som en grav. A6 låg centralt i schaktets norra halva och hade en rundad form (plan över A6, bil. 11). Anläggningen uppskattas utifrån formen ha blivit avtorvad till ungefär hälften, vilket skulle ge en totalstorlek på cirka tre meter i diameter. Utanför en inre stenpackning med en stenstorlek mellan 0,1-0,3 meter, följde ett stenfritt parti på cirka 0,1-0,15 meter. Utanför detta påträffades åtta stenar i storleken 0,2-0,4 meter, vilka tolkades utgöra en yttre kantkedja. I torvlagret påträffades ett fragment av tegel och direkt ovanpå den inre stenpackningen ett troligen eldsprängt kvartsfragment.

A10 låg, till skillnad från övriga anläggningar vilka tolkats som gravar, på den västra sidan om grusvägen. Anläggningen, som påträffades i det västra hörnet av schakt 9, var cirka 1,5 meter i diameter och bestod av nio större, synliga stenar i storleken 0,3-0,8 meter. Fyllningen bestod av ljusbrun mo och

Fig. 16. A4 och A5 efter framrensning, Foto: Göran Werthwein

lera. Anläggningen var väl avgränsad mot omkringliggande stenfria ytor och rundad till formen, varför anläggningen tolkas som en möjlig grav. Tolkningen är dock något osäker. Anläggningen skulle eventuellt kunna utgöras av röjningssten, då stenfria ytor finns i omedelbar närhet.

Vid grävning av schakt 11 påträffades i dess nedre sydvästra kant en stenpackning, väl avgränsad mot den i norr angränsande stenfria ytan (A11). I terrängen sydöst om schaktkanten kunde en svag, rundad, välvning konstateras vilket tolkas utgöra anläggningens fortsatta utbredning. Anläggningen tolkas som en grav med en storlek på cirka tre meter i diameter.

A12 framkom direkt under torvlagret som en väl avgränsad stenpackning mot den omkringliggande stenfria mon (fig. 17 samt plan över A12, bil. 11). Ingen sten eller välvning syntes ovan mark innan schaktning. Anläggningen tolkas som en grav med en diameter på 1,4 x 1,6 meter, med 0,15-0,4 meter stora stenar.

Innan avtorvning av schakt 20 kunde en svag förhöjning samt två stenar skönjas i ytan. Avtorvningen skedde för hand och direkt under det översta torvlagret framkom en stenpackning med 0,15-0,45 meter stora stenar (A17). Anläggningen avgränsades mot

Fig. 17. A12 dokumenteras på plan. Foto: Göran Werthwein

norr och öst vid avtorvningen medan den mot syd och väst saknade avgränsning. Ett antal provgropar grävdes därför i dessa väderstreck, cirka en meter utanför schaktkanten. Ingen stenpackning påträffades i provgroparna varför anläggningen ansågs avgränsad även åt dessa håll. Efter att den yttre begränsningen var känd kunde det konstateras att packningens största sten föreföll centralt placerad. Stenpackningen bröts delvis i anläggningens nordvästra kant för att kontrollera status. Packningen konstaterades i denna del bestå av ett skikt sten. Ingen mörkfärgning eller några fynd påträffades. Utifrån packningens karaktär och avgränsning mot omgivande stenfria ytor tolkas dock anläggningen som en grav, cirka tre meter i diameter och 0,2 meter hög.

TVå härddar påträffades under schaktningen. **A1**, belägen i schakt 6, framträdde som en 0,9 meter i diameter stor, väl avgränsad, rund mörkfärgning med en fyllning av sotig mo och skärvig och skörbränd sten.

A13, i schakt 14, var rund till formen, cirka en meter i diameter och väl avgränsad mot den omkringliggande ljusbruna mon. Fyllningen bestod av sotig mo med skärvig och skörbränd sten. Anläggningen tolkades som en härd.

I slutningen nedanför den norra delen av husgrundsterrassen, schakt 1, påträffades en oregelbunden stenpackning, **A2**. I packningen påträffades skärvig och skörbränd sten samt fläckar av sot. I nordväst var packningen tät, med en stenstorlek mellan 0,1-0,2 meter, medan den mot sydöst blev mer gles och oregelbunden med inslag av större stenar om 0,3-0,5 meter. Ett större stenblock, cirka 1 x 2 meter i diameter, påträffades i den sydvästra delen och norr om detta iaktogs en mörkfärgning med sotig fyllning. Någon tydlig avgränsning mot norr kunde inte konstateras och i samråd med Länsstyrelsen beslutades att schaktet inte skulle utvidgas åt detta håll (se *Schakt och tillhörande fynd*). Anläggningens utbredning är således inte känd. En provruta, R107, grävdes i stenpackningen (se beskrivning nedan).

Strax väst om **A2** påträffades en stenansamling, **A7**. Då tolkningen ansågs som osäker grävdes den ut varpå den avskrevs.

A8 framkom som en rund mörkfärgning, 0,4 meter i diameter, med nio, i ytan synliga, stenar i storleken mellan 0,05-0,15 meter. Anläggningen hade en fyllning av mörkbrun mo och var väl avgränsad mot den angränsande ljusbruna mon. **A8** tolkas som ett stolphål.

I schakt 8 påträffades, i dess sydöstra kant, omedelbart intill en sedan tidigare känd grav, en 0,4 meter i diameter stor, rund mörkfärgning (**A9**). Den mörkbruna moiga moränen var väl avgränsad mot den omkringliggande ljusare moränen. Cirka 0,05 meter utanför mörkfärgningens nordvästra kant på-

träffades ett slipstensfragment, 0,15 x 0,01 x 0,04 meter stort, i röd sandsten. Möjligen kan mörkfärgningen utgöra delen av ett brandlager tillhörande den intilliggande graven.

En oval mörkfärgning, **A14**, framkom vid schaktning i den södra delen av schakt 14. Mörkfärgningens storlek var 0,75-0,85 meter med en större sten, 0,3-0,5 meter stor, i den nordöstra kanten. Fyllningen utgjordes av mörkbrun, smutsig mo vilken var väl avgränsad mot omkringliggande ljusbrun mo.

I schakt 17 framkom, intill den norra schaktkanten, en 1,4 x 1,8 meter stor oregelbunden stenansamling med inslag av skärvig och skörbränd sten och en fyllning av smutsig, mörkgrå mo (**A15**). Stenstorleken i packningen varierade mellan 0,1-0,3 meter och i anläggningens norra del, vilken fortsatte in under schaktkanten, iaktogs en större sten, cirka 0,6-0,8 meter stor. Anläggningen var trots sin oregelbundna form väl avgränsad mot den omkringliggande, stenfria, mon.

Vid grävning av provruta R108 framkom i rutans norra del en mörkfärgning (**A16**). Mörkfärgningen framrensades och kunde konstateras ha en oval form, 0,7 x 1 meter, vilken fortsatte in under schaktkanten mot öst. Öst om schaktet låg tre av de sedan tidigare kända gravarna och anläggningens form gjorde att anläggningen möjligen kunde utgöra en skelettgrav. För att undersöka anläggningens status beslöts därför att gräva ut den del som schaktats fram. Vid utgrävningen befanns mörkfärgningen vara 0,2 meter djup och väl avgränsad mot den omkringliggande grusiga moränen. Vid grävning av R108 påträffades i stick 1 ett fragment av bränd lera. Möjligen skall detta fynd tillskrivas anläggningen. Efter utgrävning tolkas **A16** som en nedgrävning.

Provrutorna och dess fynd

Fem provrutor grävdes. En av dessa, R107, var 1 x 1 meter stor, de övriga var 0,5 x 0,5 meter stora. Rutorna grävdes i stick om 0,1 meter (se bilaga 3).

R107 grävdes i den södra delen av **A2**, vilken utgjordes av en oregelbunden stenpackning. Den glesa stenpackningen konstaterades vara enskiktad, men i rutans östra halva framkom under stenpackningen ett sotlager med skärvig och skörbränd sten, 0,1 meter djupt. På toppen av stick 2 påträffades ytterligare ett sotlager, i rutans nordvästra hörn, omkring 0,01 meter djupt. Detta sotlager fortsatte utanför provrutans nordvästra kant. I botten av stick 2 framkom steril morän.

I schakt 7 hade **A8** framkommit, vilket tolkats som ett stolphål. En provruta, **R108**, grävdes därför strax öst om anläggningen för att se om det kunde finnas ett eventuellt kulturlager i anslutning till stolphålet. I

ytan av stick 1 påträffades, i rutans östra halva, en mörkfärgning vilken tolkades som en anläggning, A16. Ett fragment av bränd lera påträffades ytligt i stick 1. Det är osäkert om den brända leran kom innanför eller utanför den påträffade mörkfärgningen. Rutgrävningen avbröts och fortsatt beskrivning av A16 står att läsa i föregående kapitel.

Direkt väst om härden A1 grävdes R109. Fyllningen bestod i stick 1 av sandig morän, vilken i boten av stick 2 övergick i steril sandig mo.

Även R110 grävdes i närheten av en härdanläggning, A13 i schakt 14. Inte heller här påträffades några indikationer på kulturpåverkan. Stick 1 bestod av grusig sand och stick 2 av sand.

I kanten av A15 grävdes R111. I stick 1 bestod fyllningen av grusig sand samt cirka 0,5 liter skärvig och skörbränd sten. Ytterligare två stick grävdes utan att annat än grusig sand påträffades.

Diskussion och tolkning

Efter avslutad undersökning har RAÄ 57, tillsammans med de sedan tidigare registrerade gravarna, konstaterats bestå av minst arton möjliga gravar samt en tidigare känd husgrundsterrass. Fornlämningens utbredning har vidgats mot både norr, söder och väst.

Stenpackningen i A3, direkt väst om husgrundsterrassen, avgränsades endast mot väst, där den har sin gräns någonstans under gång- och ridvägen. Stenpackningen liknade till sin karaktär mycket de som framkom i det intilliggande schakt 3, tillhörande A4 och A5. Dessa två anläggningar, som låg kant i kant, var rundade till formen och tolkades som gravar. Likheten med stenpackningarna i A4 och A5 gör att även A3 tolkas som en grav.

Då det föll utanför undersökningens syfte företogs ingen schaktning på de ytor som innehöll redan kända anläggningar. Relationen mellan de påträffade gravarna och husgrunden är därför inte helt känd. Utifrån det djup som stenpackningarna väst om husgrundsterrassen framkom på, i förhållande till terrassen, förefaller det dock som troligt att husgrunden delvis är uppförd ovanpå gravarna. Detta skulle innebära att husgrundsterrassen är av yngre datum än denna del av gravfältet.

Med ett undantag var alla anläggningar som tolkas som gravar belägna öst om gång- och ridvägen. Undantaget var A10, vilken låg väst om vägen, på den yta som utgörs av äldre åkermark. Även utseendemässigt skiljde sig denna anläggning från övriga vilket gör tolkningen av A10 något osäker.

Gång- och ridvägens sträckning nedanför gravfältet löper i brytningen mellan den i öst brantare slutningen och den i väst mer plana ytan. Det kan inte uteslutas att vägen varit i bruk vid tiden för

anläggandet av gravfältet och att denna redan då utgjort dess västra gräns.

Gravfältet avgränsades mot öst av ett stråk med storblockig morän. I söder övergick västslutningen att slutta mer mot sydväst, vilket uppfattas som gravfältets naturliga gräns i denna riktning.

Fornlämningens utbredning mot norr är inte känd. En oregelbunden stenpackning med skärvig och skörbränd sten (A2) påträffades i det längst i norr grävda schaktet. Det påtagliga avståndet till vägarbetsområdet, gjorde dock att ett beslut fattades i samråd med Länsstyrelsen om att inte gräva fler schakt i denna riktning. Förundersökningen kan således inte ligga till grund för ett borttagande av fornlämningens norra del. Det finns dock skäl att anta att även den närliggande stensättningen RAÄ 53 tillhör gravfältet RAÄ 57.

Vad gäller tolkningen av övriga anläggningar och fynd så finns det litet som talar för att området tagits i anspråk för boplatsaktiviteter. Förekomst av härdar på järnåldersgravfält, vilka i övrigt saknar lämningar av boplatskaraktär, har konstaterats på andra platser (se bl a Frykberg & Lindholm 1996:16). Något fyndförande kulturlager påträffades inte i någon av de grävda provrutorna. De påträffade förekomsterna av skärvig och skörbränd sten samt sporadiska fragment av bränd lera gör dock, trots sin ringa mängd, att ett möjligt boplatsnyttjande av lokalen inte helt kan uteslutas.

Då ingen grävning skett i själva husgrundsterrassen kan denna ännu inte närmare dateras. Det finns dock inga uppgifter, vare sig i skrift eller i äldre kartmaterial, om en byggnad på platsen, något som talar för att byggnaden åtminstone är äldre än 1600-tal. Den sand som påträffades på de väst om husgrunden belägna gravpackningarna, har troligen påförts i samband med anläggandet av terrassen. Detta bör betyda att gravarna varit synliga vid tidpunkten för terrassens byggande.

I förhållande till de i övrigt små förekomsterna av boplatsindikerande lämningar får husgrundsterrassen ses som en solitär i sammanhanget. Den är med sina 39 x 8 meter att betrakta som stor och med sin upphöjda placering på gravfältet bör huset ha utgjort ett påtagligt inslag i landskapsbilden från den vidsträckt dalgången i väst. Husets lokalisering till ett gravfält, möjligen direkt ovanpå gravar, gör att man bör ställa sig frågan om inte huset har haft en annan funktion än som ett boningshus. Vilka dessa andra funktioner skulle vara, kan endast en utgrävning av själva terrassen möjligen komma att besvara.

RAÄ 421, gravfält

Täby socken och Täby kommun, Uppland

Göran Werthwein och Richard Grönwall
Stockholms läns museum

Sammanfattning

Stockholms läns museum har på uppdrag av Vägverket utfört en förundersökning av RAÄ 421, Täby socken och kommun, Uppland. Anledningen är planerna på byggandet av Norrortsleden, en trafikled som bland annat skall avlasta den idag hårt trafikerade Frestavägen (fig. ?). Det finns planer på att Norrortsleden ska gå genom Löttingekullen i form av en tunnel, just vid forn lämningen.

Forn lämningen är belägen cirka 25 meter över havet längs Löttingekullens västra sluttning, ned mot brukad åkermark. Undersökningsområdet är bevuxet med tall- och granskog och vid foten av sluttningen löper längs med åkerkanten en mindre gång- och ridväg.

Området runt RAÄ 421 är att betrakta som forn lämningstätt. På krönet av Löttingekullen ligger ett större röse, troligen från bronsåldern och nordväst om undersökningsområdet ett järnåldersgravfält med omkring etthundra stensättningar. Ned mot den i sydväst belägna Gullsjön ligger ytterligare ett antal stensättningar samt en hålväg.

RAÄ 421 bestod av två stensättningar, varav den ena betecknades som en så kallad mittblocksgrav. Gravarna daterades preliminärt till yngre bronsålder – äldre järnålder. Då Norrortsleden var tänkt att gå genom berget i en tunnel (se ovan), endast ett tiotal meter från RAÄ 421, syftade förundersökningen till att ta reda på om fler gravar fanns i anslutning till de två kända. Resultatet av förundersökningen skulle ligga till grund för ett eventuellt borttagande av forn lämningen.

Det bedömdes som troligt att fler gravar skulle kunna komma att påträffas i anslutning till de två kända. Vid den inledande ytinventeringen av området konstaterades en svag förhöjning i åkermarken fortsätta från den i väst belägna Löttingekullen. Ytan bedömdes redan initialt som intressant vad beträffade möjligheten av fler gravar, men också beträffande boplatsfynd.

Efter avslutad ytinventering grävdes sammanlagt tretton sökschakt i sluttningen kring de två stensättningarna, samt i åkern nedanför. I sluttningen påträffades åtta anläggningar vilka inte var kända sedan tidigare. Fem av dessa bedömdes som möjliga gravar, medan de övriga anläggningarna utgjordes av en stenpackning, en härd och en härd/skärvtenskonskoncentration.

I de schakt som grävdes i åkern påträffades fyra anläggningar bestående av två härdar, ett stolphål samt en mörkfärgning. I samma schakt (S9) som de två härdarna framkom även ett kulturlager som vid provrutsgrävning visade sig innehålla förhistorisk keramik och kvarts. Ett kolprov från en av härdarna skickades för ¹⁴C-analys och gav en datering till vieldtid. Det bör poängteras att dateringen endast gäller härderna och inte automatiskt kan överföras på övriga anläggningar.

De i åkern påträffade boplatslämningarnas utbredning och omfattning undersöktes inte vid den här föreliggande förundersökningen. Under senhösten 2002 kommer dock ett antal kompletterande förundersökningar att genomföras, då även dessa lämningar kommer att beröras (Lst. dnr. 2021-02-55838).

Efter avslutad förundersökning har RAÄ 421 således konstaterats utgöra ett gravfält bestående av minst sju möjliga gravar. Antalet kan vid en eventuell slutundersökning och totalavbaning av området förväntas stiga ytterligare.

Huruvida de påträffade boplatslämningarna rumsligt och/eller kronologiskt har ett samband med gravfältet kommer ytterligare undersökningar förhoppningsvis att besvara.

Bakgrund

Anledningen till den utförda förundersökningen var Vägverkets planerade sträckning av Norrortsleden. Från väst är vägen tänkt att vidare mot öst fortsätta genom Löttingekullen i en tunnel. Endast tio meter

söder om den plats där tunnelns mynning är planerad att byggas ligger RAÄ 421, vilken i Fornminnesregistret är registrerad som två stensättningar.

Topografi och fornlämningsmiljö

Undersökningsområdet var beläget på den västra sidan av Löttingekullen, Täby kommuns högsta naturliga punkt, belägen 58,6 meter över havet. Mot väst planade landskapet ut och bestod av åkermark med enstaka moränimpediment uppstickande ur den postglaciala leran (SGU 1964). Sydväst om Löttingekullen låg Gullsjön, 200 x 250 meter stor och i norr omgiven av ett sankmarksområde. Direkt nedanför Löttingekullens västra sida, mellan berg och åker och nedanför RAÄ 421, gick en gång- och ridväg vilken i norr anslöt till Prästgårdsvägen. Då Norrortsleden var tänkt att passera genom Löttingekullen i en tunnel, hade Vägverket låtit utföra provborrningar i berget. I samband med detta hade man, cirka 35 meter norr om RAÄ 421, låtit anlägga en grusväg, med början från gång- och ridvägen, upp mot en större avplanad yta/vändzon intill den i dagen synliga bergväggen (fig. 18). Inför denna grusväg har inga arkeologiska undersökningar skett.

Fornlämningen bestod innan föreliggande förundersökning av två stensättningar, mellan fyra till fem meter i diameter och 0,2-0,3 meter höga. En av gravarna betecknades som en så kallad mittblocksgrav, med ett större stenblock i mitten av anläggningen. Mittblocksgravar dateras vanligen till äldre järnålder och tillsammans med karaktären på den andra, flacka stensättningen, samt läget i terrängen, daterades gravarna preliminärt till yngre bronsålder - äldre järnålder. Gravarna var belägna i skogsmark bestående av främst gran och tall, i en mot väst sluttande backe,

Fig. 18. Den nylagda grusvägen upp till berget.

Foto: Göran Werthwein

25 meter över havet. På den i väst anslutande åkern nedanför RAÄ 421 fortsatte marken att sluta svagt mot väst i cirka 20 meter, varefter den planade ut.

I samma västsluttning, drygt etthundra meter söder om RAÄ 421, ligger RAÄ 422, en stensättning av samma karaktär som de två andra och belägen på samma höjd i terrängen. Femtio meter sydväst om denna ligger ytterligare fyra stensättningar (RAÄ 214) och väst om dessa ett gravfält bestående av fem stensättningar samt en intilliggande hålväg. På krönet av Löttingekullen ligger RAÄ 30, ett nio meter i diameter stort gravröse, troligen från bronsåldern.

Trehundrafemtio meter norr om RAÄ 421 ligger byn Skogberga på båda sidor om Prästgårdsvägen. På samma impediment som den nutida bebyggelsen finns lämningar efter inte mindre än etthundra runda, tresidiga och rektangulära stensättningar, samt en rest sten och två stensträngar (RAÄ 26). Gravfältet kan utifrån gravtyperna dateras till järnåldern. Om järnålderns bebyggelse låg på samma plats som den nutida är dock inte känt.

Målsättning och metod

Norrortsleden är tänkt att från väst fortsätta in i berget genom en tunnel, cirka tio meter norr om de två registrerade stensättningarna (schaktplan, bil. 12). Då gravarna är av en typ som ofta är svåra att upptäcka vid inventering fanns det anledning att förvänta sig att fler anläggningar skulle framkomma vid sökschaktning. Även markslaget, främst bestående av morän med inslag av större stenar, försvårade en ytinventering av området. Flera stenansamlingar iaktogs innan sökschaktning och bedömdes kunna utgöra presumtiva anläggningar. Förundersökningen syftade således till att fastställa om det i anslutning till de två kända stensättningarna fanns fler gravar, och om så var fallet, ta reda på anläggningarnas karaktär och fornlämningens omfattning. Det skall påpekas att det gick utanför projektplanens ramar att undersöka en eventuell boplats, då förundersökningen endast syftade till att fastställa om det fanns fler gravar eller ej. Resultatet av förundersökningen skulle utgöra underlag inför ett eventuellt borttagande av fornlämningen.

Undersökningen inleddes med en ytinventering av området, vid vilken möjliga anläggningar synliga ovan mark observerades.

Vid sökschaktningen användes en grävmaskin försedd med planskopa. Yt-

skiktet skrapades bort i tunna skikt ned till kulturlager- eller anläggningsnivå eller till en nivå som bedömdes vara opåverkad av människa. De öppnade ytorna grovrensades med fyllhammare i syfte att underlätta en bedömning av innehållet. I de fall innehållet ansågs särskilt svårbedömt finrensades ytorna med skårslev.

Sökschakten grävdes med utgångspunkt från de två kända stensättningarna. Dessa två gravar avtorvades inte, då deras status inte var ifrågasatt. Beroende på schaktens innehåll gjordes efter hand en bedömning av fortsatt schaktande i en viss riktning. Om ett eller fler sökschakt i samma riktning befanns sakna fynd eller anläggningar ansågs fornlämningen avgränsad åt detta håll.

Påträffade anläggningar finrensades fram för hand. Alla anläggningar kom dock inte att till sin helhet framrensas, då karaktären hos flera av dem kunde bedömas utifrån en partiell avtorvning. I ett av schakten (S9) grävdes en provruta, 1x1 meter, i ett påträffat kulturlager (R101). Rutan grävdes i stick om 0,05 meter.

Schakt- anläggnings- och provrutenummer tilldelades löpande varefter de grävdes/påträffades (löppnummer för schakt och anläggningar tilldelades separat för varje RAÄ-nummer inom projektet, medan provrutorna nummerades löpande inom hela den del av Norrortsleden, moment 3, som förundersöktes av SSLM). De två registrerade gravarna gavs anläggningsnummer 1 respektive 2, där A2 var den så kallade mittblocksgraven.

Alla schakt, anläggningar samt provrutan inmättes med totalstation samt dokumenterades i text och i plan antingen på ritfilm eller på för ändamålet avsedda formulär. Översiktbilder togs före, under och efter schaktning och valda anläggningar fotograferades. Fynd tillvaratogs för analys.

Från en av anläggningarna, A11, tillvaratogs kol för en vedarts- och ¹⁴C-analys. Vedartsanalysen utfördes av Ulf Strucke, UV Mitt och ¹⁴C-provet analyserades av Leibniz-Labor, Kiel, Tyskland för analys.

Samtliga schakt lades igen efter avslutad undersökning.

Resultat

Ytinventeringen

Vid ytinventeringen påträffades ett antal formationer synliga ovan mark, vilka bedömdes som möjliga anläggningar. Dessa låg i sluttningen, både norr och söder om A1 och A2, på ungefär samma höjd som dessa. Ovanför gravarna (öst om), vidtog ett stråk med storblockig morän och därefter, på cirka 30 meter över havet, ett brantare parti med berg i dagen. Detta

ansågs utgöra undersökningsområdets naturliga gräns i denna riktning.

Ungefär längs med 21-meterskurvan, där gång- och ridvägen var belägen, planade sluttningen ut och övergick efter ytterligare ett fåtal meter mot väst i åkermark. Även i åkern kunde dock sluttningens fortsättning skönjas, innan den efter cirka 20 meter mot väst helt övergick i plan mark. Ytan hade delvis undersökts i samband med en 1995 utförd utredning av området (Backe & Sundberg 1995). Vid utredningen hade ingenting av antikvariskt intresse påträffats, men ytan bedömdes, efter utförd ytinventering, trots detta som fortsatt intressant.

Schakten och dess fynd

Sammanlagt grävdes tretton sökschakt, varav sju grävdes i sluttningen i anslutning till A1 och A2, och fem på åkerytan i väst (schakt- anläggnings- och rutplan bil. 12).

Schakten i sluttningen

I S1 och 2 framkom högst upp mot öst, direkt under ett tunt humuslager, berg. I övriga delar bestod innehållet främst av grusig morän. Fem anläggningar, A3, A4, A6, A7 och A10, framkom i S1. Schakt 2 innehöll ingenting av antikvariskt intresse. Inte heller vid ytinventeringen hade någonting påträffats åt detta håll som indikerade möjliga anläggningar och då schaktet var beläget på cirka 35 meters avstånd från vägarbetsområdets södra gräns ansågs det inte relevant att schakta längre mot söder.

S3, 4 och 5 innehöll, under ett 0,1 meter tjockt humuslager, grusig morän. Den östra delen av S4 bestod av storblockig morän. I alla tre schakten påträffades anläggningar (A5, A8 och A9).

Strax norr om S5 låg den ovan beskrivna grusvägen som anlagts i samband med Vägverkets provtagningar av berget. Det ansågs inte motiverat att gräva ett schakt på den redan störda ytan, varför schaktningen återupptogs norr om grusvägen.

I S6 och S7 framkom, under ett tunt humuslager, endast steril sandig morän. Ytterligare ett schakt, S13, grävdes vid vägarbetsområdets norra gräns utan att några anläggningar eller fynd påträffades. Fornlämningen ansågs därmed vara avgränsad mot norr.

Schakten i åkermarken

I tre av de fem schakt som grävdes i åkermarken påträffades anläggningar (S8, S9 och S12) samt i ett av schakten (S9) ett kulturlager.

Direkt under ploglagret i S8 påträffades i sanden fläckar med sot. I samma schakt påträffades även en dikesnedgrävning, men då denna tolkades vara förhållandevis recent tilldelades den inget anläggnings-

nummer. Den mättes dock in med totalstation och finns återgiven som en linje i schakt- och anläggningsplanen (schakt- anläggnings- och rutplan bil. 12).

I S12 påträffades, direkt under ploglagret, tre obestämbara föremål av järn, Dessa tolkades som recenta och tillvaratogs ej. På 0,3 meters djup framkom två anläggningar, A13 och A14, i den ljusbruna, sandiga leran. Cirka en meter öst om schaktkanten påträffades i åkerytan ett kvartsavslag med två tydliga avspaltningar. Avslagen bedöms ha gjorts med plattformsteknik.

Vid grävning av S9, på 0,3 meters djup, framkom i schaktets norra och centrala del två anläggningar i form av härdar (A11 och A12). Söder om dessa påträffades ett kulturlager i vilket en ruta grävdes (R101).

Övriga två schakt, S10 och S11, var tomma.

Anläggningarna och dess fynd

Tolv tidigare okända anläggningar påträffades vid sökschaktningen. Dessa utgjordes av fem gravar (A5, A6, A8, A9 och A10), tre härdar (A4, A11 och A12), en härd/skärvtstenskoncentration (A3), en stenpackning (A7), en mörkfärgning (A14) samt ett stolphål (A13). Med de två sedan tidigare kända stensättningarna uppgår det sammanlagda antalet gravar efter genomförd förundersökning alltså till sju schakt- anläggnings- och rutplan bil. 12 .

Alla anläggningar som tolkades vara gravar påträffades i schakten öst om gång- och ridvägen, längs Löttingekullens västra sida. Åtminstone två av gravarna, A6 och A10, föreföll ha påverkats av terrängens, i detta avsnitt, förhållandevis branta lutning. Av denna anledning får tolkningen av dessa två anläggningar anses som osäker.

Anläggningarna i slutningen

Anläggning 6 bestod av tio stycken större stenar, cirka 0,5 meter stora, liggandes i en halvcirkel, vilken var 3x3,5 meter i diameter. Innanför dessa stenar påträffades en stenpackning, 0,7x0,8 meter i diameter, med rundade och skärvigast stenar och med enstaka inslag av kol. Någon tydlig avgränsning av anläggningen kunde inte observeras men möjligen kan de större stenarna tidigare ha ingått i en kantkedja runt den inre stenpackningen, men senare kommit att rasa ned för slutningen. Tolkningen av anläggningen som en grav är därför osäker.

Strax söder om A6 framkom vid schaktning ytterligare en stenpackning, A10, vilken tolkades vara en möjlig grav. Anläggningen var 1,5 meter i diameter och bestod i söder av en större sten, 0,4 meter i diameter, samt norr om denna en stenpackning med 0,1-0,3 meter stora stenar med fläckar av sot. Även A10 låg i ett brantare parti i slutningen och kan delvis ha kom-

mit att rasa ut mot väst. Tolkningen av anläggningen som en grav får anses osäker.

Norr om de två kända gravarna påträffades, direkt under ett tunt humuslager, en väl lagd, rund stenpackning med en större sten i mitten (A5). Anläggningen var 2x2,5 meter i diameter och bestod av 0,1-0,2 meter stora stenar. Den större stenen i mitten var 0,6 meter stor. Fyllningen bestod av ljusbrun sand och grus och anläggningen var väl avgränsad mot den omkringliggande stenfria ytan (fig. 19). Anläggningen tolkades vara en grav (plan över A5, bil 12).

På ungefär samma höjd i terrängen som A1, A2 och A5 påträffades mot norr ytterligare två anläggningar vilka bedömdes som möjliga gravar, A8 och

Fig. 19. Grav A5 efter framrensning. Foto: Göran Werthwein

A9. Anläggning 8 var belägen i morän och bestod av en 3x3 meter stor, flack stenpackning. Vid framrensning av anläggningen påträffades spridda brända ben, tyvärr inte osteologiskt möjliga att artbestämma. Även i A9 påträffades spridda brända ben, vilka även de var osteologiskt obestämbara. Anläggningen bestod av en oregelbunden stenpackning, 1x1,1 meter stor med 0,2-0,4 meter stora stenar. I anläggningens sydöstra del framkom en mörkfärgning med inslag av sot. Anläggningen tolkades vara en grav.

Högst upp i schakt 1 framkom en stenpackning som i nordväst låg direkt på den vid schaktning framkomna berghällen (A7). Anläggningen fortsatte in under schaktkanten mot nordöst, och blev således inte avgränsad i denna riktning. Inte heller mot sydväst kunde någon tydlig avgränsning iakttas och mot öst omöjliggjordes vidare schaktning på grund av ett större träd. Vid rensning av packningen påträffades mindre fläckar av sot och kol samt enstaka skärvigast sten. Då anläggningen låg i en brant lutning och den, åtminstone delvis, var belägen direkt på berget, har sannolikt delar av stenpackningen kommit att rasa ned. Möjligen kan detta vara förklaringen till anlägg-

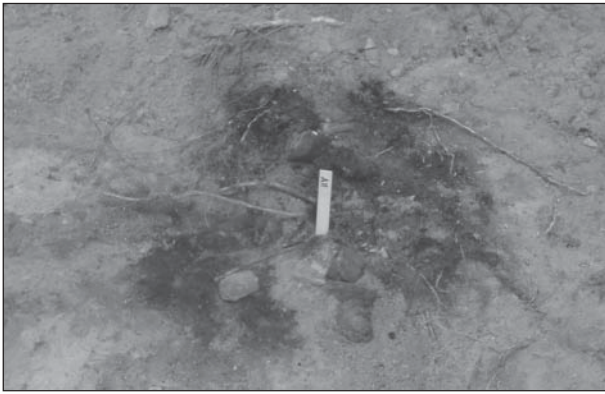

Fig. 20. Den vendeltida härden A11. Foto: Göran Werthwein

ningens oregelbundna form. Anläggningen kunde inte typbestämmas närmare än till en stenpackning av osäker funktion.

En av de tre anläggningar som bedömdes vara härddar påträffades i sluttningen i närheten av de framkomna möjliga gravarna (A4). Anläggningen var 1x1,3 meter stor och innehöll skärvig sten med en fyllning av sotig mo. Anläggningen låg direkt på den i öst framschaktade berghällen och de flesta av de skärviga stenarna låg något nedanför koncentrationen av svart, sotig mo. Troligen hade stenarna rasat ned en bit i sluttningen och tidigare legat upp mot hällen även de.

I samma schakt som A4 var belägen (S1) framkom, i den norra delen, en packning av skärvig och skörbränd sten, med en fyllning av svart, sotig mo (A3). Den svarta sotiga fyllningen var framförallt koncentrerad till anläggningens sydöstra del (fig ?). Cirka 0,1 meter utanför stenpackningens sydöstra kant påträffades ett fragment av obränt ben, vilket vid den osteologiska analysen befanns vara nöt. Om benet skall tillskrivas anläggningen eller inte är oklart. Anläggningen tolkades som en härd/skärvstenskoncentration.

Anläggningarna i åkermarken.

De två härddarna A11 och A12 påträffades vid schaktning (S9) i åkern. Båda anläggningarna mätte cirka 0,6 meter i diameter och var tydligt avgränsade mot den omkringliggande ljusbruna sanden. Fyllningen bestod av svart, sotig sand med skärvig sten (fig. 20). Kol tillvaratogs från A11 för ¹⁴C-analys (se resultat av analysen nedan).

De två anläggningarna i S12, A13 och A14, utgjordes av ett stolphål respektive en mörkfärgning. Stolphålet mätte 0,6 meter i diameter och innehöll sju i ytan synliga skoningsstenar, 0,1-0,2 meter stora, belägna i mörkbrun lera som kontrasterade väl mot den omkringliggande sandiga leran. A14, mörkfärgningen, var 0,4 meter i diameter stor och hade en fyllning av mörkbrun lera med stänk av sot

och kol. Även A14 var väl avgränsad mot den omkringliggande sandiga leran.

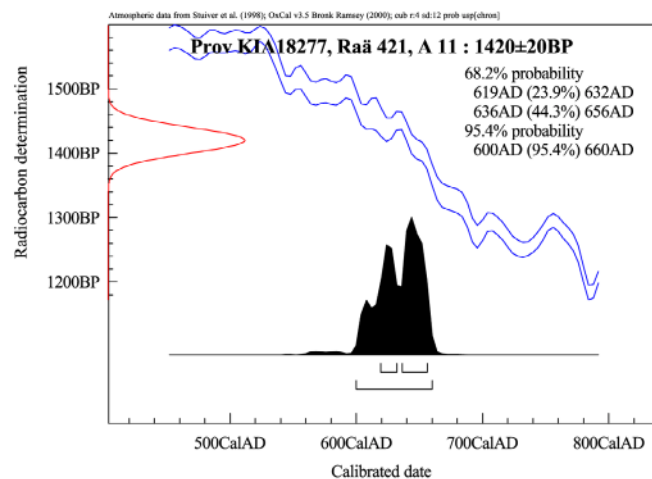
Kulturlagret, provrutan, vedarts- och ¹⁴C-analysen

Vid grävning av S9 framkom i den södra delen, under ett 0,15 meter tjockt ploglager, ett kulturlager bestående av mörkbrun/smutsig sand. Lagret sträckte sig cirka fyra meter mot norr från schaktets södra kant och fortsatte söderut in under schaktkanten.

I kulturlagret grävdes en provruta, R101, för att ta reda på lagrets tjocklek och karaktär. Rutan som grävdes var 1 m² stor och grävdes i stick om 0,05 meter. I stick 1 iaktogs en sotkoncentration i provrutans nordöstra del och i samma stick påträffades ett fragment av förhistorisk keramik samt ett kvartsfragment. Den koncentration av sot som påträffades i stick 1 fortsatte genom stick 2 och 3, medan den endast kunde iaktas som en svag infiltration i stick 4 och 5. Provrutan grävdes inte till botten av kulturlagret, då det påträffade förhistoriska keramikfragmentet bedömdes som tillräckligt för att fastställa kulturlagrets karaktär och då detta inte ingick i förundersökningens egentliga syfte.

I den härd (A11) som låg på samma nivå som, och endast cirka tio meter norr om, kulturlagret, togs träkol tillvara för en vedarts- och ¹⁴C-analys. Resultatet av vedartsanalysen visade att kolprovet bestod av en, vid förbränningstillfället, 3-6 år gammal björkkvist, vilken fällt på våren. Provet togs centralt i anläggningen och daterades vid ¹⁴C-analysen (KIA18277) med 95,4% sannolikhet, två sigma, till åren mellan 600-660 AD, det vill säga vendeltid (se diagram nedan).

RAÄ 421	Anläggning	Träslag	Anmärkning
	11	Björk	Kvist ca 3-6 år, träkol. Skickat för 14C-analys.

Diskussion och tolkning

De två sedan tidigare kända och registrerade gravarna, här kallade A1 och A2, har efter förundersökningen konstaterats ingå i ett gravfält bestående av åtminstone sju möjliga gravar. Antalet gravar kan förväntas stiga ytterligare vid en eventuell slutundersökning av området. Den innan undersökningen antagna preliminära dateringen till bronsålder - äldre järnålder har inte kommit att ifrågasättas av de resultat som framkommit. De flacka stensättningar som påträffades efter avtorvning, och som inte var synliga ovan mark, är typiska för dessa perioder i Mälardalen.

Hur de övriga i slänten framkomna anläggningarna, A3, A4 och A7 skall tolkas är osäkert. Alla tre innehöll skärvig sten och fläckar av sot men deras exakta funktion är svår att innan undersökning närmare bestämma. Den på sina ställen kraftiga lutningen har troligen gjort att sten och fyllning kommit att rasa ned och bör vara förklaringen till anläggningarnas oregelbundna utseende. Möjligen kan A3 och A4 tillhöra den i åkern påträffade boplatzen (se nedan).

I samband med en tidigare utförd arkeologisk utredning grävdes ett antal sökschakt i den nedanför Löttingekullen belägna åkerytan (Backe & Sundberg 1995:23). Vid detta tillfälle påträffades ingenting som indikerade en förhistorisk bosättning, men ytan bedömdes trots detta som fortsatt intressant. Vid schaktning på ytan påträffades vid den nu aktuella förundersökningen boplatzindikationer i form av två härdar, ett stolphål samt ett kulturlager. Vid grävning av provrutan (R101) i kulturlagret påträffades förhistorisk keramik och det kolprov från den intilliggande härden (A11) som skickades för en ¹⁴C-analys gav en

datering till vendeltid. Det bör dock poängteras att dateringen av härden inte med självklarhet kan överföras till kulturlagret, som kan vara av både äldre och yngre datum. Lämningarna behöver inte heller ha något samband med de påträffade gravanläggningarna i slutningen ovanför. Höjden över havet, lösfyndet av kvarts i åkern samt kvartsbiten i provrutan motsäger inte en datering till bronsålder.

De fläckar av sot som iaktogs i S8, strax under ploglagret, kan möjligen ha ett samband med anläggningarna och kulturlagret i S9.

Anläggningarna i S12, ett stolphål (A13) och en mörkfärgning (A14), framkom på samma djup som anläggningarna i S9 och kan möjligen vara samtida med dessa. Då det gick utanför förundersökningens syfte att fastställa boplatzlämningarnas karaktär och utbredning, måste en kompletterande förundersökning genomföras för att om möjligt besvara dessa frågor. En sådan kommer att genomföras under hösten 2002.

Den i sydväst belägna Gullsjön bör också betraktas som intressant i samband med eventuella fortsatta undersökningar i området. Bruket att i mindre sjöar eller sankmarksområden offra föremål är väl dokumenterat, framför allt från perioderna bronsålder - äldre järnålder, och det kan inte uteslutas att sjön i sitt namn bär ett minne om sådana tilldragelser.

Referenser

- Andersson, L. 1999. Kompletterande utredning vid Norrortsleden. Sträckan Täby kyrkby-Rosenkälla, avsnittet Karby gård-Gullsjön. Täby socken, Uppland. Rapport 1999:15.
- Andersson, L. 2001. Karby. Arkeologisk utredning vid Karby, Täby socken och kommun. Uppland. Rapport 2001:17. Stockholms läns museum.
- Artursson, M. 2001. En korsning i tid och rum. Ett vägsystem från yngre romersk järnålder-folkvandringstid på en boplatz vid Saxån, Skåne. I: Kommunikation i tid och rum. Report series no. 82. University of Lund, Institute of Archaeology.
- Backe, M. & Sundberg A. 1995. Norrortsleden. Delsträckan Karby – Rosenkälla. Arkeologisk utredning. Stockholms läns museum. Rapport 1995:10. Stockholm
- Brink, S. 2000. Forntida vägar. Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 39.
- Brunstedt, S. 1993. Norrortsleden. Väsjön-Täby Kyrkby. Arkeologisk utredning etapp 1. Riksantikvarieämbetet, Uv Stockholm 1993:25. Stockholm
- Brunstedt, S. 1993. Norrortsleden. Väsjön-Täby kyrkby. Arkeologisk utredning etapp 2. UV-Stockholm, 1993:49. Utredningsgruppen. Stockholm
- Carlsson, M & Jakobsson Holback, T. 2001. Vikingatida bebyggelse på Svartinge bytomt. Arkeologisk förundersökning och undersökning. Uv mitt, Rapport 2001:40. Riksantikvarieämbetet. Stockholm
- Frykberg, Y & Lindholm, P 1996. En vikingatida gravhög med trätråg i Glömstadalen. Botkyrkaleden. Arkeologisk rapport, Riksantikvarieämbetet, UV-Stockholm 1996:93. Stockholm
- Hansson A. & Rathje L. 1999. Den som gräver en grop åt andra. Arkeologi i norr 8/9:23-42. Umeå
- Helander, O. 1989. De ostämplade civila metallknapparna från Sydvästra Uppland 1500-1800. Utgåva II: Tillkommer knappar och söljor från sydvästra, södra och östra Uppland, samt svenska och ryska försvarets knappar.
- Hyenstrand, Å. 1989. Sverige 989. Makt och herrevälde 1. Stockholms archaeological reports Nr 24.
- Jakobsson, M. 1995. Norrortsleden. Delen Väsjön – Täby Kyrkby samt Sandavägen. Kompletterande arkeologisk utredning. Riksantikvarieämbetet, UV Stockholm 1995:61. Stockholm
- Jarneberg, E (red.). 1982. Sevärt i Täby. Täby hembygdsförenings skriftserie nr 16. Täby
- Jarneberg, E. 1993. Täby. Historik, trakter, platser. Täby hembygdsförenings årsskrift nr 25. Jönköping
- Johansson, G. 1951. Svenska ortnamn, jämförda med irländska gudanamn: lekmanfunderingar. Stockholm 1951.
- Löfroth, Bo. 2002. Georadarmätningar längs Norrortsleden. MRM Konsult AB. Rapport MRAP 02035.
- Nordisk Familjebok. 1920. Nordisk Familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Trettionde bandet. Red: TH. Westrin. Stockholm.
- Oreheim, H. 1997. Slutundersökning av en fångstgrop – fornlämning 3, Källtorp 48:1, Nödinge socken, Västergötland. Arkeologiska resultat. Riksantikvarieämbetet. Uv Väst rapport 1997:27.
- Selinge, K-G. 2001. Fångstgropar i Nämforsens uppland. Tidsspår, red. Bergvall, M. & George, O. Härnösand
- SGI. 2002. Norrortsleden. Delen Edsberg – Täby kyrkby. Rapport angående provgropsgrävning i Hagbytippen. Dnr 2-0101-0015. Statens geotekniska institut.
- SGU. 1964. Sveriges Geologiska Undersökning. Ser. Ae nr 1. Geologiska kartbladet Stockholm NO. Stockholm
- SGU. 1964. Sveriges Geologiska Undersökning. Ser. Ae nr 2. Geologiska kartbladet Stockholm NV. Stockholm
- SGU. 1965. Sveriges Geologiska Undersökning. Ser. Ae nr 2. Geologiska kartbladet Stockholm NV. Stockholm
- Täby kommun. Förslag till bevarandeplan för Täby kommun. Konzept upprättat juni 1984.
- Täby fastighets AB. Kopia av ansökan om byggnadslov 1984, dnr 958/84B
- Utredningsgruppen. 1993. Norrortsleden. Väsjön – Täby Kyrkby. Arkeologisk utredning etapp 1. Riksantikvarieämbetet, UV Stockholm 1993:25.

Vingedal, S-K. 1976. Gårdar i Täby. Karby gård. Täby hembygdsförenings småskriftserie nr 2. Borås

Werthwein, G. 2001. Boplatslämningar, hålvägar och en skärvtstensvall i Igelsta. Rapport 2001:7. Arkeologisk särskild undersökning av fornlämning RAÄ 279 och 280, Östertälje socken, Södertälje kommun, Södermanland. Stockholm

Werthwein, G. 2001. Bytomten vid Svartinge. Arkeologisk förundersökning vid Svartinge bytomt, RAÄ 360 Sollentuna socken och kommun. Rapport 2001:10. Stockholms läns museum.

Åström, H & Tordmar, T. 2002. Fornminnen i Täby. En vägvisare. Täby hembygdsförenings skrift nr 29. Borås.

Kartmaterial

Häradskarta 1902. Karta öfver Danderyds skeppslag och Stockholms stad. Uppmått 1902. Skala 1:50 000.

Historiskt kartöverlägg 1993. Bilaga till Brunstedt, S. 1993 (se ref. ovan).

Historiskt kartmaterial Geometrisk karta utav Hageby och Litsby byar i Täby socken och Danderyds stevslag. Upprättad 1688. Lantmäteriverket Stockholm A12:27.

Historiskt kartmaterial Geometrisk karta över Stora och Lilla Karby i Täby socken. Upprättad av Jacob Nordencreutz Hagman 1702. Lantmäteriverket Gävle.

Karta över Litsby. Uti Stockholms Hövdingadöme, Danderyd skeppslag och Täby socken. Upprättad 1762. Lantmäteriverket Stockholm A108-17:1.

Sockenkartan över Täby. Upprättad av Johan Oskar Gustaf von Sydow 1851. Lantmäteriverket Gävle.

Muntliga uppgifter

Andersson, L. 2002. Tf chef arkeologiska enheten, Stockholms läns museum.

Strucke, U. 2002. Arkeolog vid UV Mitt, Riksantikvarieämbetet.

Wellenius, Å. 2002. Täby fastighets AB. Telefonsamtal 2002-07-22.

Tekniska och administrativa uppgifter

RAÄ 228:4

Stockholms läns museums dnr:	2002:127
Länsstyrelsens beslut dnr:	2021-01-37469
SSLM projektnr:	52300
Undersökningsperiod:	juni 2002
Grävd yta:	277,8 kvm
Ekonomiska kartans blad:	10I 9e Bollstanäs
Belägenhet:	X 659690 Y 162440 (Rikets koordinatsystem)
Koordinatsystem:	ST-74 (om inget annat anges)
Arkeologisk personal:	Göran Werthwein, projektansvarig, Richard Grönwall, fältarbetsledare, Åsa Berger, arkeolog, Malin Axelsson, arkeolog, Tina Mathiesen, arkeolog, Johan Andersson, grovarbetare
Kommun:	Täby
Socken:	Täby
Arkivmaterial:	Förvaras på Stockholms läns museum

RAÄ 347:3

Stockholms läns museums dnr:	2002:127
Länsstyrelsens beslut dnr:	2021-01-37469
SSLM projektnr:	52300
Undersökningsperiod:	juni 2002
Grävd yta:	60,5 kvm
Ekonomiska kartans blad:	10I 9f Täby
Belägenhet:	X 659697 Y 162494 (Rikets koordinatsystem)
Koordinatsystem:	ST 74 (om inget annat anges)
Arkeologisk personal:	Richard Grönwall, fältarbetsledare, Åsa Berger, arkeolog, Johan Anderson, grovarbetare
Kommun:	Täby
Socken:	Täby
Arkivmaterial:	Förvaras på Stockholms läns museum

RAÄ 71, 387:1+3 och 409

Stockholms läns museums dnr:	2002:127
Länsstyrelsens beslut dnr:	2021-01-37469
SSLM projektnr:	52300
Undersökningsperiod:	maj 2002
Grävd yta:	1047 kvm
Ekonomiska kartans blad:	10I 9f Täby
Belägenhet:	X 659700 Y 162560 (Rikets koordinatsystem)
Koordinatssystem:	ST-74 (om inget annat anges)
Höjdsystem:	RH 00
Schaktad yta:	1046,8 kvm

Arkeologisk personal: Göran Werthwein, projektansvarig, Richard Grönwall, fältarbetsledare, Åsa Berger, arkeolog, Malin Axelsson, arkeolog, Tina Mathiesen, arkeolog, Johan Andersson, grovarbetare
Kommun: Täby
Socken: Täby
Arkivmaterial: Förvaras på Stockholms läns museum

RAÄ 66

Stockholms läns museums dnr: 2002:127
Länsstyrelsens dnr: 2021-01-37469
SSLM projektnr: 52300
Undersökningsperiod: maj 2002
Grävd yta: 151,2 kvm
Ekonomiska kartans blad: 10I 9f Täby
Belägenhet: X 659713 Y 162584(Rikets koordinatsystem)
Koordinatsystem: ST 74 (om inget annat anges)
Arkeologisk personal: Richard Grönwall, fältarbetsledare, Åsa Berger, arkeolog, Johan Anderson, grovarbetare
Kommun: Täby
Socken: Täby
Arkivmaterial: Förvaras på Stockholms läns museum

RAÄ 411

Riksantikvarieämbetets dnr: 422-2069-2001
Länsstyrelsens dnr: 2021-01-37469
Projektnummer: 1210388
Undersökningstid: 15 april–17 maj 2002
Projektgrupp: John Hamilton projektledare och arkeolog, Camilla Grön arkeolog, Ingela Harrysson arkeolog, Åke Johansson samordnare, Håkan Ranheden makro fossilanalys, Berit Sigvallius osteologisk bestämning, Ulf Strucke ved artbestämning
Underkonsulter: Ångströmlaboratoriet, Uppsala Universitet
Exploateringsyta: 4200 m²
Undersökt yta: 500 m²
Ekonomiska kartans blad: 10I 9f Täby
Belägenhet: X 6 597 130 Y 1 626 995 (Rikets koordinatsystem)
Koordinatsystem: ST 74 (om inget annat anges)
Höjdsystem: RH 00
Dokumentationshandlingar som förvaras i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), RAÄ, Stockholm: 1 profilritning i skala 1:20 och 9 svartvita foton med Unr 3939:9–17
Fynd: Fnr 1–19 är inlämnade för fyndfördelning till Statens historiska museum (SHM)

RAÄ 313:2, 415

Riksantikvarieämbetets dnr: 422-2069-2001
Länsstyrelsens dnr: 2021-01-37469
Projektnummer: 1210388
Undersökningstid: 15 april–17 maj 2002
Projektgrupp: John Hamilton projektledare och arkeolog, Camilla Grön arkeolog, Ingela Harrysson arkeolog, Åke Johansson samordnare, Håkan Ranheden makro fossilanalys, Berit Sigvallius osteologisk bestämning, Ulf Strucke ved artbestämning
Underkonsulter: Ångströmlaboratoriet, Uppsala Universitet
Exploateringsyta: 4200 m²
Undersökt yta: 500 m²
Ekonomiska kartans blad: 10I 9f Täby
Belägenhet: X 6 597 130 Y 1 626 995 (Rikets koordinatsystem)
Koordinatsystem: ST 74 (om inget annat anges)
Höjdsystem: RH 00
Dokumentationshandlingar som förvaras i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), RAÄ, Stockholm: 1 profilirtning i skala 1:20 och 9 svartvita foton med Unr 3939:9–17.
Fynd: Fnr 1–19 är inlämnade för fyndfördelning till Statens historiska museum (SHM)

RAÄ 414

Riksantikvarieämbetets dnr: 422-2069-2001
Länsstyrelsens dnr: 2021-01-37469
Projektnummer: 1210388
Undersökningstid: 15 april–17 maj 2002
Projektgrupp: John Hamilton projektledare och arkeolog, Camilla Grön arkeolog, Ingela Harrysson arkeolog, Åke Johansson samordnare, Håkan Ranheden makro fossilanalys, Berit Sigvallius osteologisk bestämning, Ulf Strucke ved artbestämning
Underkonsulter: Ångströmlaboratoriet, Uppsala Universitet
Exploateringsyta: 2050 m².
Undersökt yta: 320 m².
Ekonomiska kartans blad: Ekonomiska kartan, blad 10I 9f Täby.
Belägenhet: X 6 597 182 Y 1 627 436 (Rikets koordinatsystem)
Koordinatsystem: ST 74 (om inget annat anges).
Höjdsystem: RH 00.
Dokumentationshandlingar som förvaras i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), RAÄ, Stockholm: 4 svartvita foton med Unr 3939:21–24.
Fynd: Ett fynd är inlämnat för fyndfördelning till Statens historiska museum (SHM).

RAÄ 416

Stockholms läns museums dnr: 2002:127
Länsstyrelsens beslut dnr: 2021-01-37469
SSLM projektnr: 52300
Undersökningsperiod: maj 2002
Grävd yta: 277,8 kvm
Ekonomiska kartans blad: 10I 9f Täby
Belägenhet: X 659750 Y 162735 (Rikets koordinatsystem)
Koordinatsystem: ST-74 (om inget annat anges)
Arkeologisk personal: Göran Werthwein, projektansvarig, Malin Axelsson, arkeolog, Tina Mathiesen, arkeolog, Åsa Berger, arkeolog, Johan Andersson, grovarbetare
Kommun: Täby
Socken: Täby
Arkivmaterial: Förvaras på Stockholms läns museum

RAÄ 70

Stockholms läns museums dnr: 2002:127
Länsstyrelsens beslut dnr: 2021-01-37469
SSLM projektnr: 52300
Undersökningsperiod: maj 2002
Grävd yta: 514,1 kvm
Ekonomiska kartans blad: 10I 9f Täby
Belägenhet: X 659693 Y 162741 (Rikets koordinatsystem)
Koordinatsystem: ST-74 (om inget annat anges)
Arkeologisk personal: Göran Werthwein, projektansvarig, Richard Grönwall, fältarbetsledare, Åsa Berger, arkeolog, Tina Mathiesen, arkeolog, Malin Axelsson, arkeolog, Johan Anderson, grovarbetare
Kommun: Täby
Socken: Täby
Arkivmaterial: Förvaras på Stockholms läns museum

Objekt F

Stockholms läns museums dnr: 2002:127
Länsstyrelsens beslut dnr: 2021-01-37469
SSLM projektnr: 52300
Undersökningsperiod: maj 2002
Grävd yta: 158,9 kvm
Ekonomiska kartans blad: 10I 9f Täby
Belägenhet: X659685 Y162748 (Rikets koordinatsystem)
Koordinatsystem: ST 74 (om inget annat anges)
Arkeologisk personal: Göran Werthwein, projektansvarig, Richard Grönwall, fältarbetsledare, Johan Anderson, grovarbetare
Kommun: Täby
Socken: Täby
Arkivmaterial: Förvaras på Stockholms läns museum

RAÄ 57

Stockholms läns museums dnr: 2002:127
Länsstyrelsens beslut dnr: 2021-01-37469
SSLM projektnr: 52300
Undersökningsperiod: maj 2002
Grävd yta: 387,8 kvm
Ekonomiska kartans blad: 10I 9f Täby
Belägenhet: X 659728 Y 162780 (Rikets koordinatsystem)
Koordinatsystem: ST-74 (om inget annat anges)
Arkeologisk personal: Göran Werthwein, projektansvarig, Richard Grönwall, fältarbetsledare, Åsa Berger, arkeolog, Tina Mathiesen, arkeolog, Malin Axelsson, arkeolog, Johan Anderson, grovarbetare
Kommun: Täby
Socken: Täby
Arkivmaterial: Förvaras på Stockholms läns museum

RAÄ 421

Stockholms läns museums dnr: 2002:127
Länsstyrelsens beslut dnr: 2021-01-37469
SSLM projektnr: 52300
Undersökningsperiod: juni 2002
Grävd yta: 458,1 kvm
Ekonomiska kartans blad: 10I 9f Täby
Belägenhet: X 659781 Y 162934 (Rikets koordinatsystem)
Koordinatsystem: ST-74 (om inget annat anges)
Arkeologisk personal: Göran Werthwein, projektansvarig, Richard Grönwall, fältarbetsledare, Åsa Berger, arkeolog, Tina Mathiesen, arkeolog, Malin Axelsson, arkeolog, Johan Anderson, grovarbetare
Kommun: Täby
Socken: Täby
Arkivmaterial: Förvaras på Stockholms läns museum